

Krigeraristokrati og Politisk Økonomi

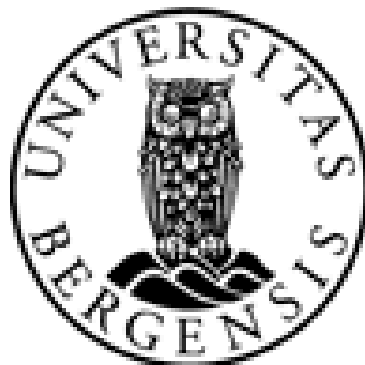
Et forsøk på å identifisere krigeraristokratier med
en politisk økonomi i Sør-Norge under
bronsealderen.

Per Christian Underhaug

Masteroppgave i arkeologi

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Mai 2013

SUMMARY

The main goal for this Master thesis is to compare the Bronze Age culture from Southern Norway with the simultaneous culture in Southern Scandinavia, and further discuss if there was a similar war aristocracy in Southern Norway. Although the Bronze Age material from Norway has been widely examined by archaeologists earlier, it has never been seen in a comparative perspective with the goal to identify a society based on war aristocracy.

I have looked at a comprehensive archaeological material of bronze from Southern Norway, mainly weapons as swords, spears and daggers. I have further seen this material in the light of many theories related to warriors, violence, war societies, identity and political economy. By using such a broad theoretical approach I have tried to shed light on many aspects of the meaning of weapons, and further what the symbolic meaning of the contexts of which they were found. The Norwegian archaeological material has mainly been found in graves, as deposits or votive offer, or from uncertain contexts. What thoughts might have been behind the actions which resulted in precious materials were put where they were?

The geographical distribution of the weapons seems to have varied over time. In early Bronze Age there are many rich grave finds with weapons from Southwestern Norway, with a concentration in Rogaland County. In these grave finds there has been one particular sword type which had the greatest prevalence, which has been seen as the most precious sword owned by the leaders of the society. Many other weapons, and also spears and daggers, have been found in this area in graves from early Bronze Age. The great number of graves in a relatively short period of time may indicate that there was a leading group of men in the society which ideology was based on war. It is a well known fact that monumental graves indicates legitimizing of power in a given area, and when these types of graves also have weapons with the buried body it is natural to see the buried here as a leader of a society based on war ideology.

In late Bronze Age the concentration of power seems to move from the Southwestern part to the eastern part of Norway. From this period there is also known several rich weapons finds, particularly around Oslofjorden. The contexts of the finds seem to be somewhat different from

Southwestern Norway, though many are found in graves, also many finds seems to be concentrated in deposits or votive offerings. There is particularly one rich find from Svenes in Oppland County, about 30 spearheads, which indicates that the deposit was put there for later be recovered. This indicates that the leaders had the possibility to produce surplus for which they could buy weapons of precious weapons. Many finds in Eastern Norway seems to have been found connected to trading routes. This might indicate that the leaders here had to use weapons to defend their territory from others, and war must have been an important part of the everyday lives for those who lived in that society.

Forord

Jeg vil starte med å takke de som har hjulpet meg underveis i arbeidet med denne masteroppgaven,

Først vil jeg takke min veileder Nils Anfinset, for god oppfølging gjennom de siste to årene. Han har kommet med konstruktiv kritikk og gode råd som har hjulpet meg mye i arbeidet.

En stor takk vil jeg også rette til Therese Nettet som har hjulpet meg mye, motivert meg og støttet meg.

Takk til Anders Wahlborg som har hjulpet meg med kartene i denne avhandlingen.

Takk til alle mine klassekamerater og medstudenter på andre nivå for kaffepauser, quizer og to veldig hyggelige år.

Per Christian Underhaug

Bergen 15.05.2013

Innholdsfortegnelse

1 Introduksjon	1
1.1 Målsetninger.....	1
1.2 Problemstillinger	1
1.3 Tidsmessig- og Geografisk-avgrensning	2
1.4 Gjenstandsmaterialet	4
1.5 Oppgavens oppbygging	4
2 Forskningshistorie.....	5
2.1 Innledning – kort presentasjon om forskningen på bronsealderen	5
2.2 Den tidligste forskningen – den Skandinaviske bronsealderen	5
2.3 Delte meninger om bronsealderen	7
2.4 Forskningen i etterkrigstiden (1945 til 1965)	8
2.5 Forskningen i «moderne tid», prosessuell og post-prosessuell arkeologi (1965 til 2000).	9
2.6 Oppsummering.....	12
3 Teoretiske tilnærminger	14
3.1 Innledning	14
3.2 Krigerideologi	15
3.2.1 Definisjoner av krigeraristokratiet	16
3.2.2 Vold og krigføring	18
3.2.3 Krig og førstetelige samfunn	20
3.3 Teorier knyttet til det arkeologiske materialet.....	21
3.3.1 Krigergraver.....	23
3.3.2 Deponering i bronsealderen	24
3.3.3 Bergkunst i bronsealderen	26
3.4 Teorier knyttet til samfunn/samfunnsteorier	29
3.4.1 Kilder til økonomisk makt	29
3.4.2 Sosial makt gjennom økonomisk kontroll	31
3.4.3 Distribusjon og resiprositet	33
3.5 Oppsummering.....	33
4 Metodiske tilnærminger.....	34
4.1 Identifisering av materialet.....	34
4.2 Klassifikasjon & Typologi.....	34

4.3 Komparasjon	35
4.4 Oppsummering	36
5 Materialkapitel	38
5.1 Sverd	39
5.1.1 Fullgrepssverd	40
5.1.1.1 Klassifisering	40
5.1.1.2 Geografisk plassering av materialet	42
5.1.1.3 Datering – når i bronsealderen forekommer fullgrepssverdene	42
5.1.1.4 Kontekst	43
5.1.2 Greptungesverd	44
5.1.2.1 Klassifisering	44
5.1.2.2 Geografisk plassering av materialet	46
5.1.2.3 Datering – når i bronsealderen forekommer greptungesverdene	47
5.1.2.4 Kontekst	47
5.1.3 Grepplatesverd	49
5.1.3.1 Klassifisering	49
5.1.3.2 Geografisk plassering av materialet	49
5.1.3.3 Datering – når i bronsealderen forekommer grepplatesverdene	50
5.1.3.4 Kontekst	50
5.1.4 Grepsspissverd	51
5.1.4.1 Klassifisering	51
5.1.4.2 Geografisk plassering av materialet	52
5.1.4.3 Datering – når i bronsealderen forekommer grepsspissverdene	53
5.1.4.4 Kontekst	53
5.2 Dolker	54
5.2.1 Fullgrepsdolk	55
5.2.1.1 Klassifisering	55
5.2.1.2 Geografisk plassering av materialet	56
5.2.1.3 Kontekst	56
5.2.2 Grepplatedolk	57
5.2.2.1 Klassifisering	57
5.2.2.2 Geografisk plassering av materialet	57
5.2.2.3 Datering – når i bronsealderen forekommer grepplatedolkene	58
5.2.2.4 Kontekst	58

5.2.3 Grepspissdolk	59
5.2.3.1 Klassifisering	59
5.2.3.2 Geografisk plassering av materialet	59
5.2.3.3 Kontekst	60
5.3 Spydspisser	60
5.3.1 Ullerslev	61
5.3.1.1 Klassifisering	61
5.3.1.2 Geografisk plassering av materialet	62
5.3.1.2 Datering og kontekst – når forekommer i bronsealderen forekommer Ullerslevspydene	62
5.3.2 Smørumovre	63
5.3.2.1 Klassifisering	63
5.3.2.2 Geografisk plassering av materialet	63
5.3.2.3 Datering og kontekst – når i bronsealderen forekommer Smørumovrespydene	64
5.3.3 Bagterptypen	65
5.3.3.1 Klassifisering	65
5.3.3.2 Geografisk plassering av materialet	65
5.3.3.3 Datering og kontekst– når i bronsealderen forekommer Bagterptypen	65
5.3.4 Hulterstadtypen	66
5.3.4.1 Klassifisering	66
5.3.4.2 Geografisk plassering av materialet	67
5.3.4.3 Datering og kontekst – når i bronsealderen forekommer Hulterstadtypen	67
5.3.5 Valsømagletypen	68
5.3.5.1 Klassifisering	68
5.3.5.2 Geografisk plassering av materialet, datering og kontekst – når i bronsealderen forekommer Valsømagletypen	68
5.3.6 Tanker omkring spydene	69
5.4 Oppsummering	69
6 Tolkning av materialet	70
6.1 Våpen	70
6.1.1 Sverdets sosiale funksjon	71
6.1.2 Spyd	73
6.1.3 Dolker	74
6.2 Våpen i graver	76
6.2.1 Krigergraver - Monumentale graver	77

6.3 Våpen i depoter og rituelle nedleggelser	78
6.3.1 Svenesdepotet – peker i retning av krigere med overskuddsøkonomi	79
6.4 Oppsummering – graver og depoter	80
6.5 En elite med økonomisk og politisk makt?	81
6.5.1 Profithandel i bronsealderen?	81
6.5.2 Resiprositet og redistribusjon?	84
6.6 Resultatet av handel og krig	85
6.7 Hvorfor krigere? – tolkning av krigeraristokratiet	85
6.7.1 Bronsen og eliten	87
6.7.2 Rogaland et maktsenter i eldre bronsealder	88
6.7.2 Øst-Norge i yngre bronsealder	89
6.8 Oppsummering: Hva forteller det arkeologiske materiale fra Sør-Norge oss?	89
6.8.1 De underordnede problemstillingene	90
6.8.2 Den overordnede problemstillingen	93
Litteraturliste	I
Appendix – katalog over det arkeologiske materialet	X
Fullgrepssverd	X
Greptungesverd	XI
Grepplatesverd	XIII
Grepspisssverd	XIV
Fullgrepsdolker	XIV
Grepplatedolker	XV
Grepspisssdolk	XVI
Dolk, ubestembartype	XVI
Ullerslevspyd	XVI
Smørumovrespyd	XVII
Bagterpspyd	XVIII
Hulterstadspyd	XVIII
Valsømaglespyd	XVIII
Spyd, ubestembartype	XVIII
Økser	XVIII

Oversikt over kart, bilder og grafer

Kart 1: Kart over Sør-Norge (Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane, Hordaland, Rogaland, Vest-Agder, Aust-Agder, Telemark, Vestfold, Buskerud, Oppland, Hedmark, Oslo, Akershus og Østfold). Dette er det avgrensede området for denne avhandlingen.....	3
Kart 2: Viser den geografiske plasseringen av fullgrepsverd, som beskrevet i 5.1.1.2.	42
Kart 3: Viser den geografiske plasseringen av greptungesverd, som beskrevet i 5.1.2.2.	46
Kart 4: Viser den geografiske plasseringen av grepplatesverd, som beskrevet i 5.1.3.2.	49
Kart 5: Viser den geografiske plasseringen av grepssverd,.....	52
Kart 6: Viser den geografiske plasseringen av fullgrepsdolkene, som beskrevet i 5.2.1.2.	56
Kart 7: Viser den geografiske plasseringen til grepplatedolkene, som beskrevet i 5.2.2.2.	57
Kart 8: Viser den geografiske plasseringen av grepssdolkene, som beskrevet i 5.2.3.2.....	60
Kart 9: Viser den geografiske plasseringen av Ullerslevspydene, som beskrevet i 5.3.1.2.	62
Kart 10: Viser den geografiske plasseringen av Smørumovrespydene, som beskrevet i 5.3.2.2.....	63
Kart 11: Viser den geografiske plasseringen til Bagterpspydene, som beskrevet i 5.3.3.2.....	65
Kart 12: Viser den geografiske plasseringen av Hulterstadspydene, som beskrevet i 5.3.4.2.....	67
Kart 13: Viser den geografiske plasseringen av Valsømaglespydet, som beskrevet i 5.3.5.2.....	68
Bilde 1: hentet fra www.hallristning.se (Stiftelsen för dokumentation av Bohusläns hällristningar).	28
Bilde 2a: C27790a fra Meberg, Vest-Agder. Sverd med solid hjalt av bronse. Bilde 2b: B5046 fra Karmøy, Rogaland. Dette er et fullgrepssverd som har hatt "riller" fylt med organisk materiale. Bildene er hentet fra www.unimus.no	41
Bilde 3: hentet fra www.unimus.no	46
Bilde 4: S3817, hentet fra www.unimus.no	51
Bilde 5: 31813 fra Petersminde, er en dolk med bronseknapp, som jeg har tatt med under kategorien fullgrepsdolk. Bilde hentet fra www.unimus.no	55
Bilde 6: Grepssdolk fra Lillesand (C27994), Aust-Agder. Som bildet viser har grepssdolkne og sverdene den samme morfologien. (Bildet er hentet fra www.unimus.no)	59
Bilde 7: Spyd av Hulterstadtypen. Bildet hentet fra www.unimus.no	66
Bilde 8: viser det arkeologiske materialet grepplatedolken (S1268) ble funnet i kontekst med. Dette er graven på Rege, som jeg har beskrevet i avsnittet over. Bildet er hentet fra www.unimus.no	75
Figur 1: Viser i hvilken periode fullgrepssverdene forekommer.....	43
Figur 2: Viser hvilke antall fullgrepssverd som forekommer i de ulike kontekstene.	44
Figur 3: Viser i hvilken periode greptungesverdene forekommer.....	47
Figur 4: Viser hvilke antall greptungesverd som forekommer i de ulike kontekstene.	48
Figur 5: Viser hvilke antall grepplatesverd som forekommer i de ulike kontekstene.....	51
Figur 6: Viser hvilken periode grepssverdene forekommer.	53
Figur 7: Viser hvile antall grepssverd som forekommer i de ulike kontekstene.	54
Figur 8: Viser hvilken funnkontekst grepplatedolkene forekommer.	59
Figur 9: Viser hvilke antall av grepssdolkene som forekommer i de ulike kontekstene.	60
Figur 10: viser hvilken funnkontekst Ullerslevspydene forekommer.....	63
Figur 11: viser funnkonteksten til Smørumovrespydene	64
Figur 12: viser funnkonteksten til Bagterpspydene.....	66
Figur 13: viser funnkonteksten til Hulterstadspydene.	68

1 Introduksjon

1.1 Målsetninger

Jeg har som mål for denne oppgaven å ta for meg fremveksten av et mulig krigeraristokrati og se dette i sammenheng med en politisk økonomi i Sør-Norge under bronsealderen. Jeg har valgt å avgrense tidsperioden til 1700 til 500 BC (*1.3, tabell 1*). Jeg vil ved å se på det arkeologiske materialet man har funnet i Danmark og Sør-Skandinavia fra bronsealderen som kan indikere et krigeraristokrati og et hierarkisk samfunn, for å kunne danne et bilde av det materialet man kjenner i Sør-Norge. Ut i fra dette materialet ønsker jeg altså å se om man kan finne igjen de aspektene ved det gjenstandsmaterialet man har i Danmark og Sør-Skandinavia, i Norge for kunne finne ut om man har hatt en lik utvikling av samfunnsstruktur i deler av Norge under bronsealderen.

Jeg ønsker å ta for meg teorier som går ut på identitet i denne avhandlingen, for å se om det har vært en krigeridentitet i Sør-Norge. Dette håper jeg å få svar på gjennom teorier som er brukt antropologien, etnografien, sosiologien og arkeologien.

Jeg ønsker videre å knytte begrepet politisk økonomi opp mot fremveksten av et krigeraristokrati og en mer hierarkisk samfunnsform i bronsealderen. I dette begrepet står forholdet mellom politikk og økonomi sentralt, og hvordan dette forholdet har en innvirkning på «marked» og distribusjon.

1.2 Problemstillinger

Kan man ut i fra det arkeologiske materialet se om det har vært et krigeraristokrati i Sør-Norge?

- Kan man se om det er regionale forskjeller ut i fra det arkeologiske materialet? Er det regionale aristokratier, eller er dette en ideologi som er unison for hele Sør-Norge?
- Kan det arkeologiske materialet som er funnet i graver fortelle oss om identiteten den avdøde har hatt i bronsealderen?

- Kan konteksten til det arkeologiske materialet belyse samfunnsforholdene i Sør-Norge under bronsealderen? Kan det arkeologiske materialet i seg selv belyse samfunnsforholdene?
- Kan man ved hjelp av teorier som omhandler politisk økonomi knytte det arkeologiske materialet opp mot et samfunn med overskuddsøkonomi?

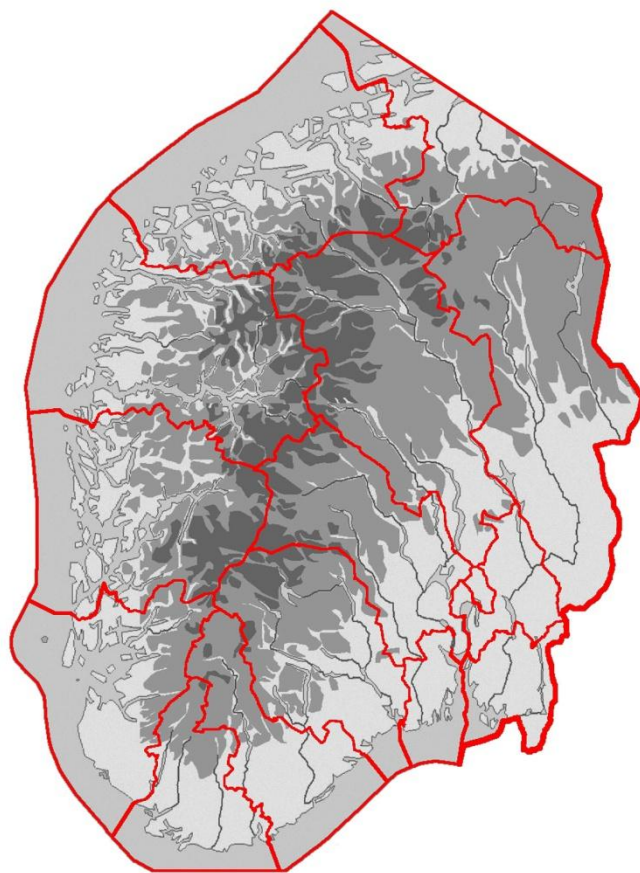
1.3 Tidsmessig- og Geografisk-avgrensning

I denne avhandlingen har jeg valgt å ta for meg en tidsperiode som spenner seg over 1200 år. Med andre ord hele bronsealderen i Norge, dette er en vid tidsperiode, men jeg ser på det som nødvendig for å kunne danne et bilde av hvordan strukturene i samfunnet har sett ut og utviklet seg. Ved å ha en så bred tidsmessig avgrensning mener jeg også at det er større sjanser for kunne se om det er regionale forskjeller i det arkeologiske materialet.

Periode I	1700 – 1500 BC	EBA
Periode II	1500 - 1300 BC	
Periode III	1300 – 1100 BC	
Periode IV	1100 – 900 BC	YBA
Periode V	900 – 600 BC	
Periode VI	600 – 500 BC	

Tabell 1: Periodeinndeling av bronsealderen. Tabellen er laget ut i fra periodeinndelinger gjort av Vandkilde (et al 1996:196), Jensen 2001:15 og Anfinset 2012:232.

Jeg har valgt å avgrense området jeg skal ta for meg til Sør-Norge, da dette er en naturlig avgrensning for å se på om det har vært en felles framvekst av en kultur i Norge under bronsealderen. Sør- Norge har jeg valgt å definere som fylkene sør for Trønderlagsfylkene, altså; Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane, Hordaland, Rogaland, Aust Agder, Vest Agder, Vestfold, Buskerud, Telemark, Oslo, Akershus, Oppland, Hedemark og Østfold (*kart 1*). Dette er et geografisk område som er stort nok til å danne seg et godt inntrykk av gjenstandsmateriale i Sør- Norge og om dette materialet kan si oss noe om likheter mellom gjenstandene fra dette området og de gjenstandene vi kjenner fra Sør-Skandinavia og kontinentet.

Kart 1: Kart over Sør-Norge (Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane, Hordaland, Rogaland, Vest-Agder, Aust-Agder, Telemark, Vestfold, Buskerud, Oppland, Hedmark, Oslo, Akershus og Østfold). Dette er det avgrensede området for denne avhandlingen.

1.4 Gjenstandsmaterialet

Det materialet jeg ønsker å ha fokus på i denne avhandlingen er de gjenstandene som kan brukes til å definere en krigerelite i bronsealderen. Gjenstander som blir brukt til å underbygge teoriene om en krigerelite med politisk økonomi er gjerne prestisjegjenstander. Dette omfatter gjenstander som våpen (sverd, spyd, økser, dolker). Jeg vil ha et særlig fokus på sverd, spyd og dolker, da jeg mener at disse er våpen som symboliserer krigeren og aristokratiet. På bakgrunn av dette er det relevant i forhold til mine problemstillinger.

Gravminner og depotfunn fra bronsealderen er en funnkategori jeg ønsker ta for meg i Sør-Norge. Finnes det likheter i materialet kan de belyse spørsmålet om det har vært en fremvekst av et krigeraristokrati og krigeridentiteter i Sør-Norge i bronsealderen. Jeg kommer også til å se på bergkunst som gjenstandsmateriale i denne avhandlingen. Dette gjør jeg da bergkunst, i likhet med redskaper kan fortelle oss om samfunnet under bronsealderen. Jeg mener at bergkunsten kan i kontekst med graver, depoter og selve våpnene gi et klarere bilde på om det har vært et krigeraristokrati i Sør-Norge under bronsealderen.

1.5 Oppgavens oppbygging

Denne avhandlingen består av i alt seks kapitler, av disse er dette (introduksjon) det første. Det andre kapitlet i denne avhandlingen er det som omhandler forskningshistorien. Her vil jeg gå gjennom det andre har forsket og skrevet om det sørnorske bronsealderen før meg. Teorikapitlet er det tredje kapitlet. Dette omhandler teorier jeg mener er relevante i forhold til mine problemstillinger. I det fjerde kapitlet tar jeg for meg noen metodiske tilnærminger. Dette er metoder som er relevante for det arkeologiske materialet fra Sør-Norge (identifisering, klassifikasjon, typologi og komparasjon). Det femte kapitlet er materialkapitlet, her vil jeg gå inn på det arkeologiske materialet jeg har valgt ut som relevant for mine problemstillinger. I materialkapitlet vil jeg som sagt bruke metodene fra kapittel fire, og beskrive gjenstandene, redegjøre for hvilken kontekst de forekommer i og plassere de geografisk. Dette vil lede opp mot kapittel seks, hvor jeg kommer til å tolke det arkeologiske materialet på bakgrunn av kapittel fem og ved hjelp av teoriene jeg har gått gjennom i kapittel tre. Sist i avhandlingen har jeg plassert katalogen (appendix), denne vil jeg referere til i kapittel fem.

2 Forskningshistorie

2.1 Innledning – kort presentasjon om forskningen på bronsealderen

I dette kapittelet vil jeg presentere de ulike synspunktene arkeologer har hatt opp gjennom forskningshistorien når det kommer til bronsealderen. Studiet av bronsealderen har helt opp til de seneste tiår vært preget av gjenstandsanalyse. Det er fortsatt et fokus på gjenstandsmaterialet i dagens bronsealderforskning, men man har også fått et langt større fokus på samfunnsteorier som et verktøy i forsøket på å forklare hvordan bronsealderens mennesker organiserte sine samfunn (Helliksen 1996:19, Prescott 2006:183-190, Engedal 2010).

Over de siste tiårene har det vært begrepsmessige endringer i arkeologien og andre beslektede forskningsdisipliner. Disse endringene har gjort det mulig for oss å forske helt ned til detaljnivå på fenomener og prosesser som har vært viktige for å forstå endringer over store rom av tid i samfunn (Horden & Purcell 2000, Smith et al 2012). Jeg vil i dette kapitlet gå igjennom og presentere de ulike innfallsvinklene og paradigmene som har preget den arkeologiske debatten i over hundre og femti år (Prescott 1995, 2012).

Ettersom jeg kommer til å bruke mye av forskningen fra nyere tid i teorikapitlet, ser jeg på det som overflødig å ha det med i dette kapitlet som omhandler forskningshistorie. Jeg vil derfor gå gjennom forskningshistorien fra 1800-tallet til 1990-tallet.

2.2 Den tidligste forskningen – den Skandinaviske bronsealderen

Den tidligste arkeologiske forskningen på 1800-tallet var en arkeologi som i stor grad hadde en evolusjonistisk karakter. Arkeologer som Thomsen, Worsaae og Montelius var noen av de første som klassifiserte mye av det materialet man på den tiden kjente fra bronsealderen. Denne arkeologien delte oldtiden inn i ulike kronologiske utviklingstrinn. I dette første paradigmat i den arkeologiske forskningen ble hvert av disse kronologiske trinnene karakterisert med et eget funninventar.

Det var altså i Danmark at bronsealderen først ble erkjent som en selvstendig epoke. Dette skjedde i 1820-årene da Thomsen og Worsaae lanserte sitt «treperiodesystem». Disse «periodene» var steinalder, bronsealder og jernalder. I den danske forskningshistorien har det aldri vært noen uenighet om at det har vært en bronsealderkultur med prestisjegenstander som en liten gruppe i samfunnet distribuerte i et nettverk som trolig strak seg over store geografiske områder. Dette bilde av den danske oldtiden er tydelig, da de mange funnene av bronsegenstander snakker for seg selv.

Arkeologene i denne perioden hadde som fokus å etablere arkeologien som en vitenskap og dette ønsket man å gjøre gjennom å skape orden i det arkeologiske materialet. De tidligste bronsealderarkeologene mente at Danmark og Sør-Skandinavia var et særlig prestisjefyllt område i bronsealderen. Som en konsekvens av dette så de på dette området som et av de mest distinkte av Europas bronsealderkulturer (Brøndsted 1958).

Mot slutten av 1800-tallet ble arkeologien mer og mer klar over at de mange forskjellene i det arkeologiske materialet ikke bare kunne skyldes ulik alder alene. Trigger (1996) mener at materialet i Europa var blitt så omfattende at man ikke lenger kunne overse de regionale og geografiske forskjellene i materialet. Som en ringvirkning av det arkeologiske materialets store variasjoner, ble kulturbegrepet introdusert. Hovedprinsippet her var at dersom man innenfor et avgrenset geografisk område kunne påvise et likt arkeologisk materiale som man kunne plassere i en tidsperiode ble dette definert som en kultur. Man hadde en tro på at likheter i materiell kultur bare kunne være mulig dersom man det var snakk om et folk med en felles livsform. Med andre ord den materielle kulturen representerte en etnisk enhet (Olsen 1997:31-34).

Krigeren er nevnt tidlig i den nordiske forskningshistorien om bronsealderen (Worsaae 1843, Müller 1897). Krigeren og krigføringen som en del av dagliglivet ble ikke fremhevet i noen stor grad i den tidlige forskning og våpnene man kjente til ble behandlet på samme måte som ornamenter og pottter (Thrane 2006). Det tok ikke lang tid før man lanserte bronsealderen som en fredelig gullalder i menneskets historie (Brønsted 1939). Mange av de første arkeologene som forsket på bronsealderen var av den oppfatning at krigføring først kom med jernalderen (Childe 1930). Dette mente de på tross av at det var mange sverd, spydhoder og økser som allerede var blitt funnet i arkeologiske utgravninger.

2.3 Delte meninger om bronsealderen

I den norske bronsealderforskningen er ikke bildet like tydelig som i Danmark. Det har vært en debatt om hvordan det norske bronsealdersamfunnet har vært organisert og om det i det hele tatt har vært en bronsealder i Norge. Synet på den norske bronsealderen har vært dominert av to helt forskjellige standpunkt i forskningshistorien.

På den ene siden har man de som mente at Norge har hatt en bronsealder som er lik den bronsekulturen man kjenner fra Danmark og resten Sør-Skandinavia (Shetelig 1925, Bakka 1976). Shetelig mente at det fantes beviser for at bronzen som har blitt brukt til våpen og redskaper her til lands med former som er lik de kulturkretser man ser lenge sør på kontinentet. Han mente at det var vanskelig å forklare bronsene som forekommer i Norge, om det vare var tilfeldige importstykker eller lokalt produserte gjenstander. Shetelig (1925) hevdet uansett at «Bronsealderen er for Norges vedkommende den mest gåtefulle av oldtidens kulturperioder». Shetelig (1925:73) mente at andre ting som talte for en bronsealderkultur i Norge var gravminnene og helleristningene, som han mente satte Norges bronsealder i en levende forbindelse med periodens kulturforhold i Europa.

Shetelig og flere av hans samtidige forskningskolleger hevdet altså at den norske bronsealderen var en del av resten av bronsealderkulturen i Skandinavia og på kontinentet. Det mente de på bakgrunn av fellestrekk i det materielle uttrykket man fant igjen i det arkeologiske materialet her til lands. Disse fellesuttrykkene mente de tidlige forskerne var kulturelle likheter mellom de norske bronsegjenstandene man så på som en kultur, og de andre Skandinaviske bronsealdersamfunn, og de samfunn som fantes på det europeiske kontinentet. Bak begrepet kulturelle likheter mente man et samfunn eller grupper med en hierarkisk struktur hvor man har en elite som sitter som det øverst samfunnslaget. Andre likheter man så etter var om menneskene her til lands hadde hatt en (1) metallurgisk kunnskap, (2) spesialiserte erverv i form av dyrehold og jordbruk og en (3) prestisjeøkonomi av samme type man kjente fra store funn i Danmark og Sør-Skandinavia. Dette var kulturelle uttrykk man så etter da man skulle forsvare at Norge hadde vært en del av den Skandinaviske bronsealderen (Prescott 1993:224).

Bronsegjenstander og et utviklet jordbruk er viktige faktorer i den tidlige forskningen sin definisjon av en bronsealder (Gustafson 1906, Shetelig 1922). Shetelig setter bronzen i

forbindelse med den første sosiale «spaltningen» av samfunnet og folket (1930:63). Han skriver videre at denne «spaltningen» gjorde at noen få mennesker fikk mer kontroll i samfunnet over flertallet. Mennesker i en slik posisjon var høvdinger og stormenn (aristokratiet). Shetelig (1907:12, 1925) mente også at gravhaugene man kjente til over hele Europa fra bronsealderen var et uttrykk for streke aristokratiske forhold. En ny sosial struktur med en høyere status for noen få mennesker i samfunnet som danner den styrende eliten i et organisert samfunn. Disse menneskene vinner makt over andre i samfunnet gjennom å eie rikdommer som bronse. Det er dermed under bronsealderen at vi kan spore de første spor til dannelsen av samfunn, med en ny sosial struktur som banet vei for framveksten av en herskende klasse (Shetelig 1930).

På den andre siden finner man de forskerne som mener at Norge ikke har hatt noen bronsealderkultur, og ikke en kultur som kan sammenlignes med den vi kjenner fra Sør-Skandinavia. De som befinner seg på denne siden har hevdet at det var en steinalder med noen importerte bronsegjenstander, men at disse gjenstandene ikke påvirket samfunnet i noen stor grad. Brøgger (1925) bruker begrepet ”steinbronsealder”, med dette begrepet beskriver han det steinmaterialet som hovedsakelig ble funnet i bronsealderkontekster. En steinbronsealder mente han var en periode hvor man hadde bronsegjenstander, men at det var redskaper av stein som var mest utbredt. Disse bronsegjenstandene mente man ikke hadde påvirket samfunnet på noen revolusjonerende måte. Det var også replika av bronseredskaper i stein som Brøgger (1925) mente underbygget det faktum at det hadde vært en steinbronsealder i Norge.

2.4 Forskningen i etterkrigstiden (1945 til 1965)

I tiden etter den andre verdenskrig blir det en stadig mer skeptisk og pessimistisk holdning innad i arkeologimiljøet både nasjonalt og internasjonalt. Den skepsisen kom på bakgrunn av den posisjonen den kulturhistoriske forskningen fikk under andre verdenskrig (Olsen 1997). Gjessing (1951:222) er en arkeolog som «hoppet» over fra arkeologien til etnografien i denne perioden. Dette var en reaksjon på den nevnte pessimismen som vokste fram i miljøet. Gjessing (*ibid.*) tvilte på arkeologiens muligheter og han mente at arkeologien måtte søke støtte hos etnografien for å komme seg videre som forskningsdisiplin. I denne perioden ble krigeren og krigføring nedprioritert til fordel for religiøse og samfunnsmessige teorier (Ling

2012). Et eksempel på dette er blant annet Hagen (1953) og andre norske arkeologer som forsøkte å se på økonomiske problemstillinger.

Et annet eksempel på en slik forskning er arbeidet utført av Møllerop (1963) som tok for seg og forsket på Rogalands eldre bronsealder. Gjennom studier av materialet kom han fram til at Rogaland har en rekke karakteristikk av bronsealderen som man kan finne igjen på Jylland. Et eksempel på dette er gjenstandene av bronse så like de man kjenner fra det danske materialet at han mente at gjenstandene fra Rogaland må ses på som importstykker fra Jylland. Dette mente Møllerop (1963) må gjelde særlig for sverdene av bronse. Konstruksjonen av de store gravhaugene av torv og jord mener han kan ses på som en påvirkning fra Jylland og Danmark, for Rogalands tidlige bronsealderkultur (Møllerop *ibid.*).

Hagen (1967) mente at det hadde vært en sterk kontakt med Jylland som kan registreres gjennom en gruppe monumentale graver fra bronsealderen i Rogaland og på Lista. Det fantes 100 – 150 storhauger på Jæren da Hagen (1967:109) skrev Norges Oldtid. Disse ligger der jorden er lettdrevet, tørr og fruktbar, og de peker klart ut tidens sentrale og største gårder mente Hagen.

Hagen (1967) argumenterte videre for at de tallrike gravene på relativt små geografiske områder vitnet om et tradisjonsrikt ættesamfunn. Mange av gravhaugene fra bronsealderen har blitt brukt til flere begravelser. Dette vitner om en sterk stabilitet i bosetning, slektstradisjon og erverv, hevdet Hagen (*ibid.*). Til tross for gravskikken har endret seg, har de store gravhaugene blitt brukt som gårdens gravplass og sentrale samlingspunkt. Utstyret som har blitt funnet i kontekst med mennene i disse monumentale gravene har ofte vært sverd eller dolk. Hagen mente at monumentale graver hvor man har begravet de avdøde gjennom generasjoner tydet på at det hadde vært en kontinuitet i samfunnets elite.

2.5 Forskningen i «moderne tid», prosessuell og post-prosessuell arkeologi (1965 til 2000).

Utover 1960 og -70 årene vokste det fram en ny optimisme i arkeologien. Nå mente man at arkeologene kunne studere akkurat det samme som antropologien og etnografien, bare over et mye lenger tidsperspektiv. Nå skulle man ikke lenger bare studere artefakter og typologier av samfunn, men samfunnet i seg selv også. I den prosessuelle arkeologien fokuserte man mye

mer enn tidligere på hvordan samfunnsstrukturer fungerte. Ettersom man så til etnografien og antropologien fikk man større kunnskap om ulike samfunn. Dette gjorde det igjen mulig å prøve å komme med en hypotese og teste denne på samfunn som har egenskaper og strukturer som kan minne om de man ser for seg var gjeldene i et bronsealderssamfunnet har fungert.

Utover 1980-tallet kom det et nytt forskningsparadigme i arkeologien. Disse nye arkeologene kritiserte de foregående forskerne. I kritikken mente man at de prosessuelle arkeologene mente man kunne bruke arkeologisk materiale som en direkte avspeiling av menneskelig adferd. Nå ville man ha større fokus på det symbolske og kommunikative delen av den materielle kulturen man finner i arkeologien.

For å kunne diskutere det spesifikke materialet er det nødvendig å ta for seg dets kulturelle betydning. Definisjon og mening er avhengig av kontekst mener Sørensen (1984:135) og på grunn av dette er de ikke absolutte meninger. Gjenstander får sin betydning og blir klassifisert kulturelt gjennom deres relative og komparative forhold til andre gjenstander samt gjennom deres deltagelse i en kulturell og sosial virkelighet. En gjenstand som et sverd er derfor ikke en absolutt enhet, men er avhengig av sammenhengen den opererer i. Det er derfor viktig å fastslå at de kulturelle handlinger og sammenheng hvor en gjenstand inngår er betydningsfulle for dens mening.

Sørensen (1984:135) mener at i motsetning til tidligere studier av bronsealderen hvor gjenstander hadde blitt redusert til en ytre refleksjon av samfunnet, kan man se gjenstander som et aspekt av kulturen og innenfor samfunnet. Bronsens sosiale og ideologiske betydning ble på 80-tallet viet mye oppmerksomhet (Bodilsen 1985). Gjennom inspirasjonen fra sosial antropologi og analyse av materialet, fokuserte man i stadig større grad på samfunnets uttrykk identitet og prestisje.

I den post-prosessuelle arkeologien var mulig å tolke det arkeologiske materialets rolle i samfunnet. Dette har bidratt til at man kan se krigeraristokratiet i et annet lys enn bare å se på materialene i antall og utforming, men også det symbolske aspektet av materialet. Det å kunne tolke bronsens symbolske verdi og posisjon i samfunnet har gjort at man har kommet med flere teorier om hvordan samfunnet i bronsealderen har sett ut.

Disse to nye paradigmene har formet forskningen i arkeologien og som et resultat av det også bronsealderforskningen i moderne tid. En ringvirkning av prosessuell og post-prosessuell

arkeologi er at man har fått nye innfallsvinkler for å få svar på hvordan bronsealderssamfunnet har sett ut.

Bakka (1993) argumenterte for at det hadde vært en reel kontakt mellom Norge og Sør-Skandinavia under bronsealderen. Solberg (1993;1994) støtter opp om Bakka sin oppfatning angående kontakt mellom det norske området og Skandinavia. Det store antallet flint, bronse og gullgjenstander fra Sen-Neolitikum og eldre bronsealder indikerer en betydningsfull og storstilt import av prestisjegjenstander fra Jylland (ibid:111). Prescott hevder også at senneolitikum og bronsealderen er perioder i den norske forhistorien hvor endringer i det sosiale og økonomiske aspektet av samfunn akselererer (Prescott 1993:13).

Lillehammer (1996:113) mener Sør-Skandinavia og særlig Jylland var under den eldre bronsealderen et landskap preget av sterke høvdingdømmer som fungerte et distribusjonsenter for bronzen og prestisjevarene som kom fra metallkildene i Mellom-Europa og skulle videre til jordbruksbefolkningen lenger nord. Lillehammer hevder videre i likhet med Bakka og Solberg at bronzen som kom til Østlandet kom fra Sverige, Trøndelag fikk sine bronseforsyninger fra Øst-Sverige og Vestlandet sine nettverk var rettet mot Jylland (ibid:116).

I denne perioden argumenterte Ringstad (1986) for at de monumentale gravene fra bronsealderen på Vestlandet kan sees i sammenheng med maktsentre. Østerdal (1999) argumenterte videre for at gravminnene er kulturelle levninger fra bronsealderen og Larsen (1996) hadde også et fokus på hva gravene fra bronsealderen kunne fortelle oss den religiøse verdenen til menneskene i bronsealderen.

Johansen har skrevet om bronsealderens økonomi (1980,1981, 1986). Johansen hevder at handelsnettverkene som fantes i bronsealderssamfunnet ikke kan ses på som det samme som kapitalistisk handel i vår tid. Han mener at vareutvekslingen i bronsealderen i Norge må ha hatt en rituell karakter. Bronsegjenstandene kunne byttes eller gis bort i gave, det har trolig ikke vært et produksjonssenter sør på kontinentet som distribuerte varer gjennom direkte handel over store geografiske områder. I steinalderen vet man at evnen til å skaffe mat gav jegerne prestisje, i bronsealderen omfattet også denne prestisjen evnen til å tilegne seg gjenstander av bronse.

Det synes å være enighet i forskningen om at bronzen fungerer som et redskap som har ført til at noen individer har trådd ut av de mer gruppeorienterte og egalitære samfunnene som man

forbinder med steinalderen og dannet samfunn hvor mennesker hadde forskjellig rang (Earle 2002; Kristiansen & Earle 2010; Vandkilde 2007).

Det var nettopp denne «ranginndelingen» av samfunnet som man kan bruke som en karakterisering av bronsealderen. Denne ranginndelingen har man gjennom forskningstradisjonen satt i sammenheng med makt og prestisje, og et handelsnettverk hvor man hadde en sirkulasjon av verdigjenstander. Jensen (2001) trekker frem metallene bronse og gull, men særlig bronse som midler man brukte i bronsealder for å markere sin velstand.

Hvordan bronsealderens kultur og uttrykk har sett ut, har vært et hyppig tema for diskusjon i arkeologien i over 150 år (Prescott 1994:87). Han skriver at han tidligere mente at Norge hadde hatt en et kulthistorisk og evolusjonistisk paradigme i arkeologien. Han trekker inn en artikkel fra *NAR* som ble gitt ut i 1970, som oppsummerte 1960-tallet i Norge som en periode med motgang og mange feilslåtte forskningsprogrammer (Prescott 1993:100). Prescott mener at man etter disse gamle paradigmene ikke har kommet inn på et nytt paradigme i arkeologien i Norge, men har blitt stående fast i en pre-paradigme fase. Dette konkluderer Prescott (1994:104) med noen år senere at ikke nødvendigvis er negativt, og han hevder nå at det verken har kommet noen nye paradigmer eller at noen har falt bort i den norske bronsealderforskningen.

Om det har vært et fullstendig paradigmeskifte i den norske bronsealderforskningen er vanskelig å si, men det har som jeg har skrevet tidligere nye innfallsvinkler som følge av de nye forskningsprogrammene og paradigmene på kontinentet. Noen eksempler fra de siste tiårene i bronsealderforskningen på nye innfallsvinkler i søken etter svar på hvordan man levde i Norge og Skandinavia under bronsealderen er: (1) Arkeologer som Vandkilde, Kristiansen og Earle er noen av de som har satt et fokus på hvordan menneskene i bronsealderen livnærte seg. De har hatt et særlig fokus på den danske bronsealderen og sett på hva slags rolle bronsen hadde i samfunnet og i et økonomisk perspektiv. (2) Her hjemme har blant annet Prescott og Bakka skrevet om bronsen sin rolle i bronsealderssamfunnet, både symbolsk og økonomisk.

2.6 Oppsummering

Brøgger var av de som mente at det ikke hadde vært en bronsealderkultur som kunne sammenlignes med de man så på kontinentet. Shetelig var av en annen oppfattning, i likhet med mange av dagens arkeologer som forsket på temaet i etterkrigstiden mente man at Norge

har hatt en bronsealder i visse steder av landet. De stedene man synes å ha vært enige om gjennom hele forskningshistorien har hatt en bronsealderkultur har vært Øst-Norge, Rogaland og ved Trondheimsfjorden.

Den norske bronsealderforskningen har som jeg har tatt opp i dette kapitlet i den tidlige forskningen fra slutten av 1800 og frem til midten av 1900-tallet vært preget av en debatt av hvorvidt det har vært en bronsealderkultur i Norge. Forskningen på denne tiden var en kulturhistorisk arkeologi som ønsket orden i det arkeologiske materialet og sette historien i ulike utviklingstrinn.

I den norske bronsealderforskningen har aldri prosessuelle eller post-prosessuelle paradigmene i arkeologien fått et absolutt grep. Men man har siden 60-tallet tatt til seg ulike aspekter ved disse paradigmene, og som et resultat av dette har man fått nye og spennende innfallsvinkler som kan hjelpe oss å finne ut hvordan bronsealderssamfunnet har sett ut.

3 Teoretiske tilnærminger

I dette kapittelet vil jeg gå gjennom ulike teorier jeg mener er relevante i forhold til mine problemstillinger (**kap 1**) og det arkeologiske materialet (**kap 4**) jeg har valgt å fokusere på. Jeg har delt teoriene i dette kapittelet inn i tre avsnitt som omhandler (1) teorier om krigere og krigføring, (2) teorier man kan knytte opp mot det arkeologiske materialet og (3) samfunnsteorier.

3.1 Innledning

Menneskets historie har alltid vært preget av konkurranse mellom samfunn og dette har ofte resultert i, og blitt uttrykt gjennom krigføring. Historien viser at menneskene er vesen som har vært opptatt av makt i ulike former (gjenstander, ressurser og landområder), og man kan hevde at krigføring er det ultimate uttrykket for ønsket om makt en gruppe mennesker kan gi. For samfunn som lever i konkurranseprega omgivelser er det ofte krigføring og den som går seirende ut av denne konflikten som bestemmer hvilke sosiale former og ideologier som skal overleve og hvilke som blir byttet ut.

I en slik situasjon med krigføring og konkurranse, er det samfunn som kan forsvare seg selv og sine sosiale ideologier mot andre konkurrerende samfunn som vinner frem som den dominerende faktoren lokalt og regionalt. Disse dominerende samfunnene får da fremmet sin ideologi slik at den blir en del av dagliglivet og blir en norm for hvordan man skal oppføre seg i det aktuelle samfunnet. En intern sosial utvikling har vært viktig i utviklingen av politiske og ideologiske system gjennom historien, men det er nok hovedsakelig når et samfunn opplever å bli satt i en konflikt eller i konkurransesituasjoner med et annet samfunn at man får de sosiale strukturene som viser seg sterkest og som varer over lengre tidsperioder.

Krigføring har bidratt mye til å forme samfunn og ideologier gjennom hele historien, og det er også naturlig å tro at dette var tilfellet i bronsealderen. Det arkeologiske materialet vi kjenner fra bronsealderen vitner om at våpen har hatt en særstilling i samfunnet. Dette kan være en indikasjon på at krig og krigføring var en del av hverdagen til menneskene som levde i denne perioden. Med andre ord kan det ha vært et krigeratistokrati som fikk fotfeste i den eldre

bronsealderen i Skandinavia, og som førte med seg en ideologi som var tuftet på krigføring og en politisk økonomi.

Kristinsson (2010) skriver at det har blitt hevdet i forskningen at sosial evolusjon er drevet av indre sosiale mekanismer. Dette mener han bare er delvis sant, ettersom press fra eksterne kilder ofte er den ultimate grunnen til sosial endring i et samfunn og uten press av en slik karakter kan samfunn være tilnærmet uforandret i hundrevis av år. Grupper uten press og konkurranse har ikke behov for endring, men grupper som er «under press» kan ta til seg ideologier og identiteter for å hevde seg og vise at deres ideologier og samfunn er sterkt.

3.2 Krigerideologi

Ideologi kan bli definert som et system bygd på verdier og idealer som fremmer sosial adferd som tjener noen grupper i samfunnet mer enn andre (Gilman 1989:68; Gilman 1990:146-168; Thompson 1990:73; Freeden 1996; Haas 2012). Ideologi har blitt sett på som en avgjørende faktor for sosiale ulikheter. Ulikheter i sosial rang er konstant opprettholdt av ideologier som forbyr, legitimerer eller forklarer former av sosiale relasjoner som kan gi en gruppe mennesker overtaket over flertallet i et samfunn (Shanks og Tilley 1987:132). I slike samfunn som Shanks og Tilley (*ibid.*) skriver om her kan den underordnete gruppen i samfunnet bli ute av stand til å kritisere eliten. Dette fenomenet har Abercrombie (et al, 1980:7-30) kalt «dominant ideology thesis».

I samfunn hvor den underordnete gruppen i samfunnet gjør opprør mot den herskende elite, kan dette føre til en forsterket elite (Hicks 1994). I et slikt scenario hvor eliten går «seirende» ut av konflikten, vil dette underbygge at eliten har den dominante ideologien i samfunnet. Ideologier kan også virke som en forsterkende faktor for samholdet i en elite på tre måter (Kelly 1993:13-17): (1) man kan tilskrive ansvar og belønning til de som påtar seg medlemskap i en slik gruppe, (2) de nevnte belønninger i (1) kan være av en slik karakter at man er villige til å ofre seg for de og (3) man kan gi en type atferd kosmologiske betydninger slik at det er moralsk å utføre denne atferden (*ibid.*).

De Marrias (et al. 1996) diskuterer om på hvilke måter ideologi blir gitt uttrykk for i materielle gjenstander. De Marrias (*ibid.*) foreslår at politiske eliter bruker ulike medier som seremonielle hendelser, gjenstander med symbolsk betydning (Carman & Harding 1999;

Kristiansen & Larsson 2005; Vandkilde 2007; Kristiansen & Earle 2010), monumental arkitektur (Østmo 2011) og skriftlige kilder/bergkunst/avbildninger (Wrigglesworth 2011). De Marrias (et al. 1996) mener at disse mediene blir brukt for å sende den aktuelle elitens ideologi til de ulike sosiale lagene i samfunnet. På denne måten forsterker eliten sin posisjon i samfunnet.

Ortner (1984:152) argumenterer for at aristokratiets ideologier også har som mål å rekruttere og holde på de medlemmene som er en del av det øverste sjiktet. Med å rekruttere menes ikke nødvendigvis å dele på makten, men heller individer som aksepterer ideologien til den herskende eliten. Det er denne gruppen mennesker som etablerer hva som er etisk og moralsk riktig å gjøre i samfunnet. Dermed knytter de også adferd og ideologi med kosmologiske egenskaper for å legitimere den bestemte adferden samfunnet blir organisert på.

En krigerkultur kan ses på som en organisasjon. Ettersom organisasjoner er oppgaveorienterte kollektiver som innehar et nettverk av medlemmer som besitter en felles identitet. Slike organisasjoner rekrutterer medlemmer gjennom spesielle prosedyrer, og de har også bestemte normer og regler for atferd i gruppen (Jenkins 1996:25). Dette kan knyttes opp mot eliter da dette er organisasjoner som er ekskluderende i den måte at man får innpass som regel basert på riktig alder, kjønn, status og klasse. De som får innpass gjennom disse kriteriene kan sies å utgjøre en elite i et samfunn, da det er få mennesker som får adgang til gruppen og de som blir rekruttert som oftest kommer fra det øverste skille av samfunnet (*ibid.*).

3.2.1 Definisjoner av krigeraristokratiet

Et krigeraristokrati har en identitet som til stadighet må bli bekreftet og vedlikeholdt, en del av denne «prosessen» består av at man selv definerer seg som en krigerelite, og at den delen av befolkningen som ikke er en del av aristokratiet bruker denne definisjonen på eliten.

Krigerne får sin identitet gjennom handling, samspill og kommunikasjon med maktnettverk, men det er bare som en helhetlig faktor i et sosialt område at en gruppe mennesker med en virksomhet som er basert på krigerkultur får makt og innflytelse til å kontrollere andre aspekter ved samfunnet (Vandkilde 2007:82), som økonomi og politikk. Slike aristokratier kan variere i størrelse, fra å ha makt over noen hundre mennesker til å være et samfunn som styrer levesettet til mange tusen individer. Et aspekt de alle har til felles er en hierarkisk styreform, hvor man har en elite som har ansvaret for redistribusjon av de resursene man har i

samfunnet og nettverksbygging. Det er gjennom kontakt med andre elitekulturer de tilegner seg prestisjegenstander og danner en ideologi som gir den aktuelle gruppen en opphøyd status i samfunnet (Harrison 2004:67-70). Som et resultat av at man har en elite som styrer, blir denne samfunnsklassen også mer privilegert enn resten av samfunnet. Dette kan man se i sammenheng med politisk økonomi, da denne gruppen mennesker har muligheten til å bestemme hva man skal bruke arbeidskraften i samfunnet på og ta ut overskuddet i økonomien til å befeste og legitimere den makten de innehar.

Et krigeraristokrati har en kollektiv identitet, dette vil si at individene med krigeridentiteter som aktører i samfunnet er dynamiske og man må se de i kontekst med andre sosiale identiteter som; alder, kjønn, hierarki, erverv og etnisitet. Med andre ord krigerne og det samfunnet de var en del av var gjensidig avhengig av hverandre (Vandkilde 2007:80-87). Ved å være en del av samfunnet bidro krigerne til reproduksjon, vekst og endring. Det er spesielt når man får et krigeraristokrati og krigerkultur som en organisasjon i et samfunn at individene som ser på seg selv som del av denne kulturen har potensiale til å stå for mer radikale samfunnsendringer (Vandkilde *ibid.*). Det er i en slik sosial identitet, at man får en krigerkultur som utgjør et kollektiv, den kollektivet identiteten er helt essensielt for en krigerelite, ettersom man ikke kan gå til krig alene.

Kristiansen (1987; Kristiansen & Larsson 2005) mener at tilsynekomsten av krigeraristokratier representerer etableringen av en ny elitekultur i Europa. Denne kulturen inneholdt nye ritualer, nye ideer og ideologier om hvordan sosial atferd og livsstil skulle se ut. Ideologiene sentrerte rundt verdier om heroisk krigføring, makt og ære, rundt disse verdiene er det også naturlig å tro at man hadde seremonielle og kosmologiske praksiser. Dette mener Kristiansen (*ibid.*) at betyr at "krigerhøvdingene" var både ledere for det religiøse og krigerske i samfunnet. Denne lille gruppen mennesker kunne gjennom sine våpen og prestisjegenstander øke sin innflytelse, og dette banet veien for utviklingen av en krigerelite. Denne nye eliten var ikke nødt til å legitimere seg gjennom ritualer som det kan tenkes at ledere i mer egalitære samfunn var nødt til får å skaffe seg en spesiell posisjon i samfunnet. Da kunne de gjennom den nye våpenkulturen forsvare sin posisjon i samfunnet og legitimere den med forsvar av det aktuelle samfunnet og deres sosio-politiske ideologier.

Brumfiel (1994a, 1994b) mener at en dominant gruppe, som et krigeraristokrati, i samfunnet utøver og legitimerer makt ved hjelp av nettverk og allianser lokalt og regionalt som støtter opp om de politiske ideologiene aristokratiet står for. Gjennom slike allianser kan de også

bruke tvang til å håndheve sine ideologier. Et krigeraristokrati sin hær var nok mer effektiv enn en hær av ikke profesjonelle soldater, og kunne beseire en styrke som var større enn seg selv. Som en konsekvens av dette kan det være at bronsealderens krigeraristokratier synes å ha eksistert over så mange århundre. Med andre ord kunne de effektivt slå ned mot opprør mot deres ideologi i bronsealderens Europa. Det er her deres «ferdigheter» med bruk og trussler om bruk av vold var viktig for opprettholdelsen av deres status i samfunnet.

3.2.2 Vold og krigføring

Vold er et begrep som kan forstås på mange måter. Jeg mener at bruk av vold er et viktig aspekt man må se på når man ønsker å forklare og definere krigføring og krigeraristokratier. To ulike måter man kan bruke begrepet vold på er når det er snakk om (1) fysiske handlinger eller (2) trusler som omhandler fysiske handlinger av voldelig karakter (North et al 2009:13). Både fysisk og abstrakt vold er viktig for dannelsen av sosiale forhold og etableringen av makt. Aijmer og Abbink (2000:1) argumenterer for at vold er et middel man bruker for å ha dominans over andre individer.

Vold er et medium som brukes av både grupper (krigeraristokrati) og enkeltindivider (krigere). Det er vold i organiserte former som er særlig viktig for denne avhandlingen. Når vold forekommer i organiserte former, vil det si at krigeraristokratier (i forhistorien) og grupper bestående av krigere bruker vold systematisk (North et al 2009:14). For et krigeraristokrati vil vold være et synlig og konkret verktøy for skape endring i det samfunnet man er en del av. Gjennom voldsbruk vil det altså være mulig å forandre den sosiale institusjonen og vise sine ideologiske ideer og meninger for «offentligheten». I kontekst med krigeraristokratiet vil «offentligheten» være det samfunnet, og den eliten eller etablerte ideologien utøverne av volden utfordrer og ønsker å utkonkurrere.

Et problem arkeologer har når det kommet til å identifisere krigføring er de arkeologiske kildene som indikerer vold, er om denne volden var organisert eller kvalifiserer til å kalles krigføring. Warburton (2006) argumenterer for at det bare er stater som utøver krigføring, denne innfallsvinkelen har en lang tradisjon i vestlig forskning. Otterbein (1985:3) hevder at krig er en planlagt og organisert væpnet konflikt mellom politiske enheter. North (et al 2009:13-14) mener at det ikke finnes et samfunn verken i dag eller oldtiden som ikke har hatt en viss utbredelse av vold i hverdagen. North (et al 2009) hevder videre at heller ingen

samfunn løser sine voldsproblemer ved å fjerne volden, men at man i beste fall har en delvis kontroll over den. Etableringen av krigeridentitet og et krigeraristokrati er tenkelig et resultat av et ønske om kontroll over volden.

Dette kan lede til de som har kontroll over volden, kan bruke dette som en moralsk legitimering til å føre krig og krigføring. Otto (2006:24-25) trekker frem den greske historikeren *Thucydides* som skrev at de sterke i samfunnet gjør hva de kan/har mulighet til og de svake i samfunnet lider for hva de sterke er i stand til. Krig er voldelige handlinger som gjør det mulig for en gruppe å oppnå målene sine. Aquinas skriver om «rettferdig krig», med dette argumenterer han at med riktige intensjoner kan man gå til krig (Warburton 2006:38).

Mauss (1954) hevder at gaven eller byttehandel er den tidligste og mest fundamentale løsningen mennesker har for å overvinne krigføring. Handelsforbindelser erstatter og forebygger voldelige samspill, for å kunne bytte må man legge vekk våpnene. Otto (2006) argumenterer mot dette, han mener at Mauss sin modell er fokusert på kulturelle løsninger og har ikke en forklaring på de store variabilitetene som finnes i menneskers samfunn.

Keeley (1996) tar et oppgjør med det han mener er en fremstilling av at forhistorisk krigføring ikke er like ødeleggende for de menneskene som opplevde dette som for moderne mennesker. Han skriver at det arkeologiske materialet viser at krigføring har eksistert lenge før det fantes stater. Vandkilde (2007:11-23) mener at forhistoriske samfunn (1) er fremstilt som samfunn med radikal endring i perioder, hvor disse endringene er forårsaket av mennesker på «vandring» og som igjen revolusjonerer allerede eksisterende samfunn eller (2) som samfunn med sakte endring, gjennom gradvis evolusjon framfor revolusjon. Vandkilde mener videre at man må bruke antropologien mer i arkeologisk forskning rundt temaet krigføring.

Antropologen Malinowski (1941:521-550) hevdet at moderne krigføring er total og påvirker hver eneste kulturelle aktivitet i samfunnet. Forhistorisk krigføring mente han var fysisk utøvelse mot politiske enheter. Et normalt fenomen er at samfunnsgrupper finner det nødvendig å forsvare seg i samfunn hvor det er konkurranse om ressurser og landområder. På denne måten blir Malinowskis' forhistoriske krigføring relevant da det er trolig at en endret økonomisk situasjon har gjort at man var avhengig av å ha «enerett» til ressurser, teknologi og landområder. Noe som underbygger dette er Thrane (2006) sine argumenter for det han mener er sannsynlig at noen av samfunnene i bronsealderen hadde tilegnet seg velstand nok til å få

en mer aggressiv holdning når det kommer til både ekspansjon og forsvaring av sine områder. Han (*ibid.*) mener også at den sosiale organisasjonen hadde nådd et nivå hvor man hadde en organisert vold og med den et samfunn hvor krigføring er en mulighet. Det er trolig at det da var krigeraristokratier som hadde kontrollen over disse ressursene og som samtidig stod for forsvaret av ressursene som var viktig for deres overskudds økonomi.

Krig er en tilstand av konfrontasjon hvor mulighetene for voldelige sammenstøtt alltid er tilstede. Dette betyr ikke nødvendigvis at mennesker blir fysisk skadet hver eneste dag, men mulighetene for dette vil alltid være der. Avgjørelsen om å gå til krig, vil som oftest ikke bli fattet enstemmig, selv ikke i de mest egalitære samfunn. På tross av dette vil hele samfunnet oppleve en kulturell profitt av dette, da krigføring fungerer som legitimering av makt og vinneren vil få materielle goder (Schrøder og Schmidt 2001:1-14). Dette ville ha gjort at en ledene gruppe i samfunnet kunne ha etablert seg en elite med krigerideologier, som legitimerte og manifesterte deres makt.

3.2.3 Krig og førstatelige samfunn

Thorpe (2006:141-166) har skrevet om krigføring i Storbritannia under neolitikum og bronsealderen. Han hevder at krigføring ikke kan bli sett på som en evolusjonistisk prosess, hvor krig først kom med de første statene. Dette hevder han ettersom man har en så rik funnkontekst fra disse periodene med hodeskaller som tyder på vold mot hodet, våpen og forsvarsverk. Dette er også noe man kan se i det arkeologiske materialet fra Norge. Blant annet er det fra en massegrav i Trøndelag fra eldre bronsealderen blitt begravet mellom 25 og 30 individer av begge kjønn og varierende alder. Disse skjelettene har blitt analysert for fysisk skade av Fyllingen (2003). Fyllingen sine analyser av det osteologiske materiale viser at hele befolkningen hadde blitt massakrert av sverd og spyd. Kutt på armene til mennene viser tegn til at de har forsøkt å forsvare seg, og det faktum at de har eldre skader som har blitt leget tyder på at de var krigere.

Den høyest rangerte formen for strid i forhistorien var mann mot mann i nærkamp, noe som understreker ideologien man hadde i bronsealderen. Denne formen for kamper er noe man også finner igjen i det arkeologiske materialet. Sverd som har blitt deponert i myrer uten å ha blitt reparert mener Kristansen (2006:247) er tegn på «singel combat». I bergkunsten er det også avbildet scener hvor mann mot mann-kamper foregår. Dette underbygger som sagt den

ideologiske betydningen mann mot mann-kamper hadde i bronsealderens krigerkulturer (Harding 2007, Kristiansen 2002). Men det er sannsynlig at de fleste kamper var mindre ritualiserte, og mer langt mer brutale (Fyllingen 2002; Kristiansen 2006:247).

Krig er det nødvendige, men ødeleggende resultat av strategiske samspill mellom grupper som har like kulturelle preferanser. Med andre ord om man har flere grupper i et geografisk område som ønsker ekspansjon og tilgang til og kontroll over ressurser, kan man få samfunn som bygger seg på en krigerkultur. Den av disse gruppene som får kontroll over ferdselsårer og viktige ressurser kan etablere seg som et krigeraristokrati og bli underholdt av overskuddsøkonomien denne gruppen vil ha.

Vandkilde (2006) mener at krig ikke nødvendigvis brukes som middel fordi en gruppe mennesker er hengivende til en ideologi som er tuftet på drap og krig, men fordi det er for risikabelt å legge seg på en fredelig ideologi i et samfunn hvor konkurranse og konflikter preget dagliglivet. På denne måten blir krigeridentiteten og krigerne et effektivt verktøy i å opprettholde fred i samfunnet, samtidig som man beholder sin status i samfunnet som den dominerende og herskende kraften.

3.3 Teorier knyttet til det arkeologiske materialet

Hvordan kan man identifisere krigere og krigerinstitusjonen i det arkeologiske materialet?

Ut i fra det arkeologiske materialet synes krig å ha skjedd i perioder hvor man har hatt radikale endringer i makt og ideologier. Mann (2012:22-28) lister opp det han mener er fire viktige kilder for å oppnå makt (1) økonomisk makt, (2) ideologiske makt, (3) politisk makt og (4) militære krefter. Han ser på militæret som en støttespiller for punkt (1), (2) og (3) og i dette perspektivet spiller krig og militær en rolle for makt i samfunnet. Her kan man trekke inn problemstillingene for denne avhandlingen som dreier seg om krigeraristokrati og politisk økonomi.

For å knytte dette opp mot problemstillingene for avhandlingen hvor det er snakk om krigeraristokratier med en politisk økonomi, er et viktig poeng at en slik militær organisasjon vil være avhengig av å være del av et større nettverk med samme ideologier. Et slikt nettverk vil bidra til å skape solidaritet mellom krigere både på mikro, meso og makronivå. Det samme

nettverket vil å også være avhengig av et økonomisk felleskap som de kan kontrollere og i minste fall være en del av. Ved å ha politisk makt over økonomi kan de ta ut overskudd fra økonomien til gjenstander av prestisje slik at de kunne vise sin posisjon i samfunnet og hente ut ressurser man trenger for å føre krig.

Krigheren er selve symbolet på makt og spesifikk bruk av fysisk vold. Krigheren og krigføring er avhengige av hverandre, og de kan forstås i sammenheng med hverandre. Det å være en kriger må sees i sammenheng med makt, dominans, vold og blodytelse. Det er når krigherskapet blir institusjonalisert, det også kan bli den dominante makten i samfunnet og en faktor som bidrar til undertrykkelse (Kristinsson 2010). Institusjoner er en av de viktigste byggeblokkene i et samfunn. I det arkeologiske materialet er disse byggeblokkene usynlige, men det er ofte materialisert i spesifikke og tilbakevendende måter som gjør det mulig å gi det arkeologiske materialet kulturelle og institusjonelle meninger (DeMarrais et al. 1996; Earle 1997; Kristiansen 1998). Ved å se på det arkeologiske materialet kan man kanskje gjøre disse usynlige byggeblokkene mer synlige.

De to viktigste funnkontekstene fra bronsealderen er depoter og graver. Noe som er spesielt for Sør-Norge sammenlignet med de andre skandinaviske områdene er det faktum at det ikke var noen opptakt til den norske bronsealderen i form av metallgjenstander (Anfinset 2012:239). Whitley (2002) har hevdet at «Livssyklusen til kompliserte gjenstander» er en syklus som ender med deponering i graver, som gir oss spor av hvordan de sosiale identitene så ut i bronsealderen. En vanlig oppfatning av gravgods og spesielt graver med våpen er å se på de som harde biografiske fakta. Krighergrav er graven til en kriger, våpen i graver er en materiell forlengelse av den avdøde og knytter han eller hun til det kollektivet han eller hun var en del av i livet.

Vandkilde (2006d:137-139; 2007:485-486) mener at personlig utstyr i graver kan forstås på to måter; (1) som en direkte *metonymisk* fremstilling av identiteten til avdøde. Krigheren trenger ikke nødvendigvis ikke å ha blitt gravlagt med hele utstyret, men med det som hadde størst symbolsk verdi for hans identitet, dette har trolig ofte vært sverd eller dolk. (2) Som en symbolsk *metaforisk* betydning. Her trenger det ikke nødvendigvis være den avdødes identitet i livet. Et eksempel på dette er om en liten eksklusiv gruppe eldre menn er funnet med rike utrustninger er det sannsynligvis en symbolsk krigherelite vi har med å gjøre. Dette kan være tidligere krighere, mennesker med en heroisk status i samfunnet, mennesker med politisk

autoritet eller personer som er født med høy sosial status. Dette samme gjelder om man finner barn eller ungdommer med materiale man kan knytte til krigføring. Som i alle aspekter av materiell kultur kan gravgodset like gjerne være metaforisk som metonymisk (Tilley 1999:36-76).

3.3.1 Krigergraver

Graver er kanskje den beste måte å identifisere enn krigerelite i bronsealderen. Østmo (2011:134-135) skriver om krigergraver som er datert til så tidlig som neolitikum. Det er mulig at det har vært en konkurransepreget situasjon mellom ulike samfunn i Norge i overgangen neolitikum og eldre bronsealder, hvor en gruppe med sosio-politiske ideologier som var tuftet på våpen og krigføring fikk et fotfeste utover eldre bronsealder.

Når man karakteriserer noe som monumentalt vil det si å sammenligne det med et monument, uten at det nødvendigvis betyr at det som kalles monumentalt er et monument. Generelt mener Østmo (*ibid.*) at det er mulig å hevde at det monumentale ved et byggverk er det som refererer til virkningen av det som blir karakterisert på en slik måte. Et monument i alminnelig forstand er en markering i offentligheten som representerer noe. Et gravmonument vil ifølge Østmo (2011:135) inneholde en referanse til den eller de personene som ligger der. For en gravhaug fra bronsealderen kan dette være en referanse til en institusjon, som et krigeraristokrati eller en person som har vært en del av aristokratiet i bronsealderen (Melheim 2001:43-48). Monumentene står for verdier som er allmenne i det samfunnet eller den sosiale konteksten hvor det blir reist (Østmo 2011:134).

Gjennom disse verdiene kan gravminnene ses på som materielle levninger etter bronsealderens ideologier. Myhre (1980) mener at gravminnene må sees på som en maktdemonstrasjon av den herskende «familien» eller gruppen det geografiske området gravene er lokalisert. Graver av en monumental størrelse krever en arbeidsinnsats som tilsier at man har hatt en organiserende kraft i samfunnet, Tainter (1988) mener at den innsatsen som ligger bak de monumentale gravene forteller oss om den dødes status i det levde liv. Videre mener Ringstad (1986) at de monumentale graver er en indikasjon på maktsentre. Han (*ibid.*) beskriver maktsentre som en konsentrasjon av økonomisk, religiøs eller befolkningsmessig overskudd innenfor et geografisk begrenset område. Om en samfunnsklasse kontrollerte disse ressursene mener Østmo (2011) at det er stor sannsynlighet for at de også kontrollerte det

territoriumet de aktuelle monumentene befant seg på og det omgivende landskapet. Slike «sentre» skiller seg fra andre nærliggende geografiske områder, det er det som definerer de som maktsentere.

3.3.2 Deponering i bronsealderen

De mange nedleggelsene av «verdifulle» metallgjenstander utgjør en vesentlig del av bronsealderens funnmateriale. Depoter og deponering er en viktig funnkontekst. Denne konteksten kan deles inn i to kategorier: (1) i sammenheng med vann og (2) i sammenheng med stein (Wrigglesworth 2011:95). Nedleggelse av «verdifulle gjenstander» er en rituell praksis som har sine røtter helt tilbake til steinalderen, men skjer i virkelig stor skala i bronsealderen (Jensen 2001:322). Man kan se på det som en rituell praksis i den forstand at det trolig har vært utøvelse av religion inne i bilde for flertallet av nedleggelsene av praktgjenstander. Jensen (*ibid.*) hevder at høydepunkter for offernedleggelse i bronsealderen er: (1) fra omkring 1400 til 1300 BC og (2) fra 1100 til 800 BC. Det er i særlig i yngre bronsealder de fleste depotfunnene fra Sør-Norge forekommer.

Depotene kan representere en naturlig måte å inkorporere gamle og nye strukturer, ettersom denne praksisen var en kilde til sosial makt (Bradley 1993). På denne måten legitimerer man sin status gjennom å nedlegge prestisjegjenstander, og viser at man har rikdom og er mektig da man kan «avse» opptil 30 bronsespyd som må ha vært en ”stor rikdom” i den norske bronsealderen. Depotene representerer også distinkte plasser i det naturlige landskapet som kan knyttes opp til de sosiale og økonomiske strukturene og institusjonene over et stort tidsperspektiv (Anfinset *in pres.*).

I den eldre bronsealderen var metallet nødt til å bli institusjonalisert. Bronsegjenstander ble gradvis integrert i det sosiale livet gjennom legitimering og ritualisering av metallet. Bronsen ble en norm eller institusjon i samfunnet, hvor den ble sett på som åpenbar. I denne prosessen ble bronsen standardisert. Kompleksitet handler ikke bare om klasse, kaste og status, men også store sosio-økonomiske endringer over tid som endret organiseringen av samfunnet og religion. Depoter og graver er viktige institusjoner på veien mot en politisk økonomi. Økonomi inkorporert i religiøse sfærer er en del av overgangen mot politisk dominerende religion (Prescott 2012; Anfinset *in pres.*).

Vandkilde (2006) mener at krigerne ofte er representert på mange ulike måter i de arkeologiske kildene, noen ganger lyser det mot en, og andre ganger er det kun et symbol som kan henvise til at den aktuelle personen var en del av en krigergruppe. I bronsealderen ble tradisjonen med å legge ned gjendstander videreført og intensivert, samtidig (yngre bronsealder) ble kremasjonsgravene introdusert. Dette har gjort det vanskeligere for arkeologer i indentifisere en krigerelite. Vandkilde mener at selv om våpen ble gitt til gudene og lagt ned på hellige steder, fremfor graver betyr ikke dette at krigerne ikke hadde en viktig rolle i samfunnet. At man i det hele tatt legger ned våpen henviste til krigerne og krigføring enten *metonymisk* eller *metaforisk*.

3.3.2.1 Handelsdepoter

En ting som taler for at et depot kan settes i sammenheng med handel, er hvor i landskapet gjenstandene er lagt ned. Depoter som kan tolkes som depoter for handel, har ofte blitt funnet på steder hvor det er lett å finne de igjen (landemerker) og lett å ta de opp igjen fra jorden. I motsetning til depoter hvor gjenstandene er lagt ned i våtmark eller innsjøer, er de som er lagt ned på land under store steiner eller i spreker i naturlige steinformasjoner mulige å hente opp igjen.

Johansen (1993:110-111) mener at handelsdepoter består av (1) et stort antall gjenstander av samme type eller (2) av et stort og variert gjenstandsmateriale. I Sør-Norge er det et depot som kan sees på denne måten og det er Svenesdepotet. Her er det (1) som passer best som en beskrivelse for dette depotet.

3.3.2.2 Depoter i religiøskontekst

Det er særlig gjenstandene vi finner i våtmark eller vann som kan tolkes som nedleggelser til overnaturlige krefter. Dette er en kontekst det virker ulogisk å ha et «handelsdepot», da er vanskelig å hente opp igjen gjenstander fra myrer og innsjøer. Vannet har også blitt tolket som «den andre siden» i jernalderen (Kaul 2003), altså at når gjenstandene kommer under vann, tilhører de ikke lenger denne «verdenen», det er ikke usannsynlig at det har vært tankegangen i bronsealderen også.

Deponering er en kategori man kan knytte opp til kosmologien til menneskene i bronsealderen. Det har blitt gjort mange funn av slike nedleggelser, spesielt Danmark, men

også resten av Skandinavia. Disse depotene kan man se i kontekst med ofringer til høyere makter. På øde og utilgjengelige plasser, gjerne ved vann/våtmark eller stein har man gjort mange arkeologiske funn av rike samlinger med bronsegjenstander. Lokaliteten til disse nedleggelsene og de gjenstander som har blitt lagt ned tyder på at dette er av en rituell karakter. I Sør-Norge er øksen fra Rimbareid og øksene fra Ølen i Sunnhordaland, eksempler på arkeologisk materiale som er funnet i en slik kontekst. Lignende økser fra Sør-Skandinavia finnes også, Egebak på Jylland er et eksempel på en slik rituell nedleggelse, hvor det ble funnet to store bronseøkser. Disse øksene har i likhet med øksene fra Sunnhordaland spiralornamentikk over hele flaten (Østerdal 1999; Kaul 2004:73-104).

«Tvillingnedleggelsene» kan også avspeile hvem som har hatt ansvaret for det rituelle i samfunnet. Høvdingen i bronsealderen kan ha hatt en dobbeltrolle, eller lederskapet har vært delt. Jensen (1982:168-170) har beskrevet høvdingen sine oppgaver i bronsealderssamfunnet som den personen som skal distribuere varer og gjenstander, planlegge, organisere, ta i bruk den arbeidskraften man har tilgjengelig i samfunnet og har ansvaret for å bevare de religiøse funksjonene og aspektene hos gruppen. Denne tvillingsymbolikken kan da representere både det rituelle og det politiske livet i bronsealderen, som i følge Mann (2012:22-28) er to kilder til sosial makt.

3.3.3 Bergkunst i bronsealderen

3.3.3.1 Bergkunst med våpen og krigere

Det har blitt gjort relativt nye funn av helleristninger i Bohuslän i Sverige, som kan være med på å kaste lys over sverdets rolle i bronsealderen, og avbilder blant annet personer med trukne sverd. Disse skiller seg ut fra de helleristningene vi kjenner fra før av, selv om Malmer (1989:22) mener at 40 prosent av alle menneskefigurene fra bergkunsten i Bohuslän bærer sverd. Det som skiller de fra hverandre er det faktum at flesteparten av disse 40 prosentene har sverdene ved hoften, de er altså ikke trukket/hevet. Det er kjente bilder hvor menneskene bruker spyd og økser, men de ser aldri ut til å skade eller drepe noen (Harding 2007:116-177; Toreld 2012:243). Dette gjelder ikke bare for det svenske området, men hele Nord-Europa. Dette har blitt tolket som rituelle «kamper» eller en ideell form for hvordan strid skulle se ut (Harding 2007).

Det er 24 menneskefigurer som har trukne sverd (Toreld 2012:243), det er også avbildet spyd som blir brukt til å skade andre på disse feltene. På den ene lokaliteten er det avbildet seks personer med sverd som er trukne mot hverandre. Dette underbygger at sverdet har blitt brukt i strid slik blant andre Kristiansen (1983, 1984, 2002) har vist gjennom sine analyser av bruksskader på sverd. Avbildningen fra Bohuslän hvor en person dreper en annen med et spyd er unikt i Nord-Europa, hevder Toreld (2012:243). Dette er en indikator på at spydet er et våpen som ble brukt i strid. En annen indikator på at spydet ble brukt av krigerne er skjelletskader fra Nord-Europa som viser at spydet er en hyppig årsak til skader og dødsfall (Fyllingen 2002, Osgood 2010, Toreld 2012). På Sund (Fyllingen 2002) ble en mann trolig drept av skader påført av spyd rundt 1400 BC, samme tid som drapsscenen fra Bohuslän, eldre bronsealder periode II og III.

Sverd som er trukne er sjeldent i Nord-Europa, men i Sør-Europa, da særlig i Italia, er det et mer velkjent motiv (Toreld 2012:246). I Alta i Finnmark er det en ristning som har blitt tolket som en sverdskamp (Helskog 1988:87), men det er ikke noen kjente fra det avgrensede området i denne avhandlingen. Det er vanskelig å identifisere sverd ut i fra hvordan de er avbildet på berget. Konteksten de forekommer i på berget er det som best kan fortelle oss om det er et sverd det er snakk og på hvilken måte figurene holder gjenstanden på. Sverdets funksjon har under bronsealderen vært både til hugg og stikk (Kristiansen 1983) Dette mener Toreld (2012:257) blir underbygget av helleristningene fra Bohuslän, hvor figurer er avbildet både med sverd over hodet (hugg) og foran seg (stikk).

Toreld daterer «sverdbærerene» fra Bohuslän til den eldre bronsealder periode II og III, dette er en datering som er samtidig med sverdene fra Rogaland og store deler av Sør-Norge i bronsealderen. Sverdene ble introdusert i periode I (Blindheim) og fikk en eksplosiv spredning i periode II (Rogaland), og synes å ha hatt en sterk symbolsk rolle for krigeren fra og med periode II. Med tanke på sverdets sterke symbolske rolle, som de mange sverdgravene i Rogalandsområdet viser oss, er det merkelig at det ikke er oftere avbildet på helleristninger. Hvorfor er det bare i et «marginalt» området i Sverige menneskene er avbildet med trukne sverd? Det skal dog sies at man i dette «marginale» området har den største tettheten av bergkunst i Europa (Ling 2012:465).

Forhistorisk krigføring har ofte blitt nedtonet og bagatellisert i arkeologien etter andre verdenskrig i Skandinavia. I denne perioden fokuserte man heller på funksjonelle og religiøse

aspekter av fortiden (Vandkilde 2006a, 2006b, 2006c). Men man kan ikke legge skjul på at bergkunsten avbilder scener som viser ideel eller faktisk krigføring fra bronsealderen (Nordbladh 1989; Harding 2007). Volden var konstant tilstede og synes å ha blitt intensivert under bronsealderen i Nord-Europa (Jantzen *et al.* 2011). Det virker også som at det har blitt økende «antagonisme» i samfunnet, dette forteller det arkeologiske materialet oss i form av våpen, bergkunst, skader på skjellet. Ling & Cornell (2010:38) mener at bergkunsten fra yngre bronsealder kan tolkes som trusler eller maktdemonstrasjoner.

3.3.3.2 Bergkunst med båter og skip

Randsborg (1995) og Kaul (1998) har argumenter for at noen av skipene fra bergkunsten har hatt en «militær» funksjon. Det er 10 000 avbildninger av skip i Bohuslän (Vest-Sverige). Dette høye tallet viser bare hvor utbredt skipet er i bergkunsten fra bronsealderen. Det har vært diskutert om hva slags båter menneskene brukte i bronsealderen, hvorvidt det var kanoer laget av hule trestammer, «tømmerbåter/plankebåter» som Hjortspringbåten (før-romersk jernalder) eller båter laget av et rammeverk av tre trukket med huder. I dag er man enig om at det var et variert bilde (Berntsson 2005:20-33, Ling 2012). Over lengre distanser brukte man nok «tømmerbåter», som også oftest synes å være avbildet på bergene i Nord-Europa (Østmo 2005).

I det avgrensede området for denne avhandlingen er det noen geografiske konsentrasjoner som har bergkunst med båter i en krigssetting, særlig i Rogaland og Østfold. Bradley (2009) kaller disse båtene for «krigskanoer». Et funn man har brukt for underbygge båtenes rolle i krigføringen er båten fra Hjortspringmose, denne er riktig nok fra perioden etter bronsealderen (FRJA), men som Ling (2012:472-473) har vist virker det til å ha vært en

Bilde 1: hentet fra www.hallristning.se (Stiftelsen för dokumentation av Bohusläns hällristningar).

kontinuerlig måte å konstruere båter på i tidsrommet fra eldre bronsealder til før-romersk jernalder.

Hjortspringbåten ble videre funnet i kontekst med et stort antall våpen. Derfor er det mulig at

Hjortspringbåten kan være en modell for hvordan båtene i bronsealderen har sett ut.

Hvor mange personer avbildet i båten,

«mannskapstreker», kan også være en måte båtene

fra bergkunsten kan fortelle oss om bronsealderens samfunnsstruktur på. *Bilde 1* viser en båt fra bronsealderen med de nevnte mannskapstrekerne. Ling (2012:443) har studert et stort antall av skipene fra dette området og et stort overtall av de har fra seks til tretten mannskapstreker. De store skipene har rundt 30 til 60 streker som indikerer besetningen. En interessant detalj fra disse skipene er at det på noen er avbildet det man kan tolke som en «ormann» eller leder om bord på båten. Randsborg (1995) mener at dette er sosial differensiering avbildet på bergkunsten. Slike store båter kjenner man også fra Norge, blant annet fra Østfold hvor det er et langt skip fra Skjeberg. Her er det rundt 47 mannskapstreker og fire individer som er markant større enn de resterende 47 strekene. To av disse fire er størst og bærer det som kan ligne på økser, denne typen avbildning er kjent fra andre steder og har ofte blitt tolket som tvillingguder (Kristiansen & Larsson 2005:).

Nå skal det sies at det bare er de største båtene som har et så høyt antall mannskapstreker, og det kan være at disse har blitt overdrevet av menneskene som laget bergkunsten i bronsealderen. De fleste båtene som har mellom seks og tretten besetningsmedlemmer er et tall som høres mer realistisk ut. Kristiansen og Rowlands (1998:199) mener at krigføringen i bronsealderen i stor grad bestod av små grupper med krigere. Overtallet av båtene med et lite antall medlemmer er noe som kan være med å underbygge hvordan Kristiansen & Rowlands ser for seg at krigføringen har sett ut i bronsealderen. Ling (2012:481) argumenter også videre på dette, da han ser på det som mer effektivt å angripe med flere små båter, fremfor en stor.

3.4 Teorier knyttet til samfunn/samfunnsteorier

For å kunne gi svar på problemstillingene som omhandler økonomien i bronsealderssamfunnet, er det nødvendig å ta for seg ulike teorier som er knyttet opp mot økonomi, nettverk og samfunn. Disse kan gi oss svar på funnkontekstene til det arkologiske materialet, hvilken rolle det arkeologiske materialet har hatt og hvordan man har tilegnet seg resurser og gjenstander.

3.4.1 Kilder til økonomisk makt

Utvikling av politiske systemer må ha vært basert på egenskaper til å lede og få andre til å følge (Earle 1997:67). Ledere som fremskaffer belønning blir akseptert, men de som feiler i dette mister autoritet. Lederskap er alltid problematisk, da denne rollen krever at et individ, familie, samfunn eller nasjon å gi slipp på sin autonomi og overføre dette som lojalitet til

lederen. Ingen individ eller gruppe gjør dette med glede, for det betyr at man gir opp personlige interesser til en større og fjern kropp (Johnson og Earle 1987). I et slikt scenario ser man at det er ofte samfunn i de perifere områdene som må føye seg for de sentrale områdene.

Kontroll over økonomi er en direkte og materiell form for makt over mennesker. Earle mener at man må forstå subsidiens økonomi for å forstå økonomisk kontroll, hvordan samfunn har tilpasset seg sine omgivelser (Earle 1997:67). Økonomisk makt kommer fra kontroll over alle eller viktige sektorer av økonomien til samfunnet. Earle snakker om to former for økonomisk makt; (1) frivillig innstilt og (2) tvingende (Haas 1982, Service 1975).

(1) Følger en rasjonell tradisjon i vestlig tankegang, hvor sosiale systemer blir sett på som en prosess med utvikling og forbedringer. I følge en slik teori har lederskap i samfunn oppstått som en effektiv løsning på problemer man har i forhold til overlevelse. Kulturell økologi er en tradisjon i antropologien som er tett knyttet til frivillighetsteorien (Binford 1968, Service 1975). I kulturell økologi blir gjenstander, kunnskap, sosiopolitiske organisasjoner og religioner sett på som samfunnets tilpasninger til omgivelsene. Service (1963:144) beskriver høvdingdømmer som distribusjonelle samfunn. Med dette mener han at ettersom befolkninger vokste og mennesker ble bofaste befant de seg i mer begrensede territorier. Dette gjorde at man med de lokale variasjonene i ressurser fikk spesialister

I omgivelser hvor landskapet var et «lappetepp» skiftet samfunn fra generaliserte økonomier til spesialiserte økonomier. Disse økonomier krevde igjen en sentral ledelse av ledere som skulle koordinere distribusjon av de spesialisert produserte produktene. «Høvdingen» samlet inn varer som var produsert lokalt av et spesialisert samfunn og redistribuerte dette til samfunn hvor den spesialiserte varen var ønsket. Høvdingen og aristokratiets autoritet kom fra deres helt essensielle rolle i koordineringen i et økonomisk system.

(2) Er motpolen til (1), legger vekt på at individer og grupper ikke gir opp autonomi bortsett fra når en konkurrerende gruppe gjør at de er nødt til det. Det er med andre ord et resultat av krig og tvang. Earle (1997:70) mener at ved hjelp av Marx og Engels (1848) kan man si at eierskap over kapital gir produsentene i samfunnet et «kvelertak» på de politiske prosessene i moderne samfunn. Eierskap i den industrielle teknologien gir politisk

herredømme. Dette kan sees på et langt mindre nivå i bronsealderen, men kontroll gir makt i alle samfunn. Kontroll over produksjon, distribusjon og konsumering gjør at de individene som kontrollerer det samler makt fra alle aspekter av samfunnet.

3.4.2 Sosial makt gjennom økonomisk kontroll

Man kan se allerede i steinalderen at det fantes nettverk hvor det ble utvekslet prestisjegenstander (Sahlins 2004:186). Selv om man kjenner til nettverk med gaveutveksling fra sen-neolitikum, er det i bronsealderen man kan se ut i fra det arkeologiske materialet at mennesker på kontinentet for første gang blir forbundet med hverandre ved kontakter i store nettverk. Disse nettverkene distribuerte bronsegenstander over store avstander i en overordnet politisk økonomi (Jensen 2001:417). Prescott (1996, 2005, 2009, 2012) foreslår at det i Sør-Norge under sen-neolitikum og særlig i tidsperioden 2400 – 2350 BC skjer betydelige endringer i det økonomiske aspektet av samfunnet. I disse endringene får man starten på en politisk økonomi som er basert på bofasthet, jordbruk og husdyrhold. Dette er prosessene som kan ha ledet opp mot den politiske økonomien som Earle (1987, 1997, 2002, 2010), Kristiansen (2010) og Johnson (1987) har argumentert for i bronsealderen.

Hovedproblemet for en voksende sentralt organisert ledelse må ha vært utviklingen av en politisk økonomi til å finansiere aktivitetene til de nye herskende institusjonene som krigeraristokratiet i bronsealderen (Earle 2002).

Earle (2002) definerer politisk økonomi med to forskjellige økonomiske strukturer, det han kaller; staple finances (hovedøkonomi) og wealth finances (rikdomsøkonomi). Han argumenterer for at begge disse økonomiene kan ses på som overskuddsøkonomier (Earle 2002:192-194). I hovedøkonomien er det råvarer som kornsorter, sekundærvarer fra husdyrbestanden og planter (mat og klesplagg) og metallurgi som gir et overskudd til samfunnet. Disse verdiene er satt av eliten i samfunnet, da bronse ble det universelle mediet for prestisje (Sherratt 1997:245). Disse varene blir samlet inn av de som sitter øverst i hierarkiet og fungerer som en betaling for tjenester og bygging av nettverk. Har man kontroll over disse ressursene kan man igjen få kontroll over landområder og større geografiske territorier (Earle 2002: 193). I en slik økonomi er det ofte få individer som har kontroll over flertallet av menneskene i samfunnet, og det er disse menneskene som tjener på overskuddet som blir produsert av flertallet (Earle 2002:193).

Som et aristokrati bruker man de økonomiske ressursene til det geografiske området til å legitimere sin makt ved å ha kontroll over økonomien (arbeidskraften, ressursene og handelsnettverket) og ta ut overskuddet til å tilegne seg en status i samfunnet som overlegne menneskene som er utenfor den øverste gruppen i samfunnet som utøver den politiske økonomien. Ettersom gjenstandene som ble tilegnet gjennom overskuddet kunne fraktes enkelt over store områder, ga dette eliten muligheten til å vise sin makt (Earle 1997:73-74, Harrison 2004:71). Dette skapte igjen en dynamisk elite som styrte arbeidskraften og handel gjennom nettverk og allianser over både lokale og større avstander (Kristiansen & Earle 2010:245). Det arkeologiske materialet fra bronsealderen indikerer at det har eksistert handelssystemer mellom samfunnsgrupper som har vært langstrakte og stadig mer basert på en redistribusjonsøkonomi mellom de ulike lokale regionene.

Et eksempel på et slikt maktsted er Thy som ligger nordvest på Jylland i Danmark. Her har Earle (2002) drevet forskning i forbindelse med framveksten av politisk økonomi. I de områdene hvor man ikke hadde mulighet til å utvinne kopper og tin på egenhånd, ble det bygget forhold på tvers av store geografiske områder mellom de metallrike områdene som et resultat av at de var rike på metaller hadde utviklet en overskuddsøkonomi, og de geografiske områdene som var fattige på metall (Vandkilde 2007:95, Earle 2002:194). Ettersom kopper og tin er ressurser som forekommer langt mer sjeldent enn hva flint og andre steintyper, får man en endring i hvordan økonomien ser ut i bronsealderen kontra hvordan økonomien så ut i steinalderen (Kristiansen & Earle 2010:227, Sahlins 2004).

Politisk økonomi synes å ha vært basert på kontroll over spesifikke økonomiske «flaskehalser» (Kristiansen & Earle 2010:243-249), det er for eksempel ferdselsårer hvor handelen foregikk, i bronsealderen kan man se at handel over større avstander får en oppblomstring og her ble vann en viktig ferdselsåre å kontrollere (Kristiansen & Earle 2010:227). At dette var viktige områder å ha kontroll over for bronsealderens elitesamfunn kan man også se blant annet ut i fra gravmaterialet man har funnet fra bronsealderen. Ettersom gravhauger ofte er å finne ved sjøen eller seilbare elveleier, kan man si at dette har vært strategisk viktige steder for mennesker som ønsker å ha makt og kunne distribuere varer over større avstander (Dark 1995). Flaskehalsbegrepet her vil si at man har kontroll over mye man skal hente ut av de gitte ressursene man har tilegnet seg kontroll over til en hver tid. Dette tjente elitegruppene i Europa under bronsealderen i starten av en politisk økonomi i bronsealderen (Kristiansen & Earle 2010:243-45).

3.4.3 Distribusjon og resiprositet

En resipros økonomi er en økonomi som er tuftet på gaveutveksling. Polyani (2001:48-50) mener at i en slik økonomi gir man bort en vare med en forståelse om man får igjen en vare med samme eller høyere verdi (*kapitel 6, 6.5.2*). Redistributivitet er et økonomisk system som involverer en sentralisert makt som samler inn resurser fra sitt lokalområde. En redistribiv økonomi etablerer et senter som gjør det mulig å skape en sentral organisering i form av ledere i et samfunn (Polyani 2001:51).

3.5 Oppsummering

Jeg har i dette kapitlet gått gjennom teorier jeg mener er relevante i forhold til problemstillingene for denne avhandlingen. Ved å bruke disse teoriene vil jeg forsøke å tolke det arkeologiske materialet og forsøke å danne et bilde av samfunnstrukturen i bronsealderen i Sør-Norge.

4 Metodiske tilnærminger

De metodiske tilnærmingerne jeg har brukt i denne oppgaven er identifisering, typologi, klassifisering og komparasjon. Dette er verktøy som fungerer godt når man skal se på det arkeologiske materialet og danne seg et bilde ut i fra det.

4.1 Identifisering av materialet

Det meste av det arkeologiske materialet fra bronsealderen består ofte av fragmenter som er igjen av gjenstanden. Det er sjeldent at hele gjenstander forekommer, men det er en del av det arkeologiske materialet fra den sørnorske bronsealderen som gjør det. Dette gjør identifisering av gjenstandene jeg skal bruke i materialkapittelet lettere. Da man har en kjent størrelse man kan bruke til å identifisere fragmentene opp mot denne størrelsen. Dette er veldig relevant når man skal se på våpnene fra bronsealderen i Sør-Norge, da man i dette materialet har sverd, dolker og spyd som er hele, dette gjør arbeidet med å plassere fragmentene i riktig gruppe enklere.

Identifisering av det arkeologiske materialet kan være vanskelig, dette er spesielt tilfellet om det bare er noen fragmenter som er igjen av gjenstandene. Dette er ofte tilfellet med sverd fra bronsealderen, hvor enten hjaltet av organisk materialet har blitt oppløst eller metallet korrodert, slik at det er vanskelig å identifisere. En viktig forutsetning for min avhandling er at bronsegjenstandene lar seg identifisere i forhold til deres funksjon i bronsealderssamfunnet og hvilke bruksområder de har. Dette vil jeg gjøre ut fra kjennskapen man har fra parallelle funn som er mer intakte fra andre steder i Sør-Norge, men også viktig er materialet fra Danmark og resten av Sør-Skandinavia. Dette vil jeg gjøre da dette er et område som har mer et mer inntakt gjenstandsmateriale som vil hjelpe i identifiseringen av bronsegjenstandene.

4.2 Klassifikasjon & Typologi

Dette er en metode som handler om å organisere det arkeologiske materialet ut i fra likheter og ulikheter. Dette er likheter og ulikheter i gjenstandenes funksjon, form og størrelse. Jeg har valgt å bruke funksjonell og formell klassifikasjon av det arkeologiske materialet i min oppgave, etter Dark (1995). Den funksjonelle klassifikasjonen er et verktøy for å organisere

gjenstandene i lys av funksjonen de har hatt. Den formelle klassifikasjonen på den andre siden går ut på å organisere ut i fra form, stil og størrelse (Dark 1995:78).

I denne oppgaven er det i stor grad den funksjonelle klassifikasjonen som er viktig, da jeg ønsker å identifisere et krigeraristokrati eller i det minste aspekter av et slikt aristokrati. Ved å organisere gjenstandene etter bruksområde og funksjon kan forhåpentligvis man si noe om hvordan bronsealderfunnet har sett. Den formelle klassifiseringen har også en rolle å spille i denne oppgaven, da det er forskjeller på materialet i utforming, stil og ornamentering. Dette kan hjelpe i arbeide med å se om det er en forskjell mellom de ulike gjenstandstypene og hvor de forekommer i funnkonsteksten. På denne måten kan den formelle klassifiseringen hjelpe prosessen med å identifisere et krigeraristokrati videre.

Typologi er noe vi mennesker gjør ubevisst, vi sorterer objekter rundt oss på en måte som gir mening for oss. Om vi ikke hadde gjort dette, hadde vi oppfattet verden som uendelig kaotisk (Horve 2009). Med andre ord for å få en oversiktlig katalog med det relevante arkeologiske materialet, har jeg plassert gjenstandene under ulike typer. I den arkeologiske forskningen typologiserer vi gjenstandsdata, en prosess som leder oss opp mot en tolkning av gjendstandmaterialet. Gjenstander blir definert etter sine egenskaper. I den arkeologiske typologien og klassifikasjonen er disse egenskapene svært ofte form, størrelse, materiale og ornamentikk (Renfrew & Bahn 2004: 102).

4.3 Komparasjon

Den komparative metoden har blitt brukt i den arkeologiske forskningen siden 1800-tallet (Peregrine 2004). Den komparative metoden var et av de viktigste verktøyene de tidligste arkeologene i deres arbeid med å skape arkeologi som en forskningsdisiplin. Dette er en metode som fortsatt blir brukt av mange arkeologer som studerer og analyserer det arkeologiske materiale i sin forskning. Metoden blir ofte brukt som et verktøy for å få en tydeligere forståelse og danne et bilde av materialet, og identifisere variasjoner i det. Disse variasjonene kan være av geografisk (lokale, regionale eller interregionale) eller typologisk karakter.

Jeg vil bruke den komparative metoden i denne oppgaven ved å se på det godt bevarte

arkeologiske materialet man her i Sør-Skandinavia og resten av kontinentet. Jeg vil bruke denne metoden for å få en mer tydelig forståelse av det arkeologiske materialet og identifisere variasjoner i kontekst, bruksområder (funksjonell klassifikasjon) og form (formell klassifikasjon). Jeg mener også at denne metoden kan være et verktøy for å identifisere og forstå variasjoner innenfor de forskjellige «typene» av materialet eller institusjoner som et krigeraristokrati eller elite. Peregrine (2004:286) mener at denne måten å bruke komparasjon for å forstå hva som ligger bak de ulike «typene». Dette kan være ideologier, metaforer eller metonymiske som kan fortelle oss om hva sverdet har betyd for bronsealdermenneskene eller hvilken posisjon et aristokrati har hatt i samfunnet.

Når man bruker den komparative metoden er det viktig å knytte det opp mot hvilken kontekst studieobjektet forekommer. For å få en fullstendig komparasjon er nødvendig ta med alle aspektene av studieobjektet. Det er slik man får resultater av den komparative metoden, og vil kunne se fellestrekk og ulikheter mellom de gjenstandene og konteksten som sammenlignes (Lasswell 1968:6). Komparasjonen som metode krever at en reflekterer over grunnlaget for utvalget av studieobjekter, og at en eksplisitt uttrykker hvorfor, og ut fra hvilke kriterier har valgt ut og avgrenset det gjenstandsmaterialet. En forutsetning for å kunne gjøre en systematisk komparasjon er at studieobjektene man skal sammenligne, faktisk kan og bør sammenlignes, at de er sammenlignbare (Haugland 2012:28).

Jeg mener at det arkeologiske materialet man kjenner fra bronsealderen i Sør-Norge er sammenlignbare. Dette mener jeg ettersom det er gjenstander som er like eller har noen av de samme morfologiske egenskapene i dette materialet, som det materialet man kjenner fra Sør-Skandinavia og Europa. Konteksten er også lik i mange tilfeller når det kommer til dette materialet. Med dette tatt i betraktning mener jeg at materialet jeg valgt å ha med i min oppgave er sammenlignbart

4.4 Oppsummering

Jeg mener at disse metodiske tilnærmingene er verktøy som vil være til hjelp i min avhandling hvor jeg ønsker å identifisere et krigeraristokrati i den sørnorske bronsealderen. Gjennom identifisering og klassifisering av det arkeologiske materialet, vil jeg kunne foreta en komparativ analyse av bronsegjenstandene som man kjenner i fra Sør-Norge med det

materialet man kjenner fra Sør-Skandinavia og Europa. En slik komparativ analyse kan kaste lys over hvilken kontekst materialet er funnet og bruksområdene til gjenstandene. Forhåpentligvis vil dette føre til at man kan danne seg et bilde over hvordan samfunnstrukturen har sett ut i Sør-Norge under bronsealderen.

5 Materialkapitel

Målet med dette kapittelet er å få en tydelig oversikt over gjenstandsmaterialet fra den norske bronsealderen. Ved å få en oversikt av dette materialet vil det bli mulig å danne seg et bilde om hvordan bronsealderssamfunnet har sett ut og om det har vært et krigeraristokrati i Norge som baserte seg på en politisk økonomi og gjenstander med prestisje. Den største funnkategorien i det arkeologiske materialet som kan fortelle oss om krigføring og krigere i bronsealderen er våpen, både med offensiv og defensiv karakter. Jeg har kun valgt å se på våpen med offensiv karakter i denne oppgaven. Dette har jeg gjort ettersom det ikke er funnet noen våpen med defensiv karakter (skjold, rustninger) i det norske materialet fra bronsealderen.

Vandkilde (2006) deler våpnene man kjenner fra det danske arkeologiske materialet datert til bronsealderen inn i to grupper: (1) pil og bue, økser, kniver, dolker er våpen som kan indikere en potensiell krigføring og (2) sverd, spydhoder, skjold og rustninger er laget med offensive og defensive intensjoner i krigføring. Denne inndelingen til Vandkilde indikerer at de fleste våpen (kategori (1)) man kjenner fra bronsealderen har et potensiale utenfor krigføring, som for eksempel jakt.

Jeg har likevel valgt å ta med dolken som Vandkilde har plassert i kategori 1 i min materialanalyse for å identifisere et krigeraristokrati. Dette har jeg gjort da det er mange dolker som forekommer i krigergraver på kontinentet, og tre graver med fullgrepsdolker på Vestlandet i Norge er også interessante, da det i samme området har blitt gjort funn av 10 graver hvor avdøde er begravet med fullgrepssverd (5.1.1.4).

Er det mulig å finne aspekter i det norske materialet som kan fortelle oss om en kultur som har hatt ideologier som omhandler krigeren og krigføring?

For å få oversikten over det arkeologiske materialet fra bronsealderen i Norge har jeg satt sammen en katalog (appendix) over bronsegjenstander som jeg mener man kan sette i kontekst med et mulig krigeraristokrati. Disse gjenstandene har jeg avgrenset til våpen som jeg mener kan knyttes opp mot krigføring: sverd, spyd og dolker.

Jeg kommer ikke til å gå gjennom økser på samme måte som jeg har gjort de tre andre våpenkategoriene, da jeg mener at økser har et bredere bruksområde enn sverd, spyd og dolker. Øksen er i tillegg til å være et våpen også et redskap, som har en lang tradisjon i Norden og var et av de første redskapene som ble laget lokalt av metall i den Skandinaviske bronsealderen (Vandkilde 1996; Thrane 2006). Det skal sies at det er funnet tre stridsøksene på sørvestlandet fra eldre bronsealder i Rogaland, dette er økser som med stor sannsynlighet har blitt brukt som våpen i bronsealderen. Jeg kommer ikke til å ha med de i dette kapitlet, men jeg har de med i katalogen (appendix). De fire øksene fra Ølen og Rimbareid som forekommer i en kontekst som depoter eller bergkunst (3.3.2.2) er også plassert i katalogen. De vil i likhet med stridsøksene bare bli nevnt som eksempler i diskusjons og tolkningskapittelet (6) i denne avhandlingen.

Et annet gjenstandsmaterial som kan være interessant i arbeidet med å belyse bronsealderens samfunnsstrukturer er bergkunsten. Jeg vil i likhet med øksene bruke dette materialet i tolkningsdelen. Bergkunsten har konsentrasjoner på Østlandet og Sørvestlandet (Rogaland og Vest-Agder), dette er interessant ettersom dette er også geografiske områder som har konsentrasjoner av sverd, spyd og dolker. Jeg har også presentert teorier som omhandler bergkunsten i teorikapitlet (3.3.3).

5.1 Sverd

Sverdet er et våpen som i størst grad symboliserer krigføring og krigere (Vandkilde 2006, Thrane 2006). På bakgrunn av dette vil sverdene være en viktig del av min avhandling hvor jeg forsøker å identifisere et krigeratistokrati i den sør-norske bronsealderen. I dette avsnittet presentere sverdene som er funnet i Norge fra bronsealderen. Jeg vil gi en oversikt over geografisk plassering sverdene, klassifisering, hvilke perioder av bronsealderen sverdene forekommer og til slutt vil jeg ta for meg funnkonteksten til de ulike gjenstandene. Funnkonteksten mener jeg er helt avgjørende om man skal kunne identifisere en krigerkultur i bronsealderen.

Helt generelt er et sverd sammensatt av et hjalt og klinge. Sverd er oftest tveeggede, dette vil si at de har en egg på hver side av klingene. Alle bronsesverdene som vil bli presentert i denne avhandlingen er tveeggede. Sverd blir kategorisert ut ifra lengde og konturene, men i særskilt

grad ved av hvordan hjaltet er utformet og utsmykninger på endestykket av hjaltet (bronseknappen), og hvilket materiale hjaltet er utformet av.

Sverd hvor deler av eller hele øvre del av hjaltet er intakt er enklere å plassere i disse fire kategoriene. Dette er fordi sverdets viktigste og enkleste daterbare element ligger i grepet og grepknappens utforming, som dekoren på hjaltet og «grepbasens» utforming. Der hvor bare klingens er bevart er det viktig å se på klingens lengde, bredde, midtparti, striper langs bladet, ornamentikk og sverdbladelets ende hvor grepet «skulle» ha vært.

I det norske bronsealdermaterialet er det fire hovedtyper av sverd; fullgrep, greptunge, grepplate og grepsspissverd (Müller 1909; Montelius 1917; Broholm 1944:83; Lomborg 1968:96; Johansen 1981,1986; Nordenborg Myhre 1998:161; Aavik 2000; Thrane 2006:496-497; Engedal 2010).

Sverd fra bronsealderen i Norge forekommer ofte i en gravkontekst, men det er også en del av sverdene som har en funnkontekst som tyder på offernedleggelse og deponering, det er også gjort løsfunn og sverd med uviss funnkontekst, disse sverdene er ikke funnet *in situ*.

5.1.1 Fullgrepssverd

5.1.1.1 Klassifisering

Helt overfladisk kan man si at fullgrepssverd har et grep som er støpt av bronse og dette grepet kan være støpt i ett med bladet, slik at sverdet er «helstøpt». Ved grepets «base» danner grepflikene en halvmåneform eller sirkel ved bladets begynnelse. Disse detaljene er gjerne symmetrisk i forhold til sverdbladelets midtrygg. Denne ryggen er gjerne opphøyet, og går fra de halvmåneformete detaljene til bladets odde. Langs midtryggen er det også ornamentikk på fullgrepssverdene, da det går parallelle linjer som følger opphøyningen. Ornering forekommer også på grepet og knappen som sitter på enden av grepet (Marstrander 1950:73, Johansen 1986:35, Engedal 2010).

Fullgrepssverdene kan altså karakteriseres som sverd som er laget fullstendig av bronse. Med andre ord bladet og hjaltet er støpt sammen. Dette gjør at fullgrepsverdene skiller seg fra de 3 andre sverdtypeene greptunge, grepsspiss og grepplate, hvor grepene i stor grad har vært laget av organisk materiale. Det finnes også fullgrepssverd hvor grepet på sverdene, *hjaltet*, til tider har blitt konstruert slik at det er riller som må ha blitt fylt med organisk materiale.

Bilde 1 viser fullgrepssverd med grep av bronse med en halvmåneforma grepbaser og bilde 2 viser et fullgrepssverd som har hatt «riller» som har vært fylt med organisk materiale.

Bilde 2a: C27790a fra Meberg, Vest-Agder. Sverd med solid hjalt av bronse. Bilde 2b: B5046 fra Karmøy, Rogaland. Dette er et fullgrepssverd som har hatt "riller" fylt med organisk materiale. Bildene er hentet fra www.unimus.no.

Fullgrepssverdene har naglehull ved hjaltets «base», disse har trolig fungert som forsterkere for sverdet, selv om det har vært støpt sammen. Denne «basen» ble mer massiv utover eldre bronsealder, og bladet går inn i denne basen som også er utstående fra bladet. Basene er halvmåneformet og har fra fire til seks naglehull.

Bronseknappene er viktige for klassifiseringen av sverdene som jeg skrev i innledning, dette er spesielt tilfellet med fullgrepsverdene. Bronseknappene på fullgrepsverdene endret seg i løpet av bronsealderen, i eldre bronsealder periode II har de en oval eller rombisk form. I periode III av eldre bronsealder, vil jeg beskrive mange av bronseknappene til fullgrepsverdene som «rombisk ovale», ettersom de har kanter, men disse kantene er svært avrundet. I siste fase av eldre bronsealder III, som Müller (1921) kaller femte tidsperiode synes det å være et flertall av rombiske bronseknapper.

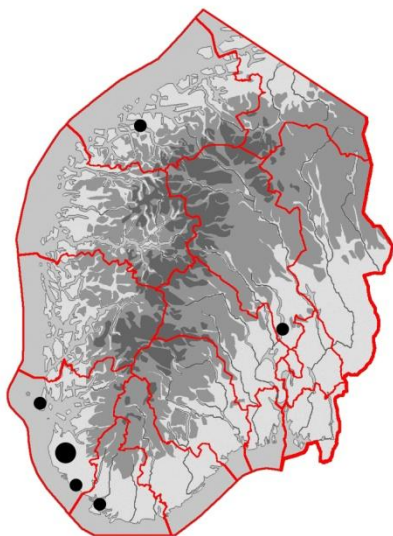
Ornamentikken på knappene og festet er spiralornamentikk. Spiralornamentikken forekommer fra periode II til periode V (Müller 1921; Lomborg 1968). I periode I er det båndornamentikk som pryder sverdene, det er også fullgrepssverd uten noen form for ornamentikk. Det er riktignok ikke slik at alle fullgrepsverdene har spiralornamentikk, også etter periode I, forekommer det sverd med båndornamentikk. Et eksempel som underbygger dette er sverdet

fra (S6660) Sokndal i Rogaland, som er kan plasseres til de siste fasene av eldre bronsealder periode III. Dette sverdet viser tegn til å ha hatt båndornamentikk på knappen og på hjaltet.

5.1.1.2 Geografisk plassering av materialet

Fullgrepsverd
totalt: 14

● 9
● 1

Kart 2: Viser den geografiske plasseringen av fullgrepsverd, som beskrevet i 5.1.1.2.

Det er funnet 14 fullgrepsverd i Sør-Norge, av disse er 11 fra Rogaland. Det er særlig rundt Stavanger og på Jæren det er en konsentrasjon av denne type sverd. På Jæren er det fire fullgrepsverd fra kommunen Klepp (B2558, S1022, S7020/s7620 og S7034) og et fra kommunen Hå (S3410). Begge disse kommunene grenser mot kysten. Dette gjør Jæren til det geografiske området i Sør-Norge med flest funn av fullgrepsverd. Rundt Stavanger er det gjort fire funn av fullgrepsverd.

To av disse er fra Sola kommune (B1009 og S7425a) som grenser til Klepp i sør og de to siste er fra

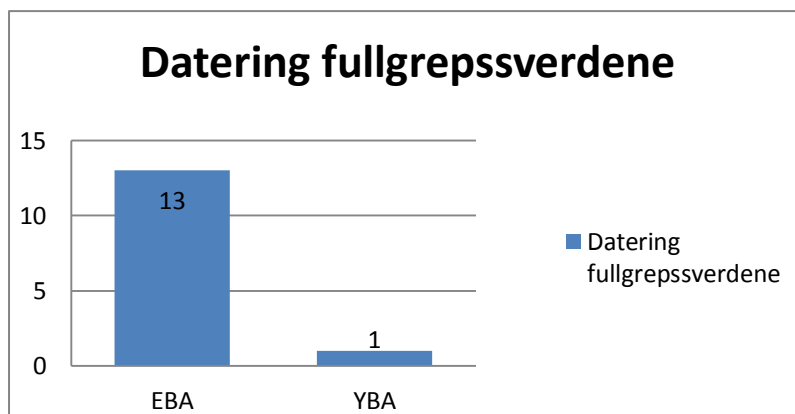
bydelene Madla (B1007) og Revheim (S1631). Den geografiske beliggenheten til disse sverdene viser at det går et belte langs Jæren-kysten. Det nordligste funnet av fullgrepsverd i Rogaland er fra Karmøy (B5046) og det sørligste sverdet av denne typen i Rogaland er fra Sokndal (S6660). De resterende tre sverdene innenfor denne kategorien er fra henholdsvis Blindheim (B11599) i Møre og Romsdal, Meberg (C27790a) i Vest-Agder og C27995 som er lokalisert i Gran i Oppland.

5.1.1.3 Datering – når i bronsealderen forekommer fullgrepsverdene

Fullgrepssverdene som er fra den norske bronsealderen har utforming og kontekster som tilsier at de er fra den eldre bronsealderen. Det er et fullgrepssverd i det arkeologiske materialet fra Sør-Norge som kan dateres til eldre bronsealder periode I, og det er sverdet fra Blindheim (B11599).

Det er i tidsperiodene eldre bronsealder II og III man kan plassere de fleste andre fullgrepssverdene fra Sør-Norge. I periode II er det fem sverd fra Rogaland (S3410, S7034, S7020, B1007 og S1631). Eldre bronsealder periode III er det sju sverd som kan dateres til, og det er B1009, S1022, B2558, S7425, B5046, S6660 og C27790a. Broholm (1946:150) mener at fullgrepssverdet er et sverd som er særlig utbredt i EBA III, men med tanke på det norske materialet er grunnlag for å hevde at fullgrepssverdet er et sverd som er særlig typisk for hele den eldre bronsealderen.

Det er et fullgrepssverd som ikke passer inn i denne dateringen, og det er C27995 som hører til den yngre bronsealderen. Det skiller seg også litt fra fullgrepssverdene når det kommer til utforming, og Sprockhoff (1934) viser at dette er et fullgrepssverd som kan plasseres til den yngre bronsealderen. Denne dateringen gir også mening da det har en annen kontekst (depot) og er funnet i et annet geografisk område enn de andre fullgrepssverdene.

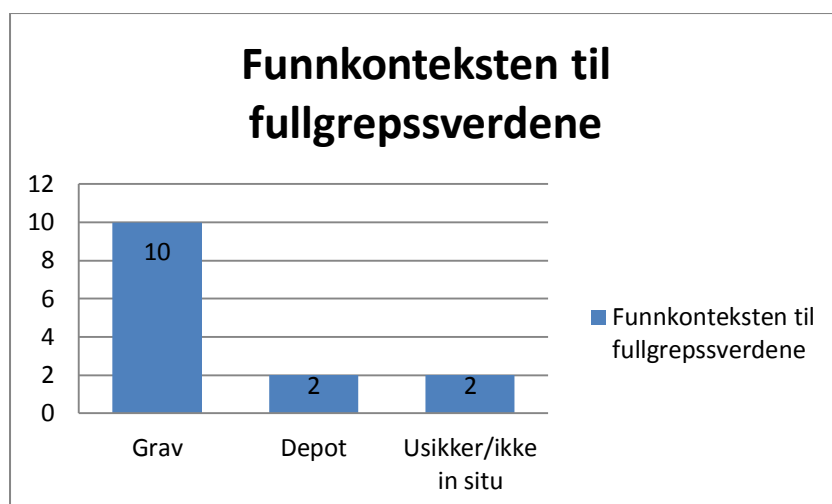
Figur 1: Viser i hvilken periode fullgrepssverdene forekommer

5.1.1.4 Kontekst

Fullgrepssverdet er vanlige å finne i Skandinavia og det sverdet det er flest funn av i Norge, med 14 eksemplarer. Det er også det sverdet i det norske materialet som oftest forekommer i en gravkontekst.

Sverdet fra Meberg (C27790a) er et gravfunn, det er i denne konteksten man oftest har funnet sverd av fullgrepstypen. Mebergsverdet ble funnet i en kiste som var plassert i en gravrøys. (Johansen 1986, Wrigglesworth 2011). Fullgrepssverdet S3410 ble også funnet i en gravrøys på Bø i Hå i Rogaland. Det er i Rogaland resten av gravene med fullgrepssverd forekommer. Sverdene B2558, B5046, B1009, S7425, S1022, S7020/7620, S1631 og C1045/S7425 er alle funnet i monumentale gravhauger(appendix).

Det er også to fullgrepssverd som er funnet i en kontekst som indikerer deponering eller rituell nedleggelse, og det er C27995 fra Gran i Oppland og B11599 fra Blindheim i Møre & Romsdal. Begge disse sverdene ble funnet i naturlige steinformasjoner. Både Gran og Blindheimsverdet ble funnet i en bergsprekk, dette er en kontekst Wrigglesworth (2011) setter i sammenheng med deponering. Sverdene B1007 og S7034 har en ukjent kontekst, da de ikke ble funnet *in situ* (appendix).

Figur 2: Viser hvilke antall fullgrepssverd som forekommer i de ulike kontekstene.

5.1.2 Greptungesverd

5.1.2.1 Klassifisering

På en generell basis kan man karakterisere sverd av denne typen ved at de har en rett greptunge som ofte er innsnevret på midten eller smalner av inn mot grepetungen.

Grepet til denne sverdtypen har vært festet med nagler. Disse naglene er det spor av på grepbasen og greptungen. Den nederste delen av bladet er skarpt innstrukket fra den øvre delen som er skrå. Klingen er rett og midten på bladet fremheves ofte av furer (Johansen 1981:33).

Greptungesverdene er tveegget som alle de andre typene (fullgrep, grepplate og grepspiss) med en opphøyet triangulær rygg på midten. I eldre bronsealder periode II er bladene på greptungesverdene ofte lenger enn tilfellet var i periode I, men de har fortsatt en opphøyet rygg (Montelius 1917). Greptungen er bred og har opphøyde kanter, noe som gjør at de fremstår som relativt massive.

I periode II er det ikke naglehull på greptungen, naglehullene er lokalisert ved «basen». Normen for greptungesverd i eldre bronsealder periode II, synes å være fire naglehull på denne «basen». I periode III er det naglehull også i greptungen, i motsetning til de to foregående periodene av eldre bronsealder.

I periode IV, som er første fase av yngre bronsealder, fortsetter greptungesverdene å ha opphøyde kanter på selve greptungene. En endring i utseende er dog at noen greptunger er smalere enn det som var tilfellet i den eldre bronsealder. I likhet med greptungesverdene fra eldre bronsealder periode III har greptungene naglehull, og ved klingens «base». Det synes å være to naglehull i tungen, og en variasjon fra to til seks naglehull i «basen». I periode V har greptungesverdene en mye mindre opphøyning på kantene til greptungene enn hva tilfellet er i periode II, III og VI. Bladene er også slankere, enn hva tilfellet er i tidligere perioder. I denne perioden er det også en ny «utsmykkning» som forekommer på disse sverdene, et hakk som går inn på hver side av klingens «base». Det virker også som at bruken av nagler avtar noe, da det er færre naglehull i greptungesverdene i denne perioden. Det varierer fra et til tre i greptungen, og to til fire ved «basen».

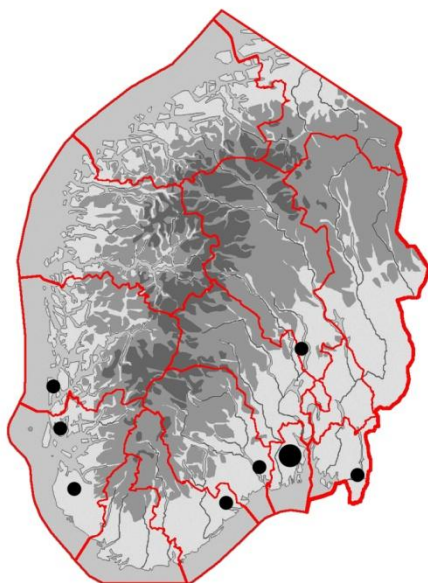
Et greptungesverd jeg har med i min katalog er C36437 (bilde 3) som har blitt funnet i Lillesand i Aust-Agder. Dette sverdet er i følge Johansen (1986:35) vanskelig å klassifisere. Han mener dette er vanskelig ettersom det ikke representerer greptungesverd eller fullgrepssverd. Sverdet viser dog at det har en greptunge og derfor har jeg valgt å klassifisere dette sverdet under kategorien greptungesverd i denne avhandlingen.

Bilde 3: hentet fra www.unimus.no

Greptungesverd
totalt: 10

● 2
● 1

Kart 3: Viser den geografiske plasseringen av greptungesverd, som beskrevet i 5.1.2.2.

5.1.2.2 Geografisk plassering av materialet

Det er 10 sverd fra det arkeologiske materialet jeg har plassert under kategorien greptungesverd. Disse er spredt over Sør-Norge fra Rogaland i vest til Østfold i Øst. Selv om det er en spredning av greptungesverd over store deler av det avgrensede området, er det en tydelig konsentrasjon av greptungesverd på Østlandet. Det skal sies at disse sverdene også er spredt over relativt store avstander også i dette området, men det er et mønster som viser seg og det er at de forekommer i fylkene som ligger rundt Oslofjorden (C26788 - Telemark, C5606, C26910 - Vestfold, C8482- Akershus og C15573 - Østfold). Det siste greptungesverdet fra Østlandet er fra Lunner (C21211b)

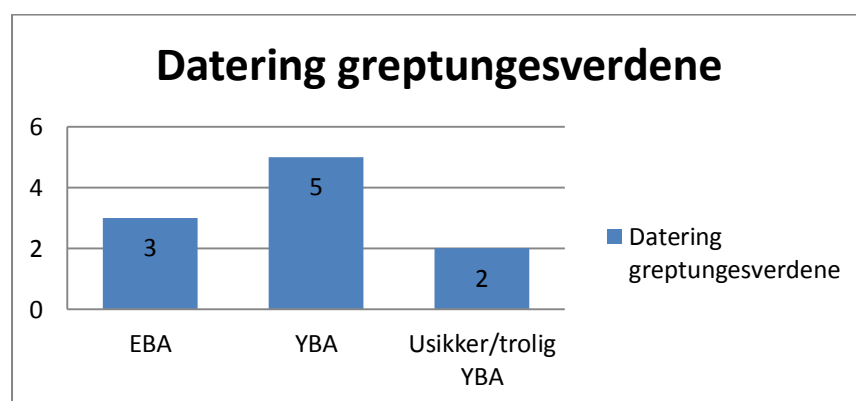
i Oppland som grenser til Akershus, og på bakgrunn av denne geografiske beliggenheten vil jeg si at også dette sverdet befinner seg innenfor samme geografiske område som de fem greptungesverdene fra fylkene rundt Oslofjorden.

Det er et greptungesverd fra Sør-Norge, og det er det tidligere nevnte C36437 (*bilde 4*) som er funnet i Lillesand i Aust-Agder. Aust-Agder grenser til Telemark, så det er et mønster hvor greptungesverdene forekommer i en belte fra Aust-Agder til Østfold rundt Oslofjorden. I Vest-Norge har man kun funnet tre av denne typen sverd. Av disse tre greptungesverdene er to funnet i Rogaland på henholdsvis Høiland (S2969) og Karmøy (B5765c). Det siste sverdet er funnet på Bomløy i Hordaland (B4954).

5.1.2.3 Datering – når i bronsealderen forekommer greptungesverdene

Det har blitt gjort funn av greptungesverd fra både den eldre og yngre bronsealderen. Dette er også tilfellet i resten av Skandinavia. Montelius (1917:59-78), har plassert sverd med greptunger i periode II (1500-1300 BC), III (1300-1100 BC) , IV (1100-900 BC) og V (900-600 BC). Ettersom dette er et sverd som har en levetid som går over store deler av bronsealderen, kan man se regionale forskjeller av når i bronsealderen de forekommer. De tre greptungesverdene (appendix) fra Vestlandet er fra eldre bronsealder.

Greptungesverdene fra Østlandet og Sørlandet (appendix) har en klar overvekt som kan plasseres i den yngre bronsealderen. Det er to sverd jeg ikke har noen sikker datering på og det er greptungesverdene fra Fjuk (C8482) i Akershus og Sandefjord i Vestfold (C5606), men med tanke på de regionale forskjellene som viser seg ut i fra den geografiske beliggenheten er det naturlig å tro at også disse sverdene tilhører den yngre bronsealderen, eller i det minste en overgangsfase mellom EBA III og YBA IV.

Figur 3: Viser i hvilken periode greptungesverdene forekommer.

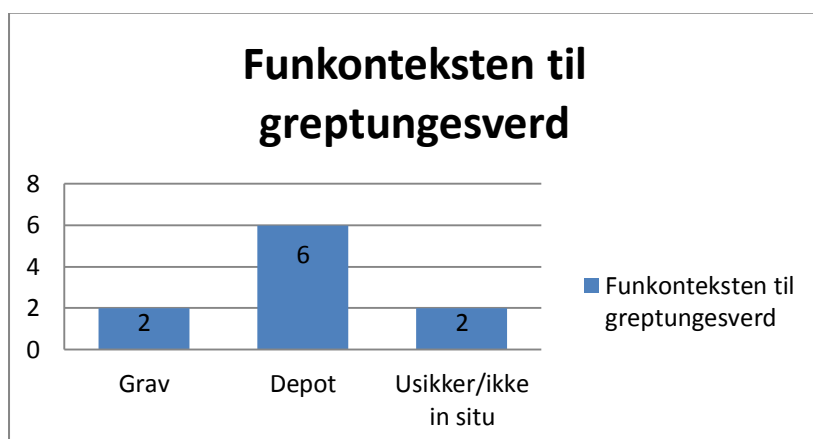
5.1.2.4 Kontekst

Greptungesverdet forekommer i både kontekster man kan knytte opp mot depoter og deponering, og graver. I motsetning til fullgrepsverdet er det færre sikre gravfunn av denne typen sverd enn det man finner i depoter/nedleggelse. Det er dog to graver som hvor tyder på at den avdøde har blitt gravlagt med greptungesverd. En av de er greptungesverdet fra Karmøy (B5765c). Dette sverdet ble funnet i en stor gravhaug, og har med det en sikker gravkonteskt (Nordenborg Myhre 1998:214). Det andre greptungesverdet jeg mener man kan plassere i en gravkonteskt er sverdet fra gården Fjuk (C8482) i Akershus. Dette sverdet skal ha blitt funnet i en gravhaug (Johansen 1981).

Den konteksten greptungesverdene oftest forekommer er i depoter. De to greptungesverdene fra eldre bronsealder på Vestlandet er funnet i en slik konteskt. Sverdet fra Høiland (S2969) som ble funnet på bunnen av Høilandsvatnet og greptungesverdet fra Bømlø i Hordaland (B4954) som ble funnet i myr (appendix).

Det er også gjort funn fra Østlandet indikerer en kontekst med deponering. Dette er greptungesverdene fra Lunner (C21211b) i Oppland som ble funnet i en myr, C5606 som ble funnet på en høyde, C15573 som ble funnet i en myr og C36437 som ble funnet under en stor stein. Gjenstander som er plassert i en slik kontekst som disse greptungesverdene kan tolkes som depoter eller nedleggelse (Harding 2006:505-513, Vandkilde 2006:483-490, Wrigglesworth 2011:95). De to resterende greptungesverdene i det arkeologiske materialet fra Porsgrunn (C28788) og Sande (C26910) har en usikker funnkontekst.

Figur 4: Viser hvilke antall greptungesverd som forekommer i de ulike kontekstene.

5.1.3 Grepplatesverd

5.1.3.1 Klassifisering

Denne typen sverd har noen utseendemessige forskjeller seg i mellom. Da det er en variasjon mellom en avrundet/halvmånefomet eller en smal/spiss ende på sverbaldet. Det er i denne enden hvor hjaltet har vært festet. Hjaltet har bestått av to plater som har vært festet med nagler på hver side av grepplaten. Grepplatesverdene har trolig hatt et hjalt laget av organisk materiale. Grepplatesverdene har ofte et smal sverdblade. Bladene til grepplatesverdene svinger ut ved «basen», det er her naglehulene har sittet, og det synes at fire naglehull har vært normen for denne sverdtype. Bladet svinger inn og enden er halmåneformet, hvor hjaltet har vært festet ved hjelp av nevnte nagler.

Grepplatesverdene er blant de første sverdblade som er lange nok til å bli karakterisert som sverd (Montelius 1917). Et sverd fra det norske materialet som underbygger dette er grepplatesverdet fra Lista (B5469) som er datert til eldre bronsealder periode I.

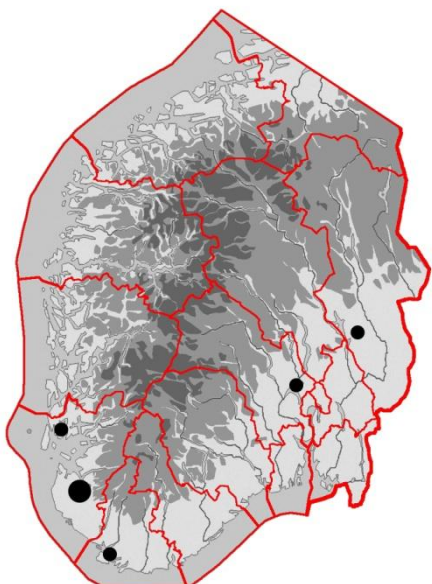
5.1.3.2 Geografisk plassering av materialet

Det er en konsentrasjon av grepplatesverd i Rogaland hvor fire av syv kjente sverd av denne typen er lokalisert. Tre av disse befinner seg også geografisk nærme hverandre med to fra Klepp (S3667 og S1457) og et fra Madla (B1452). Det siste grepplatesverdet fra Rogaland er lokalisert i Haugesund (S1700). Det allerede nevnte sverdet fra Lista (B5469) som ligger i Vest-Agder på Sørvestlandet.

De to siste sverdene innenfor denne kategorien er lokalisert på Østlandet, fra

Grepplatesverd
totalt: 7

● 3
● 1

Kart 4: Viser den geografiske plasseringen av grepplatesverd, som beskrevet i 5.1.3.2.

henholdvis Hole (C2342) i Buskerud og Løten (C26442) i Hedmark. Bildet av den geografiske plasseringen til denne typen sverd viser at det er en konsentrasjon på Sørvestlandet.

5.1.3.3 Datering – når i bronsealderen forekommer grepplatesverdene

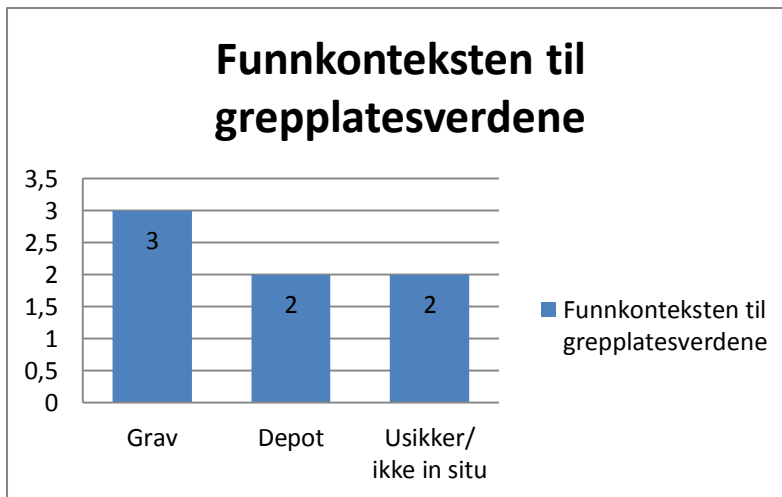
Grepplatesverdene i det arkeologiske materialet fra Sør-Norge forekommer utelukkende i den eldre bronsealderen. Ut i fra konteskt og sverdenes utforming synes det at grepplatesverdene kan plasseres innenfor periode I og II av eldre bronsealder i Sør-Norge. Hvor henholdsvis sverdene B5469, C26442 og S1700 forekommer i EBA I, og S3967, B1452, S1457 og C2342 kan plasseres innenfor EBA II (appendix). Dette underbygger påstanden og eksempelet med sverdet fra Lista om at grepplatesverdene er av den eldste typen sverd fra bronsealderen, både i Sør-Norge og Skandinavia.

Andre dateringer som underbygger disse plasseringene av grepplatesverdene er blant andre, Montelius (1917:53,60, 1917:37-38) som plasser sverd av denne typen i periode I og II av bronsealderen. Müller har også plassert denne sverdtypen i den eldre bronsealderen (1921:1-57). Sverd av denne typen har blitt funnet i store antall i Sverige og Danmark som samsvarer med denne dateringen. Johansen (1986:30-33) har også plassert grepplatesverd fra det norske materialet til å være fra den periode I og II av bronsealderen.

5.1.3.4 Kontekst

Funnkonteksten til grepplatesverdene er svært interessant, ettersom det er både geografiske og tidsmessige forskjeller innad i denne kategorien. De tre sverdene fra Jæren som er plassert innenfor EBA II, er funnet i gravhauger (appendix). Dette er interessant ettersom S3967 og S1457 fra Klepp, og B1452 fra Madla er lokalisert i et geografisk område som har mange graver med andre sverdtyper fra samme tidsperiode. Det siste eksemplaret av grepplatesverdene fra EBA II fra Hole (C2342) i Buskerud har en usikker kontekst.

Av grepplatesverdene fra EBA I er det to eksemplarer som er funnet i myr indikerer offer og/eller deponering av sverdene. Dette er sverdene B5469 fra Lista i Vest-Agder og C26443 fra Løten i Hedmark. De siste sverdet fra Haugesund (S1700) har en usikker funnkontekst. Selv om det er få grepplatesverd i det norske materialet, danner de et bilde av denne type sverd hører til en deponerings kontekst i EBA I og i EBA II forekommer de oftest som gravgaver.

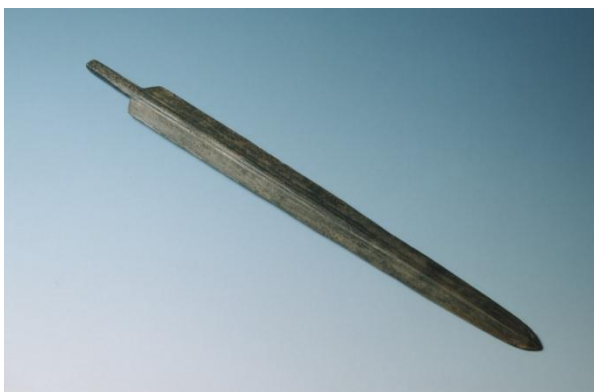

Figur 5: Viser hvilke antall grepplatesverd som forekommer i de ulike kontekstene.

5.1.4 Greppissverd

5.1.4.1 Klassifisering

Greppissverdene har i likhet med de andre svertypene tveeggete sverdblader. Ofte har disse bladene hatt en opphøyet midtrygg på bladet. Denne opphøyningen er relativt liten og ikke like fremstående som på de andre sverdtypene fra bronsealderen. Et sverd som viser til det er B1011 fra Vindafjord (appendix) som har hatt en liten svak opphøyd midtrygg som har gått fra grepets base til bladets spiss. Det finnes også eksemplarer av greppissverd som har linjeornamentikk langs med midtryggen. I det norske materialet er B1010 fra Klepp (appendix) et eksempel på greppissverd som har hatt linjer ornernt langs med midtryggen.

Bilde 4: S3817, hentet fra www.unimus.no

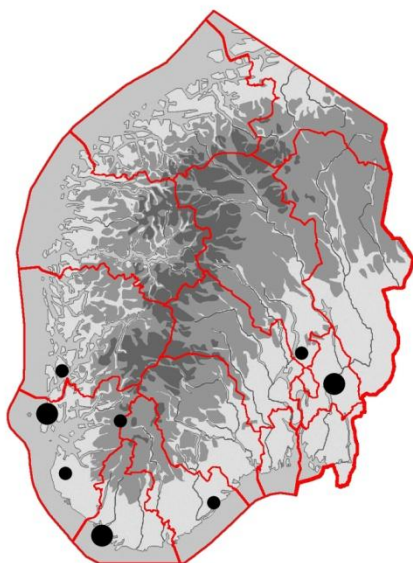
Bilde 5 viser et greppissverd fra Suldal (S3817), med skrå rygger mot grepbasen. Midtryggen er opphøyet. Hvor man kan se greppisspissen som når sverdet var i bruk har vært «omkranset» av organisk materiale, som dannet grepet.

Ved klingens «base» hvor bladet og grepet møtes finnes det variasjoner mellom massive bronsefester eller slanke overganger med lite eller ingen ornering. De «massive» bronsefestet kan minne om de halvmåneformede «basene» til fullgrepsverdene. Disse festene synes å ha opptil fem naglehull. Det grepspissverdet fra det norske materialet som best kan illustrere denne klassifikasjonen er B1835 fra Rimbareid i Hordaland. Dette sverdet har hatt en bronseknapp på enden av hjalet med spiralornamentikk og en grepbase som er halvmåneformet (appendix). Det er dog den mer «anonyme» utformingen som er vanligst i det sørnorske materialet. Grepet til grepspissverdene må ha vært av organisk materiale, da som navnet til sier, er grepet spiss laget av bronse. Denne spissen har fungert som feste for det organiske hjaltet, sannsynligvis er det snakk om tre eller bein.

5.1.4.2 Geografisk plassering av materialet

Grepsspissverd
totalt: 11

● 2
● 1

Kart 5: Viser den geografiske plasseringen av grepspissverd, som beskrevet i 5.1.4.2.

Grepsspissverdene er spredt jevnt over Sør-Norge og det er funnet totalt elleve sverd av denne typen. På sørvestlandet er en det konsentrasjon av funn av denne typen sverd. Det er seks grepspissverd som er fordelt mellom Rogaland og Vest-Agder. Av disse er fire (B1010, B1011, C566 og S3817) lokalisert i Rogaland og to (B4570 og C21943) er fra Lista i Vest-Agder (appendix). Det siste sverdet som er funnet på Vestlandet er fra Rimbareid på Fitjar (B1825).

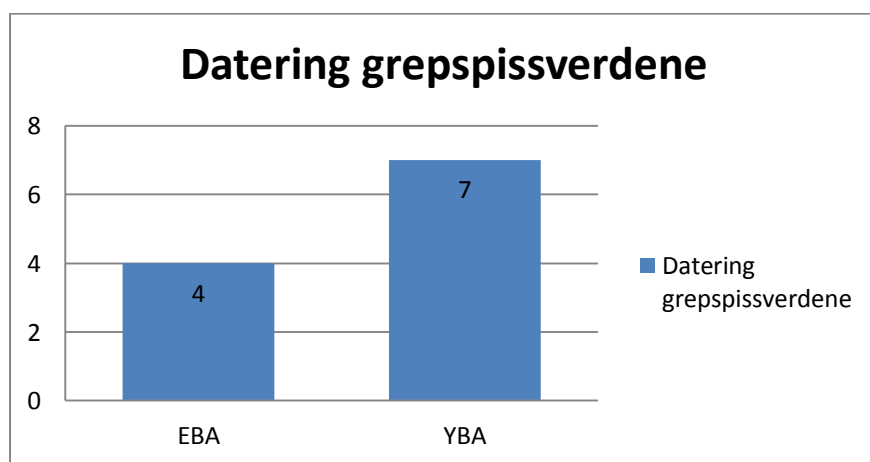
typen fra Østlandet er fra Lunner (C21311a) i Oppland. Det er også et sverd fra Sørlandet, det har blitt funnet i Grimstad (C14525).

Det er tre grepspissverd som har blitt funnet på Østlandet. To av disse er fra Frogn (C28718d) og (C23348) Sørums i Akershus. Det siste sverdet av denne

5.1.4.3 Datering – når i bronsealderen forekommer grepspissverdene

Grepsspissverdene er den vanligste typen sverd i Skandinavia under den yngre bronsealder. Dette reflekteres også i det arkeologiske materialet fra Sør-Norge, hvor et stort overtall av grepsspissverdene kan plasseres innenfor tidperiodene YBA IV og YBA V. Alle grepsspissverdene foruten de fra Rogaland kan plasseres i den yngre bronsealderen. Av sverdene fra YBA IV kan man plassere C28918d fra Frogn, C21311a fra Lunner og S3817 fra Suldal. Sverdene fra YBA V er B4570 og C21943 fra Lista, C23348 fra Sørumsund og C14525 fra Grimstad. Grepsspissverdene fra YBA IV og V er fordelt over Sør-Norge, og det er kun Lista som har to sverd i samme periode (YBA V) som viser tegn på en tidsmessig konsentrasjon.

Da er bildet et annet i den eldre bronsealderen periode III, hvor tre grepsspissverd er lokalisert i Rogaland og et fra Sunnhordaland. Dette er B1011 fra Vindafjord, B1010 fra Klepp og C566 fra Karmøy. Rimbareidsverdet (B1825) fra Fitjar passer også inn i denne tidsperioden. Det er interessant å se at det er regionale forskjeller når det kommer til datering av sverdene hvor de som er datert til eldre bronsealder er på Vestlandet og sverdene datert til yngre bronsealder er lokalisert på Sør og Østlandet. Johansen (1986) har tidligere plassert grepsspissverdene til den yngre bronsealderen periode IV og V. Bjørn (1926:25) plasserte i sin tid grepsspissverdene til periode IV, jeg mener at disse dateringene av sverdene passer bra med når og i hvilken kontekst grepsspissverdene forekommer.

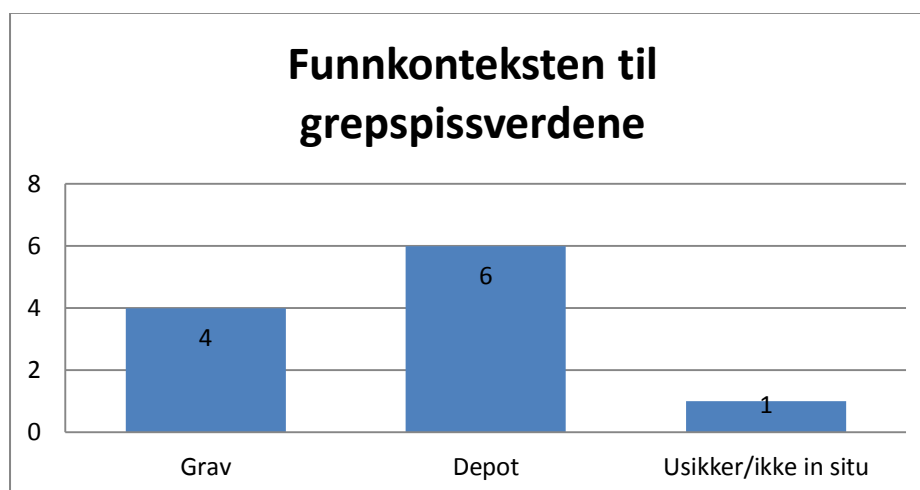
Figur 6: Viser hvilken periode grepsspissverdene forekommer.

5.1.4.4 Kontekst

Grepspissverdet har i likhet med greptungesverdet og grepplatesverdet et mer uklart bilde enn fullgrepsverdet i funnkonteksten. Grepspissverd er funnet både i en gravkontekst og offer/deponerings kontekst, dette danner det samme bilde som med greptungesverdet. Det er funnet fire grepspissverd i en gravkontekst i det norske materialet. Tre av disse grepspissverdene er B1010, B1011 og C566 er fra Rogaland.

Det er interessant å se at det også når det kommer til grepspissverdene at det er Rogaland som peker seg ut som det geografiske området hvor sverdene oftest forekommer i en gravkontekst. Det faktum at de grepspissverdene som er funnet i en gravkontekst i Rogaland, også hører hjemme i eldre bronsealder viser at alle de ulike sverdtypepene er å finne i graver i dette området i de samme tidsperiodene. Det siste grepspissverdet som er funnet i en grav er sverdet fra Rimbareid (B1825), som ble funnet i en gravrøys nedlagt i en kiste (Wrigglesworth 2011:82)

Grepspissverdene C28718, C23348, C21311a, C3817, B4570 og C21943 er funnet i kontekster som indikerer offer og deponering (appendix). Det siste grepspissverdet C14525 fra Grimstad har en usikker funnkontekst.

Figur 7: Viser hvile antall grepspissverd som forekommer i de ulike kontekstene.

5.2 Dolker

Dolkene er stort sett morfologisk like som sverdene fra bronsealderen. De ulike dolktypene også deler navn som sverdtypepene (Fullgrep, grepplate og grepspiss). Kategoriene har blitt utviklet av ulike arkeologer opp gjennom forskningshistorien som har tatt for seg dolker fra

bronsealderen. Jeg har sett på Müller (1909) Montelius (1917), Broholm (1944), Aakvik (2000), Engedal (2010) i denne avhandlingen for å få en oversikt og klassifisering av dolkene fra bronsealderen.

Forskjellen på en dolk og en kniv ligger i både bladet og håndtaket. Bladet på en dolk har en form som et stikk- og kuttredskap og har et kort blad. Som oftest er bladet på dolken tveegget, rett og middels bredt. Dolkens grep er alltid en rett forlengelse av bladet. Disse grepene og grepbasene er like sverdene i utseende. Kniven har et håndtak plassert slik at knivbladet best egner seg som et redskap til skjæring og kutting (Engedal 2010:59-64).

5.2.1 Fullgrepsdolk

5.2.1.1 Klassifisering

Fullgrepsdolkene har i likhet med fullgrepsverdene bladet og skaftet er støpt sammen (Aavik 2000:39, Engedal 2010). Det er noen ulikheter i utformingen av denne dolken, hvor noen fullgrepsdolker har blitt produsert med riller som kunne fylles med organisk materiale, slik man har sett på fullgrepsverdene. Det er et annet karakteristisk trekk for fullgrepsdolkene som jeg har tatt med i denne vurderinger er de dolkene som har hatt bronseknapper. Disse dolkene vurderer jeg altså under denne kategorien, selv om de har egenskaper som også kunne gjort det mulig å plassere de under grepspissdolkene. Selve bladet er likt på alle fullgrepsdolker, hvor man har en rygg og en odde som smalner i forhold til resten av bladet.

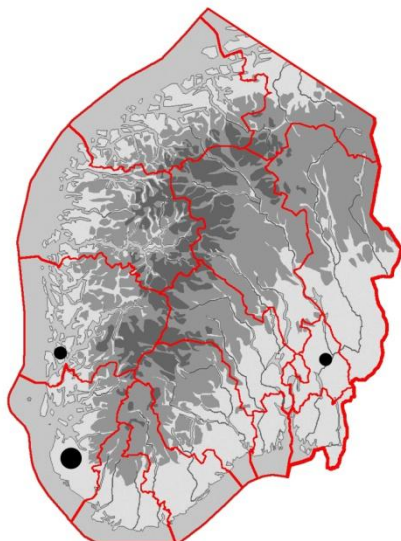

Bilde 5: 31813 fra Petersminde, er en dolk med bronseknapp, som jeg har tatt med under kategorien fullgrepsdolk.
Bilde hentet fra www.unimus.no

Fullgrepsdolk
totalt: 4

● 2
● 1

Kart 6: Viser den geografiske plasseringen av fullgrepsdolkene, som beskrevet i 5.2.1.2.

Som *bilde 5* over viser vurderer jeg S31813 som en fullgrepsdolk, jeg mener at det er grunnlag for dette da det synes at bronseknappen er støpt på tangen som er støpt med bladet. Den fremstår på denne måten helstøpt, og dermed vurderer jeg den som en fullgrepsdolk. Situasjonen er lik med to andre dolker jeg har plassert under fullgrepsdolkene, og det er de to dolkene fra Time i Rogaland (B6400 og B5000) som har hatt en bronseknapp på enden av hjaltet.

5.2.1.2 Geografisk plassering av materialet

Tre av de fire kjente eksemplarene av denne typen bronsedolk er funnet på Vestlandet. En av de er funnet i Hordaland, på henholdsvis Nordhuglo (B4299). De to andre av denne typen dolk er funnet i Rogaland, hvor begge er fra Time (S6400,

B5000). Den siste fullgrepsdolken er fra Petersminde (S31813) i Akershus, denne er det eneste fullgrepsbladet (sverd & dolk) som er funnet på Østlandet. I likhet med fullgrepsverdene er det funnet mange eksemplarer av denne typen dolker i Sør-Skandinavia og Nord-Tyskland (Montelius 1917, Oldeberg 1974, Marstrander 1950:43).

5.2.1.3 Kontekst

Det er fire fullgrepsdolker som jeg har identifisert og vurdert i det arkeologiske materialet fra den norske bronsealderen. Av disse er alle fire funnet i graver, hvorav to er fra Time i Rogaland (S6400, B5000) og dolken fra Nordhuglo på Stord (B4299). Også dolken fra Petersminde i Akershus er funnet i en gravkontekst. Fullgrepsdolken forekommer i likhet med fullgrepsverdene i en gravkontekst fra den norske bronsealderen. Alle fullgrepsdolkene er funnet i graver, 10 av 14 fullgrepsverd er funnet i graver. Dette danner et bilde av at

fullgrepsblader har vært et status objekt i bronsealderen, noe vil jeg komme nærmere inn på i neste kapittel hvor jeg skal diskutere og tolke materialet.

5.2.2 Greplatedolk

5.2.2.1 Klassifisering

Jeg kommer ikke til å gå inn på klassifiseringen av greplatedolkene på et detaljnivå. Dette har jeg valgt å gjøre, ettersom greplatedolkene i stor grad har samme morfologien som grepplatesverdene (avsnitt 5.1.2.1). Hvor hjaltet har bestått av plater, eller organisk materiale som har vært festet med nagler på hver side av sverdbladet. Bladet er naturlig nok kortere enn hva tilfellet er med grepplatesverdene.

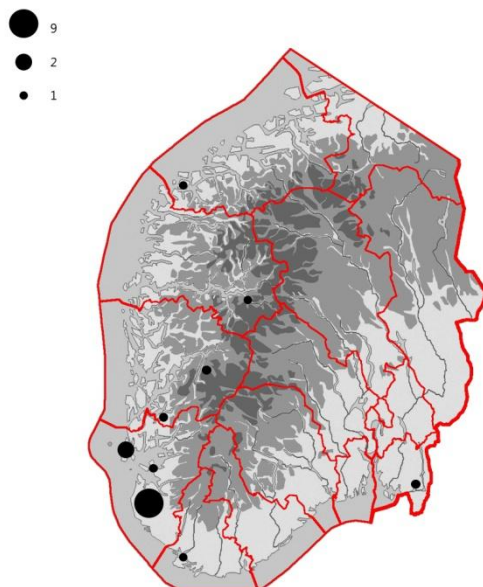
5.2.2.2 Geografisk plassering av materialet

Det er funnet atten greplatedolker, dette gjør denne typen til den dolken det er funnet flest av i Sør-Norge. Et stort overtall av disse dolkene er funnet i Rogaland. Tolv av greplatedolkene

er funnet i Rogaland, hvorav det er en funnkonsentrasjon på Jæren, hvor det fra Stavangerområdet til sør på Jæren er funnet ni greplatedolker dette er B2646, S1268, S400, S2059, B906, B907, B4716, B5002, C4927. Det er også gjort funn av to (B5310 og B5952a) av denne typen på Karmøy og den siste greplatedolken er lokalisert på (S1630) Finnøy i Boknafjorden mellom Karmøy og Stavanger (appendix).

Et av eksemplarene er funnet i Vest-Agder, nærmere bestemt Søgne (C6143). Den geografiske plasseringen viser at greplatedolken forekommer på hele Vestlandet, med at det er en særlig stor konsentrasjon av denne typen på Sørvestlandet. Det er også gjort funn av denne dolktypen i Hordaland, dette er

Greplatedolk
totalt: 18

Kart 7: Viser den geografiske plasseringen til greplatedolkene, som beskrevet i 5.2.2.2.

S2849 fra Etne og B8088 fra Ullensvang. Det er også funnet en dolk av denne typen i Sogn og Fjordane, nærmere bestemt Lærdal (B5212). Fra Møre & Romsdal kjenner man en type av disse dolkene, det er B6082 fra Herøy. På Østlandet er det funnet en greplatedolk, dette funnet ble gjort i Halden (C25632) i Østfold.

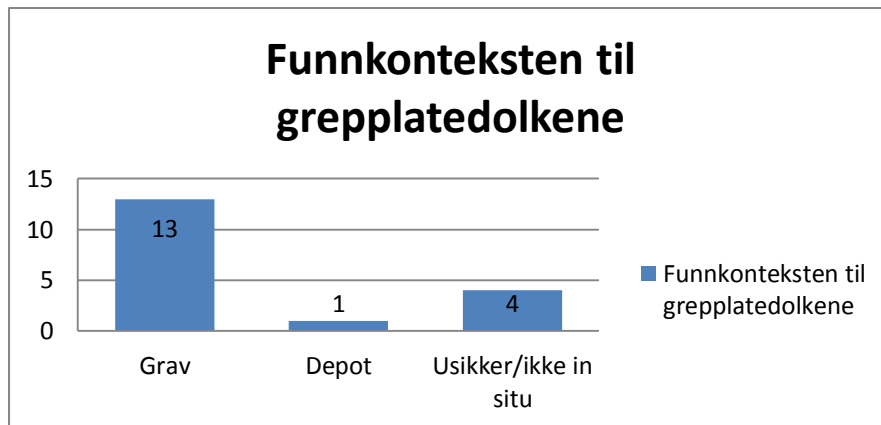
5.2.2.3 Datering – når i bronsealderen forekommer greplatedolkene

Johansen (1986:43) daterer greplatedolken fra Søgne i Aust-Agder til Sögelfasen, som samsvarer med grepplatesverdene i Sögel-Wohlde-kultur sverdene vi kjenner fra Aust-Agder (B5469a) og Hedmark (C26442). Dette vil si periode I av bronsealderen (EBA). Det er naturlig å tro at greplatedolkene i likhet med grepplatesverdene (5.1.3.3) forekommer i den eldre bronsealderen, EBA I og II.

5.2.2.4 Kontekst

Det er atten greplatedolker fra bronsealderen og flertallet av disse er funnet i en gravkontekst. Greplatedolkene er funnet i graver over ulike deler av Sør-Norge, men det er stort flertall av de som er funnet i Rogaland. Det er 9 greplatedolker fra Rogaland som har blitt funnet i en gravkontekst, dette er S1268, S400, S1630, B5952, B5310, B5002, B907, B906 og B4716 (appendix). Greplatedolkene forekommer også i to graver i Hordland, i henholdsvis S2849 fra Etne og B8088 fra Ullensvang. Det er også en grav fra Østfold hvor den avdøde er begravet med greplatedolker, det er greplatedolken fra Halden (C25632). Den siste dolken av denne typen som er forekommet i en gravkontekst er funnet i Søgne i Vest-Agder (C6143).

En av greplatedolkene er funnet i en kontekst som indikerer deponering og nedleggelse og det er B6082 fra Herøy i Møre & Romsdal. Til slutt er det fire dolker hvor konteksten er usikker, da de ble funnet tilfeldig eller ikke *in situ*, av disse er tre (B2646, S1630 og S2059) fra Rogaland, en (B5212) fra Sogn og Fjordane.

Figur 8: Viser hvilken funnkontekst grepplatedolkene forekommer.

5.2.3 Greppissdolk

5.2.3.1 Klassifisering

Bilde 6: Greppissdolk fra Lillesand (C27994), Aust-Agder. Som bildet viser har greppissdolkne og sverdene den samme morfologien. (Bildet er hentet fra www.unimus.no)

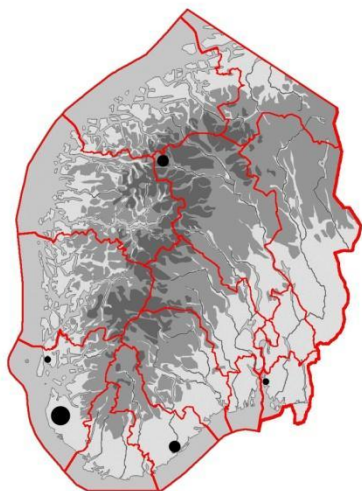
Greppissdolkene er likhet med sverdene av denne typen et sverdblade som er støpt med en tangespiss. Hvor bladet ender og hjaltet starter denne spiss som er konstruert for å binde sammen det organiske grepet som trolig har bestått av tre eller bein, og bronsebladet. Selve bladet til denne typen har vært korte. Utformingen til bladene er lik den vi ser hos sverdene (1.1.13). Det er også typer som er brede ved «basen», hvor de så blir kraftig innsvugne og er spisse og slanke ved enden. Et eksempel på denne er dolken fra Lesja (C34057) i Oppland som har en slik form og kan sammenlignes med Montelius' 1215 (1917:79).

5.2.3.2 Geografisk plassering av materialet

Av de 10 greppissdolkene som har blitt funnet i Norge er tre av de fra Østlandet. Greppissdolkene fra Øst-Norge er henholdsvis to eksemplare funnet i Oppland, en fra Vågå (C30928) og en fra Lesja (C34057). Det siste eksemplaret av denne typen dolk fra bronsealderen i Øst-Norge er funnet i Rygge, Østfold (C1359). Det er gjort to funn av denne dolktypen i Sør-Norge, nærmere bestemt i Grimstad (C30496) og Lillesand (C27994) i Aust-Agder. Det området som størst funntetthet av greppissdolker er Rogaland. Her de siste fem greppissdolkene funnet. De er fra henholdsvis Hå (S2059), Haugesund (S1770) og de tre siste er fra Klepp (C4927, C4563 og B4716).

Grepssissdolk
totalt: 10

● 4
● 2
● 1

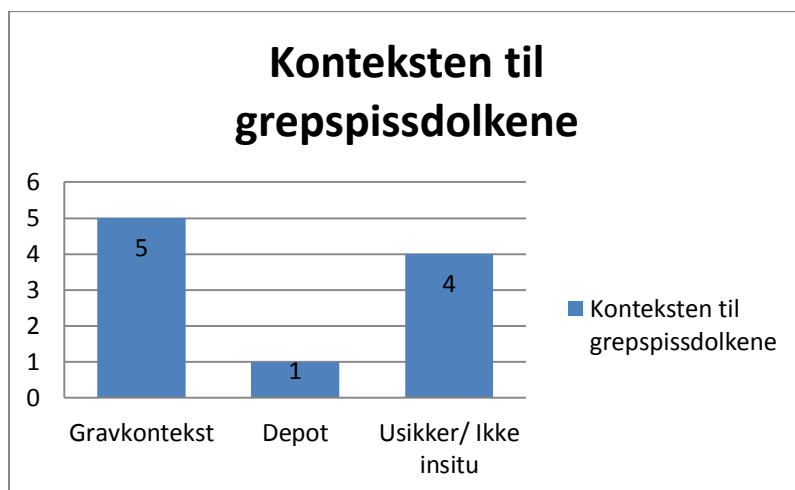

Kart 8: Viser den geografiske plasseringen av grepssissdolkene, som beskrevet i 5.2.3.2.

5.2.3.3 Kontekst

Det er den typen dolk det har blitt nest gjort flest funn av i det norske materialet. Det er ti grepssissdolker er kjent fra bronsealderen. Fem grepssissdolker er funnet i en sikker gravkontekst. Tre av disse er fra Rogaland, hvor av to er fra Klepp (C4927 og S4563) og den siste er fra Hå (S2059). Det er også funnet en grepssissdolk i en gravkontekst på Østlandet, dette er C1359 fra Rygge. Den siste dolken innenfor denne kategorien som har blitt funnet i en gravkontekst er C30496 fra Grimstad.

Grepssissdolken fra Lesja (C34057) i Oppland ble funnet på bunnen av en innsjø, dette er en kontekst som indikerer deponering og nedleggelse av gjenstanden. Fire grepssissdolker har en usikker funnkontekst, disse er funnet i Vågå, Oppland (C30928), Lillesand i Aust-Agder (C27944), Haugesund (S1770) og Stjernøy (S1630). Funnkonteksten til de ti grepssissdolkene passer sammen med bilde grepssissverdene danner, da de også forekommer i ulike funnkontekster.

Figur 9: Viser hvilke antall av grepssissdolkene som forekommer i de ulike kontekstene.

5.3 Spydspisser

Spydet er et annet våpen som blir knyttet til bronsealderens krigere. I likhet med sverdet viser spydene på kontinentet ulik grad av skade på bladet. Brudd på tuppen spydhodet vil normalt fortelle oss at dette er en skade forårsaket av at spydet har blitt slått eller stikket på noe. Dette kan ha vært menneskekroppen, et skjold eller bakken ved at det ikke traff sitt mål. Det er uansett en indikator på strid. Formen på spydet har mye å gjøre med hvordan det ble brukt, som et (1) kastevåpen og (2) et stikkvåpen om fienden var på nært nok hold.

Klassifiseringen av spyd i min avhandling bygger i stor grad på arbeidet gjort av Jacob-Friesen (1967). Navnene til de ulike typene av spyd kommer fra funnsteder hvor de typene først ble funnet eller hvor det forekommer store funn. Det er vanskelig å klassifisere spydspisser ettersom de har hatt den samme morfologien gjennom hele bronsealderen (Engedal 2010:68): med et tveeggetblad på en fal som holder skaftet. Arkeologer som har skrevet om spyd-typer etter Jacob-Friesen og jobbet videre med klassifisering av spydspisser er Oldeberg (1974), Johansen (1981,1986), Aakvik (2000) og Engedal (2010). Det er ved hjelp av disse klassifiseringene jeg har listet opp og plassert spydtypene i tid og rom. Spyd fra den norske bronsealderen forekommer oftest i depoter, kun et fåtall av spydspissene har blitt funnet i en gravkontekst.

5.3.1 Ullerslev

5.3.1.1 Klassifisering

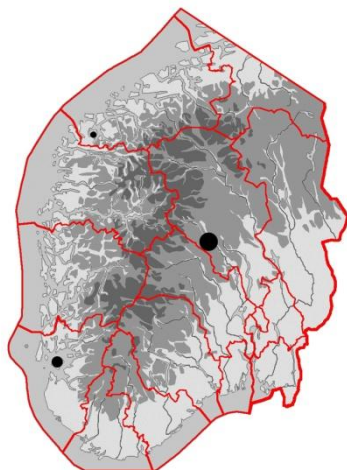
Ullerslevtypen er en lang og smal spydspiss med opphøyet rygg. Ullerslevspissene har lengde som ligger på rundt 20 til 30 cm. Spissen har ornamentikk på begge eggene i form av linjer som følger ryggen. Spydene fra Svenes har også ornamentikk på halsen i form av linjer på selve halsen, og «piler» som går opp fra halsen og på bladet. Halsen ned mot «skaftfeste» på Ullerslevtypen er veldig kort, hvor eggene til spydspissen går nesten ut i fra «skaftfeste» Bladet ender med en smal odde og formen er identisk med R 111 (Rygh 1885).

5.3.1.2 Geografisk plassering av materialet

Ullerslevspyd
totalt: 17

● 14
● 2
● 1

Det er av denne typen spyd det er flest eksemplarer av i det norske arkeologiske materialet fra bronsealderen med 17 eksemplarer. 14 av Ullerslevspydene fra det norske området er fra Svenes i Oppland. Det er også funnet to spyd av denne typen i Rogaland, på henholdsvis Karmøy (B999) og Klepp (S6100). Det siste Ullerslevspydet fra det arkeologiske materialet fra Sør-Norge er funnet på Nesje, Molde (T3930) i Møre og Romsdal.

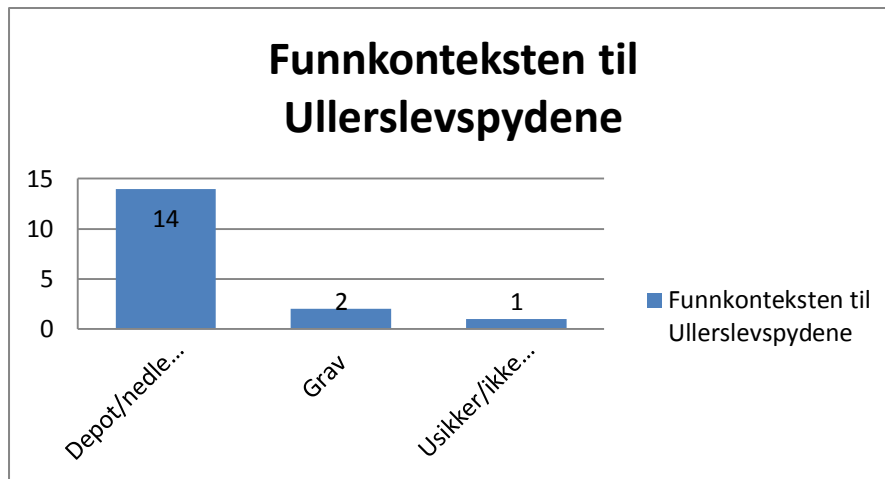
5.3.1.2 Datering og kontekst – når forekommer i bronsealderen forekommer Ullerslevspydene

Kart 9: Viser den geografiske plasseringen av Ullerslevspydene, som beskrevet i 5.3.1.2.

Ullerslevtypen forekommer samtidig med Smørumovretypen (5.3.2) som man også har gjort funn av i Sør-Norge. Ullerslevspydene har blitt plassert under tidperioden 1500- 1300 BC som vil si periode II etter Montelius inndeling av bronsealderen (Montelius 1917). Det er også gjort funn av denne typen spyd i Nord-Tyskland, Danmark og Sverige som tilsier at denne plasseringen av Ullerslevtypen innenfor tidsperioden periode II av eldre bronsealderen er riktig (Jacob-Friesen, Jensen, Engedal).

Det er denne spydtypen det har blitt gjort flest funn av i Norge. Store deler av de har blitt funnet på Svenes i Oppland i det som kan tolkes som et depotfunn. Svenessamlingen er spesiell i norsk målestokk og bestod når det først ble funnet i 30 spydspisser. I dag består samlingen av 14 spydspisser (appendix)(Engedal 2010:A-10, Anfinset *in pres*:7).

To andre funn av Ullerslevtypen skiller seg ut fra Svenessamlingen, disse er funnet i (B999) Utvik i Rogaland og (T3930) Nesje ved Molde i Møre & Romsdal (appendix). Det som gjør at disse spydspissene skiller seg ut fra Svenessamlingen er konteksten de ble funnet, i motsetning til spydene fra Svenes ble disse funnet i graver. Det siste spydet fra Rogaland (S6100) har en usikker funnkontekst.

Figur 10: viser hvilken funnkontekst Ullerslevspydene forekommer.

5.3.2 Smørumovre

5.3.2.1 Klassifisering

Smørumovretypen er en kortere type spydspiss som har en lang hals. Ved halsens slutt krummer bladet seg utover og ender med en kort odde. Den har en opphøyning på midten av bladet (Müller 1916). Ornamentikken som ofte forekommer på denne spydtypene, kan beskrives som flere lag med «pyramider» på halsen som har en kjegleform, slik som figur 821 (Montelius 1917:52). Et spyd fra den norske materialet som er lik denne beskrivelsen er S4387 fra Hå i Rogaland.

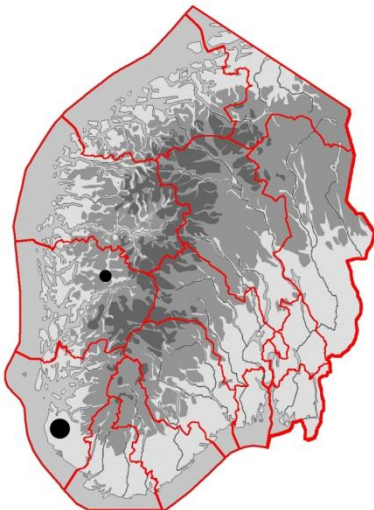
5.3.2.2 Geografisk plassering av materialet

Smørumovrespydene i det sørnorske materialet forekommer utelukkende på Vestlandet, hvorav

fire er funnet i Rogaland. Tre av disse fire er fra Jæren, henholdsvis Time (S427), Sola (S428) og Hå (S4387). Den siste er funnet på Rennesøy (S4975) i Boknafjorden utenfor Stavanger. Det siste spydet av denne typen er fra Kaldafjell (B8888).

Smørumovrespyd
totalt: 5

● 4
● 1

Kart 10: Viser den geografiske plasseringen av Smørumovrespydene, som beskrevet i

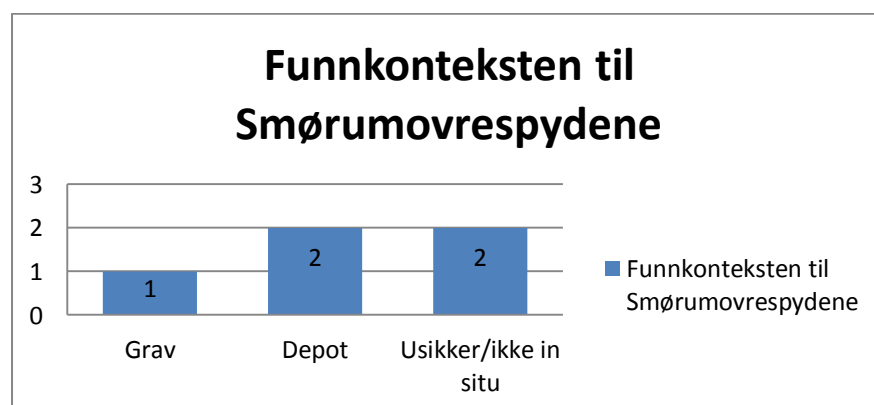

Denne spydtypen er typisk for Nord-Tyskland og Nord-Sjælland i Danmark. Engedal (2010:132) foreslår at disse spydene ble tilegnet av menneskene i det norske området gjennom maritime kontakter som gikk mellom Sjælland – Jæren – Hardanger. I lys av dette er det interessant at de Smørumovrespydene man kjenner fra det arkeologiske materialet i Norge er funnet på Vestlandet (appendix).

5.3.2.3 Datering og kontekst – når i bronsealderen forekommer Smørumovrespydene

Smørumovretypen er samtidig med Ullerslevtypen (Jacob-Friesen 1967:Engedal 2010:131). Det vil si den eldre bronsealderen periode II. Det har også blitt gjort funn av denne spydtypen som gjør at man kan plassere den i periode I, med andre ord hører Smørumovrespydene til de eldste fasene av bronsealderen.

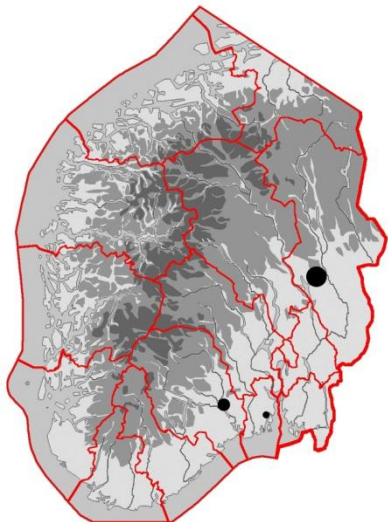
Det er ikke mange sikre kontekster i det arkeologiske materialet på denne spydtypen. Det er et spyd som har sikker funnkontekst, og det er fra Rennesøy i Rogaland (appendix) og den ble funnet i en gravhaug. Det er også to Smørumovrespyd som har blitt funnet i det jeg vil karakterisere som en deponeringskontekst. Det er B8888 som ble funnet mellom steiner, dette er en kontekst som kan minne om blant annet fullgrepssverdne (C27999 og B11599). Det andre sverdet jeg mener kan ha blitt deponert er S427 som ble funnet i en steinrøys på Fosse i Rogland. I Danmark er denne spydtypen kjent fra et stort depotfunn fra Smørumovre på Sjælland fra eldre bronsealder (Aner & Kersten 1973). To Smørumovrespyd har en usikker kontekst og det er S4387 fra Hå og S428 fra Sola. Disse har jeg ikke klart og sette inn i en funnkontekst, men de er funnet i et område hvor det er en stor konsentrasjon av gjenstander.

Figur 11: viser funnkonteksten til Smørumovrespydene

Bagterpspyd
totalt: 5

● 3
● 2
● 1

Kart 11: Viser den geografiske plasseringen til Bagterpspydene, som beskrevet i 5.3.3.2.

5.3.3 Bagterptypen

5.3.3.1 Klassifisering

Denne spydtypen er relativt små i størrelse, med en lengde som varierer fra 10 til 15 cm. Bagterptypen har en kraftig rund hals som går fra skafthullet til spissen. På kontinentet er denne spydspissen ofte ornernt (Johansen 1981:43). Denne ornamentikken er gjerne geometrisk. Fra Sør-Norge er det spydspissen (C24359) fra Tønsberg som er ornernt. De andre spissene av denne typen fra det arkeologiske materialet i Norge har lite eller ingen dekorering.

5.3.3.2 Geografisk plassering av materialet

Om man ser på den geografiske plasseringen av disse typene er det en liten konsentrasjon med Bagterpspyd i området rundt Mjøsa (C20881, C24120, C28545). To andre eksemplarer (C12297, C12298) av denne spydtypen har blitt funnet i Sauherad i Telemark. Det siste eksemplaret av Bagterpspydene er lokalisert i Tønsberg (C24359). Engedal mener at den geografiske opprinnelsen til disse er fra Jylland, dette er det grunnlag for å hevde at spydene har fått sitt navn etter et depotfunn på Nord-Jylland. I den geografiske utbredelsen av denne spydtypen er det et mønster som danner seg. Det synes å være en konsentrasjon av denne spydtypen i Telemark og områdene rundt Mjøsa i det arkeologiske materialet fra Sør-Norge.

5.3.3.3 Datering og kontekst– når i bronsealderen forekommer Bagterptypen

Når det kommer til hvilken periode av bronsealderen man skal plassere Bagterptypen er det naturlig å sette den i periode I og II av den eldre bronsealderen. Dette er naturlig ettersom det synes å være akseptert å se de i sammenheng med grepplatesverdene, med andre ord må de også forekomme i samme tidsperiode.

Bagterpspydet er i det arkeologiske materialet fra Sør-Norge i stor grad funnet i en kontekst man kan knytte opp mot deponering og nedleggelse. Dette er også en kontekst de er kjent fra i andre deler av Sør-Skandinavia (Jacob-Friesen 1967, Aner & Kersten 1978, Vandkilde 1996).

Fire av de seks kjente av denne typen (C12297, 12298, C20881, C24120) er blitt funnet i myr som er en indikator på at disse spydene enten har blitt rituelt nedlagt eller lagt ned i depot av bronsealderens mennesker. Spydene fra C28545 fra Østre Toten i Oppland og Tønsberg (C24359) ble tilfeldig funnet, og det er ingen klar kontekst.

Figur 12: viser funnkonteksten til Bagterpspydene.

5.3.4 Hulterstadtypen

5.3.4.1 Klassifisering

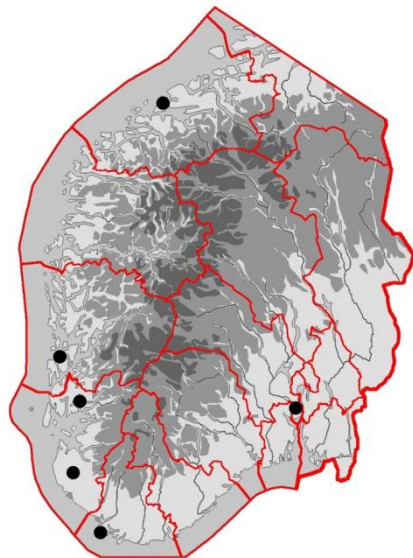
Hulterstadtypen er en kort og kompakt spydspiss, lik lengde som både Smørumovre og Bagterpspydene (rundt 10-15 cm). Nedre del av bladet smalner kraftig inn nedover mot falen. Typen har hull på halsen som nok har vært brukt til å feste spissen med nagler. Denne spissen ligner Rygh (1885:figur 112). Det er visse ulikheter når det kommer til denne typen, da ikke alle viser tegn til å ha et naglehull på halsen som Montelius 912 (1917:61).

Bilde 7: Spyd av Hulterstadtypen. Bildet hentet fra www.unimus.no

Hulterstadspyd
totalt: 6

● 1

Kart 12: Viser den geografiske plasseringen av Hulterstadspydene, som beskrevet i 5.3.4.2.

5.3.4.2 Geografisk plassering av materialet

Det er funnet seks av Hulterstadspydene i Norge. To av disse er funnet i Rogaland, på Klepp (S3885) og i Vindafjord (B12196). Et annet eksemplar er fra Fitjar i Hordland (B6759), et annet er funnet i Vest-Agder i Farsund (C22608) og Hurum i Buskerud (C10300). Det siste ble funnet på Aukra (T4012) i Møre og Romsdal.

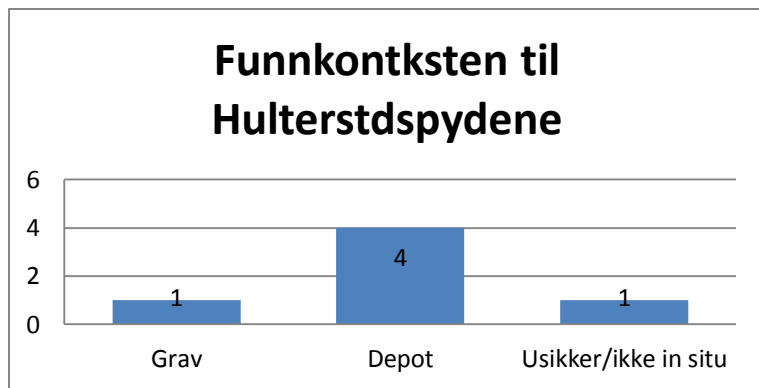
Hulterstadspydene er altså funnet på både Vestlandet og Østlandet, og forekommer langs kysten fra Hurum ved Oslofjorden til Stord ved Hardangerfjorden. Det er også et som er lokalisert på Nordvestlandet.

5.3.4.3 Datering og kontekst – når i bronsealderen forekommer Hulterstadtypen

Engedal (2010:133) plasserer Hulterstadspydene i tidsperioden 1300 til 1100 BC. Dette vil si bronsealderens periode III. Hulterstadspydet var samtidig med Gunderslevspydet (Jacob-Friesen 1967). Om man ser på dateringene av Hulterstad og Gunderslev-typene kan det se ut som at disse overlappet Smørumovre og Ullerslev-typene i bronsealderens periode II og III.

Et eksemplar av denne spydtypen er funnet i en grav og det er spydet fra Aukra i Møre og Romsdal. I resten av Sør-Norge er dette spydet blitt funnet i kontekster man kan knytte opp mot offer og deponeringspraksiser (Bradley 1990, Randsborg 1995, Vandkilde 1996, 2000, 2006). Fire av seks (appendix) av denne spydtypen har blitt funnet i myr eller vann i det Sørnorske materialet. Det er to av de som ble funnet i myr, og det er B12196 fra Vindafjord og B6759 fra Fitjar. S3885 fra Klepp og C22608 (Farsund) ble funnet i vann. Dette er kontekster som er man ofte knytter til deponering eller rituelle nedleggelser, som jeg har vist tidligere i dette kapittelet. Det spydet som ble funnet i en gravkontekst er spydet fra Aukra

(T4012) Den siste av denne typen i det norske materialet fra Buskerud (B10300) ble funnet som løsfunn under oppryddning og har med det en usikker kontekst.

Figur 13: viser funnkonteksten til Hulterstdspydene.

5.3.5 Valsømagletypen

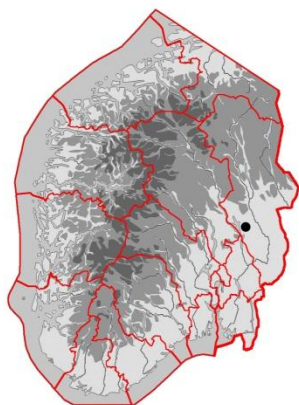
5.3.5.1 Klassifisering

Valsømagletypen er en annen spydspiss som har en kraftig hals og midrygg, hvor det ofte er et stort naglehull i halsen (Johansen 1981:43). Typisk for Valsømagletypen er falen/ryggen som har rombisk tverrsnitt (Lomborg 1968:105). Noe som er et kjennetegn for spyd av denne typen er spiralornamentikken.

5.3.5.2 Geografisk plassering av materialet, datering og kontekst – når i bronsealderen forekommer Valsømagletypen

Valsømaglespyd
totalt: 1

• 1

Kart 13: Viser den geografiske plasseringen av Valsømaglespydet, som beskrevet i 5.3.5.2.

Det er en spydspiss jeg har identifisert som en Valsømaglespyd i det arkeologiske materialet fra Sør-

Norge, og den er fra Hedmark (C24570).

Lomborg (1968:101) mener at spydspissene av Valsømagletypen lar seg tydelig avgrense i bronsealderen ved hjelp av store grav og depotfunn. Et viktig depot er Valsømagledepotet på Sjælland. Müller (1909:31) plasserer Valsømagle i sin 2. tidsgruppe, Müllers 2. tidsgruppe

som samsvarer med Montelius periode I (ca. 1800 – 1600 BC). Et annet aspekt som hjelper til i dateringen av Valsømaglekulturen er den nordiske spiralornamentikken som kom samtidig med denne horisonten (Lomborg 1968:101-103). Det er en usikker funnkontekst på spydene man kjenner til fra Norge, men i Danmark og Sør-Skandinavia er Valsømagle-spydet i likhet med de fleste andre spydtypene fra bronsealderen kjent fra nedleggelser og deponeringer.

5.3.6 Tanker omkring spydene

Spydene fra det norske materialet forekommer oftest i kontekster som man knyttet til deponeringspraksiser. Dette er uavhengig av hvilken kategori de har. Det er noen spyd det er funnet flere av en andre i det sørnorske materialet som Ullerslevtypen, men jeg mener at spydene har hatt sin rolle og betydning for krigerne under bronsealderen, uavhengig av stil og type. Dette mener jeg på bakgrunn av det er lite som skiller spydene i kontekst, Ullerslevtypen skiller seg, men danner også et skjevt bilde av konteksten spydene forekommer i. Her skiller de seg fra sverdene hvor det ser ut til at fullgrepssverdne har hatt spesiell rolle i samfunnet. Jeg tror for å få dannet et best mulig bilde burde man se på spydene i et perspektiv hvor man ikke skiller mellom typene, og dermed ser på de i et «makroperspektiv». På denne måten føler jeg at man kan si mer om hvilken rolle spydene har hatt under bronsealderen.

5.4 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg gått gjennom de ulike typene av sverd, dolker, spydspisser og til siste stridsøksene. Videre har jeg sett på funnkontekst og den geografiske fordelingen av disse funngjenstandene. Dette vil være utgangspunktet for min diskusjon og tolkning av materialet i neste kapittel.

6 Tolkning av materialet

I det forrige kapittelet presenterte jeg materialet som ligger til grunn for denne avhandlingen. I dette kapittelet skal jeg diskutere og tolke det arkeologiske materialet. Som et resultat håper jeg å kunne identifisere et krigeraristokrati i Sør-Norge.

6.1 Våpen

De våpnene jeg presenterte og gikk igjennom i materialkapitelet var sverd, dolker og spyd. I Europa kan man knytte disse våpnene til fremveksten og ekspansjonen av en ny elite, et krigeraristokrati (Kristiansen 1987; Harding 2007). Våpen skaper krigeren og våpen er redskaper skapt for krig. Denne forbindelsen er et viktig utgangspunkt når jeg skal identifisere et mulig krigeraristokrati i Sør-Norge. Våpen er viktig for etableringen av en krigeridentitet, ettersom de underbygger identiteten til de gruppene som har en eller ønsker en ideologi som er tuftet på krigere, krigføring og vold. Disse redskapene kan legitimere og statuerer denne ideologien både symbolsk og fysisk.

Våpnene er også viktige i prosessen av å gjenskape krigeridentiteten for arkeologer som studerer bronsealderens arkeologiske materiale. Når man studerer det arkeologiske materialet og ønsker å knytte det opp mot en gruppe mennesker med en bestemt ideologi er det viktig å ha en riktig kontekst for å kunne dra slutninger (Lasswell 1968). Utenfor en riktig kontekst kan man ikke tolke det arkeologiske materialet som en del av en krigeridentitet og krigføring. Konteksten er altså avgjørende for at man skal kunne hevde at man har hatt en krigeraristokrati i Sør-Norge under bronsealderen eller ikke.

Sverd og spyd synes å ha vært mannens viktigste våpen gjennom hele bronsealderen. Dette kan man si ut i fra det arkeologiske materialet vi kjenner fra den norske bronsealderen (appendix). Funn av sverd og spyd er gjort over hele det geografiske avgrensede området for denne oppgaven. En overvekt av sverdene har blitt funnet på Vestlandet, med en særlig stor konsentrasjon i Rogaland. Det er også funnet spyd i Rogaland, men i det store bildet (Sør-Norge) er spredningen av funn større. Dolken har hatt en mindre sentral betydning, men ut i fra det norske materialet ser det likevel ut til at den kan ha vært en del av krigerens utrustning. Den blir også sett i sammenheng med den tidligste krigføringen i bronsealderen på kontinentet.

(Harding 2007:55-62). Det er en dolktype fra det arkeologiske materialet som skiller seg ut og det er greplatedolken. Dette vil jeg gå nærmere inn på i avsnittet (6.1.3) om dolker.

Sverdet er helt sentralt når man skal definere et krigeraristokrati i et samfunn, og er også den gjenstandstypen som er viktigst i forhold til mine problemstillinger. Det er også et viktig redskap i en komparativ analyse av materialet med det som er kjent i Sør-Skandinavia. Ved å se på de kontekstene sverdet er funnet i Sør-Skandinavia, kan det også fortelle oss om identitet og ideologier i Sør-Norge. Kristiansen (2002) er en av mange arkeologer med fokus på bronsealderen som har skrevet om sverdets betydning for den herskende eliten. Vandkilde (2007:122) mener at sverdet hadde en helt særegen betydning for bronsealderens samfunn og at den tidlige delen av bronsealderen i Europa kan bli kalt for sverdets gullalder.

6.1.1 Sverdets sosiale funksjon

Kristiansen (2002:320) har analysert sverdtyper fra eldre bronsealder i Danmark for å finne ut om sverdene ble brukt i strid eller ikke, og om det er mulig å knytte sverdene til noen spesiell gruppe i samfunnet. Ved å se på brukssporene på sverdene fant han at flere hadde fått sliteskader og hadde blitt slipt på nytt i forsøk på å rette opp i skadene. Det sverdet som viser flest tegn på å ha blitt brukt i strid er greptungesverd. Kristiansen mener at disse sverdene ble laget for krig og strid til profesjonelle krigere i bronsealderssamfunnet (Kristiansen 1983; Kristiansen & Larsson 2005:234).

Kristiansen & Larsson (2005:130-131) argumenterer for at forskjellen mellom (1) fullgrepsverd/metallhjalt og (2) greptungesverd er et resultat av sosiale relasjoner i bronsealderssamfunnet. En slik modell hvor disse sverdene tilhørte ulike aktører i samfunnet kan ha sett slik ut: type 1 tilhørte «høvdingen» eller lederen for krigeraristokratiet, og var et sverd som hadde mer symbolsk betydning fremfor praktisk som å bli brukt i strid. Dette sverdet hadde sosial funksjon. Det som underbygger at dette sverdet tilhørte lederen av krigeraristokratiet er det faktum at de har blitt funnet i de rikeste gravene. Kristiansen utelukker likevel ikke at fullgrepsverdene har blitt brukt i strid, men han mener dette har vært en sekundær funksjon. Greptungesverdet (type 2) tilhørte de andre medlemmene av krigeraristokratiet eller en krigerleder og har blitt brukt i strid, noe slitesporene på denne type sverd underbygger (Kristiansen & Earle 2010:237, Kristiansen 2005:130-131). Et

krigeraristokrati vil da i følge Kristiansen & Larsson bli definert som en eller flere ledere som hadde et følge av andre menn som hadde en opphøyet status i bronsealderssamfunnet.

Thrane (2006) mener derimot at det er lite sannsynlig at to like effektive våpentyper har hatt to ulike symbolske og tekniske betydninger. For at Kristiansen sin hypotese skal være gyldig må fullgrepsverdene være funnet i rikere gravfunn enn greptungesverdene. I Danmark er også greptungesverdene i hovedsak funnet i graver (Kristiansen 1987:30-52, Thrane 2006:498), og Thrane mener at det ikke er et klart skille mellom funnkontekstene til de to ulike sverdtypene. Derfor blir ikke Kristiansen & Larsson sin hypotese underbygd av funnkontekstene til sverdene. Thrane (2006) mener videre at konteksten har regionale forskjeller, og at rike graver og graver med bare en gjenstand ikke trenger å bety at den mannlige sfæren var delt, slik Kristiansen & Larsson argumenterer for. Altså mener Thrane det muligens har vært snakk om et aristokrati av krigere som ikke har hatt en opphøyet leder.

I Norge er funnkontekstene greptunge, grepplate og grepspissverdene noe annerledes enn de danske kontekstene. I likhet med Danmark er fullgrepsverdene primært funnet i graver: 14 fullgrepsverd er funnet i Norge, 10 av disse har vært plassert i graver på Vestlandet. Derimot er greptungesverdene, med to unntak, funnet som depoter. Fullgrepsverdene er videre primært funnet i Rogaland, mens greptungesverdene har en større utbredelse, men med en konsentrasjon på Østlandet. Dette kan indikere at de to ulike typene har hørt til ulike medlemmer i samfunnet, slik Kristiansen & Larsson hevder. Likevel mener jeg at det er, slik Thrane påpeker, sannsynlig at det her er snakk om regionale forskjeller i det norske materialet.

Grepplatesverd og grepspissverd er de to andre sverdtypene som er funnet i Sør-Norge. Grepplatesverdene er ikke funnet i gravkontekst i Norge. Det er funnet fem av denne typen her i landet, fire har usikker kontekst og en er funnet i myr. Grepsspissverdene er også funnet over hele Sør-Norge, fire av disse er funnet på Vestlandet og har gravkontekst. Seks andre er funnet i en kontekst som tyder på depot.

Det ser ut til å være en generell tendens at sverdene fra Vestlandet er gravfunn, mens på Østlandet er det primært snakk om depotfunn. Altså ser det ut til at ut i fra de sverdfunnene vi har i dag, at det her trolig er snakk om regionale forskjeller i hva sverdets sosiale funksjon har vært i bronsealderen. Ved å se på betydningen av de ulike funnkontekstene er det kanskje

mulig å kunne si noe mer om hva slags ideologi som ligger bak sverdfunnene. Før jeg går inn på dette vil jeg først se på de andre våpenkategoriene.

6.1.2 Spyd

Det største funnet av spyd i Norge ble gjort på Svenes i Nord-Aurdal, Oppland. Da funnet ble gjort bestod depotet av rundt 30 spydspisser, men i dag finnes det bare 14 igjen. Disse er av Ullerslevtypen, og med unntak av ett funnet i Møre og to i Rogaland er alle i Norge funnet på Svenes. Svenesdepotet er spesielt på mange måter, ikke bare i komposisjonen, men også lokalitet og størrelsen er unik norsk sammenheng. Nord-Aurdal er en av hovedrutene for å krysse fjellene for å komme til fjordene og de maritime rutene (Anfinset *in pres.*). Det er også ett av de beste jordbruksområdene i Valdres, noe som gjør det til en av de få områdene hvor man kunne tilegne seg en overskuddsøkonomi (*ibid.*). Dette kan sette stedet i kontekst med det Kristiansen og Earle (2010) kaller for ”flaskehalser”. Flaskehalser er handelsruter og steder hvor handel har funnet sted. I slike områder har det gjerne vært behov for en væpnet styrke som har styrt og beskyttet flyten av ressursene (Kristiansen & Larsson 2005:233). Gjennom kontroll av ressursene har man også kontroll over tilbud og etterspørsel som fra aristokratiet sin side nok i stor grad har vært metaller og bronsegenstander. Dette indikerer at det her har vært snakk om en krigerelite med tilgang til viktige ressurser (6.3.1).

En annen spydtype som er interessant er Bagterp-typen. Vandkilde (2006) mener at Bagterpspydene kan sees i sammenheng med Sögel-Wöhldeverdene i Danmark. Engedal (2010:128) skriver at det finnes grunnlag for å se Bagterpspydene i sammenheng med Sögel-Wöhldeverdene (grepplatesverd) også i det norske materialet. Det samme har Vannkilde (2006) gjort med tilsvarende materiale i Danmark. Denne sverdtypen og spydtypen er funnet i konsentrasjoner rundt Mjøsa og i Telemark (se kap. 5). Engedal (2010) mener at de er kommet hit fra Århus på Jylland, og er således et resultat av en mulig handelsrute: Telemark – Mjøsa – Jylland (*ibid.*:128). Igjen ser det ut til at deler av Øst-Norge har hatt sentrale roller innenfor handelsnettverk som strekker seg utenfor landegrensene. Det må altså også i disse områder ha vært samfunn som har hatt ressurser nok til overskuddsproduksjon for å kunne være deler av et handelsnettverk. Våpnene funnet indikerer at det også her er en krigerelite som har sittet på disse ressursene.

Resten av spydtypene i Norge er også primært funnet som depoter (eller usikker kontekst), med ett unntak av Smørumovre-typen som ble funnet i en grav i Rogaland. At spydene

primært er funnet i depotkontekst kan indikere at de har hatt en annen symbolsk betydning enn våpen funnet i graver. Depot som kontekst har også hatt en annen betydning enn nedleggelse av gjenstander i grav. Dette kommer jeg tilbake til i 6.2 og 6.3.

De aller fleste funnene av spyd fra den norske bronsealderen stammer fra Svenes i Oppland. De resterende funnene av spyd i Sør-Norge indikerer likevel at dette våpenet også var en viktig del av krigerens utrustning. Dette underbygges av at det på kontinentet var spydet som var ett av de viktigste våpnene. Blant annet er skader på skjeletter fra bronsealderen på kontinentet oftest gjort av spyd, og dette viser at spyd har hatt en viktig rolle i krigføring på kontinentet (Osgood 2000:19-23; Thorpe 2006; Harding 2007). Det er derfor rimelig å anta at dette også har vært gjeldenende her til lands. Tilsvarende analyser er ikke utført i Norge, selv om det i Trøndelag er en massegrav hvor skjelettene viser tegn på å være skadd av metallblader (Fyllingen 2003:27-43), men det er usikkert om det her er snakk om skader fra sverd eller spyd.

Ut i fra kontekstene hvor spydet har blitt funnet er det trolig at det har spilt en annen rolle enn sverdet for menneskene i bronsealderen. Dette er det grunnlag å si da sverdet stort sett har blitt lagt med den avdøde i graven, mens spydspisser oftest er funnet som depoter i sjøer, myrer og under steiner. Selv om spydet, som sverdet, har vært en viktig del av krigerutstyret, er det mulig at det har hatt en annen symbolsk mening enn sverdet.

6.1.3 Dolker

Det er funnet fire fullgrepsdolker i Norge, tre av disse er blitt funnet i gravkontekster på Sør-Vestlandet. Dette plasserer de i samme geografiske område som fullgrepsverdene. Det interessante her er at fullgrepdolkene har samme funnkontekst som fullgrepsverdene, altså gravfunn.

Grepsspissdolkene er det funnet ti av i det arkeologiske materialet fra Sør-Norge. Fem av disse er funnet i Rogaland, hvorav tre av dem ble funnet i en gravkontekst. De resterende fem av grepsspissdolkene er fordelt på Sørøst og Østlandet, hvorav to av dem ble funnet i en gravkontekst. Dette danner et likt bilde som grepsspissverdene, som også ble funnet både gravkontekst og deponeringskontekst.

Som nevnt i (6.1) skiller grepplatedolkene seg ut i det arkeologiske materialet fra Sør-Norge. Det er funnet atten grepplatedolker, hvor en stor overvekt av disse er funnet i Rogaland. Denne dolktypen er i likhet med fullgrepsdolkene blitt funnet i en gravkontekst. Men den kan ha hatt en annen rolle i samfunnet enn hva fullgrepsdolkene og sverdet har hatt. Johansen (1986:43) mener at dette er en dolk som har tilhørt kvinnene i bronsealderen. Han viser til kvinnegraver i Tyskland og Sør-Skandinavia (Broholm 1944, Hachmann 1957, Larsen 1996, Engedal 2010). En grav fra Rege i Rogaland som kan underbygge dette er gravhaugen som inneholdt en grepplatedolk (S1268), en beltespenne av bronse, to armringer, en halsring, en brosjé og en spenne. Dette er en særdeles rik grav etter norsk målestokk.

Bilde 8: viser det arkeologiske materialet grepplatedolken (S1268) ble funnet i kontekst med. Dette er graven på Rege, som jeg har beskrevet i avsnittet over. Bildet er hentet fra www.unimus.no

Om dette er tilfellet kan man identifisere grepplatedolken som dolkene som tilhører den kvinnelige sfæren av samfunn i bronsealderen. Jeg mener at selv om, grepplatedolkene kan sees i sammenheng med den kvinnelige sfære utelukker ikke det at det har vært et samfunn med ideologier som var tuftet på krigføring.

Det er usikkert om det er funnet slitemerker på dolkene som er funnet i Norge, og det er derfor usikkert om disse har hatt en sentral rolle i krigføring, noe grepplatedolkene kan underbygge. På kontinentet er dolker sett i sammenheng med tidlig krigføring. Det er også avbildet krigere med dolker på bergkunst på kontinentet (Harding 2006:505-507). Kristiansen (1999) har argumentert for at eierne av dolker kan bli sett på som krigere, eller som en del av et samfunn tuftet på krigerideologi. Det er videre blitt diskutert om de faktisk er blitt brukt i

krigføring, eller om de bare har fungert som et prestisjeobjekt som symboliserer vold (Harding 2006:506-507; 2007:55-65).

Jeg mener at selv om en overvekt av dolkene kan tolkes som en del av kvinnes utstyr, er det mulig å hevde at dette ikke utelukker at det er snakk om et samfunn med en elite/ideologi som var tuftet på krigføring. Det faktum at disse kvinnegravene er funnet på sted (Rogaland) og er fra samme periode (EBA II og III) som sverdgravene vil jeg argumentere for at dolkene i kvinnegravene er en bekreftelse på et slikt samfunn i Rogaland. Dette underbygger jeg med det Kristiansen (1999:177) har hevdet med at eierne av dolkene kan sees på som krigere eller en del av et samfunn tuftet på krigerideologi. Dette mener jeg at kvinnene må ha vært om man skal gå ut i fra at det var et krigeratistokrati i Sør-Norge i bronsealderen. De har sannsynligvis vært en del av den kollektive identiteten til eliten i samfunnet.

De to andre dolktypene (fullgrep og grepspiss) mener jeg også forteller oss at det er snakk om et samfunn som har vært tuftet på krigerideologier. Dette mener jeg det er grunnlag for å hevde da de er plassert i gravene sammen med avdøde i et område hvor det er andre funn som kan indikere dette.

6.2 Våpen i graver

Som vi har sett er det særlig på Vestlandet at vi finner våpen i graver, og da spesielt i Rogaland. Hva symboliserer våpen i graver?

Gjenstander som blir lagt ned i graver kan ha blitt lagt der for mange ulike grunner som har en sammenheng med den kulturen og samfunnet avdøde levde i. Disse grunnene kan være sosiale ambisjoner, rivaleri og sosial identitet, kulturelle verdier og normer eller av religiøse årsaker. Gravminner og gravgaver er materielle levninger etter bronsealderens ideologier og forestillingsverden.

Våpen og andre gjenstander generelt som blir nedlagt i graver sammen med den avdøde fungerer som en materiell forlengelse av den døde kroppen, og viser hvor den avdøde hadde sin sosiale identitet. Det er sjeldent man finner graver i Norge der avdøde er gravlagt med flere våpen. Det er flere mulige årsaker til dette. En årsak kan være at siden Norge lå i periferien i forhold til de rikeste produksjons- og handelssentrene på kontinentet, er det

tenkelig at færre rike gjenstander kom til Norge enn til for eksempel Danmark. Dette kan også forklare hvorfor det synes å være regionale forskjeller her til lands, da de rikeste funnene gjerne er funnet nær handelsruter/flaskehalser i Norge. Andre grunner kan være at bevaringsforholdene for gjenstander i graver ikke er like gode som for eksempel i Danmark, at gjenstander har forsvunnet på grunn av moderne jordbruksaktiviteter eller andre lignende årsaker. Derfor er «sverdgravene», og da særlig gravene med fullgrepsverd, svært viktig for denne analysen.

På kontinentet er også sverdet det som oftest forekommer i graver som har tilhørt mennesker som har vært en del av et samfunn med krigerideologi. Men til forskjell fra de fleste krigergravene fra det norske området har de europeiske flere aspekter ved seg da det ikke er uvanlig å finne større våpenkombinasjoner. Våpenkombinasjoner og ulike prestisjegjenstander som forteller den avdødes status og identitet er vanlig i krigergraver.

6.2.1 Krigergraver - Monumentale graver

Et gravmonument vil i følge Østmo (2011:135) inneholde en referanse til den eller de personene som er gravlagt der. For en gravhaug fra bronsealderen kan den representere en institusjon som krigeraristokratiet eller en person som har vært medlem av krigeraristokratiet (Melheim 2001:43-48). Monumentene står for verdier som er allmenne i det samfunnet eller den sosiale konteksten det blir reist. Vandkilde (2006; 2009) mener at krigerne ofte er representert på mange ulike måter i de arkeologiske kildene. Noen ganger er de klare og andre ganger er det bare symbol som kan henvise til at den aktuelle personen var en del av en krigergruppe eller et samfunn med krigerideologi.

Personlig utstyr i graver kan i følge Vandkilde (2006:483-489): forstås på to måter; (1) som en direkte metonymisk fremstilling av identiteten til avdøde. Krigeren trenger ikke nødvendigvis å være gravlagt med hele utstyret, men med det som hadde størst symbolsk verdi for hans identitet. I Sør-Norge synes dette ofte å ha vært sverdet eller dolken. Denne beskrivelsen passer godt med materialet man har funnet i Rogaland fra bronsealderen: ni fullgrepsverd og tre fullgrepsdolker som har blitt funnet i en sikker gravkontekst. En slik kontekst kan indikere at våpnene er en forlengelse av den gravlagte krigeren sin kropp. Noe som underbygger dette er det Østerdal (1999) har argumentert for med det arkeologiske materialet fra Vestlandet, at det er en materiell forlengelse av avdøde i det levde livet.

(2) Som en symbolsk metaforisk betydning. I denne måten å forstå det personlige utstyret på trenger ikke det nødvendigvis være et direkte bilde av avdødes identitet i livet. Vandkilde (2006) skriver om graver hvor man har funnet eldre menn og barn med gjenstander man forbinder med krigere og krigføring. Grepplatedolkene som er funnet i Norge er blant annet sett i sammenheng med kvinnegraver. Altså kan dette indikere at selv om ikke nødvendigvis kvinnene brukte dolkene, kan krigføring likevel ha vært en sentral del av deres hverdag og de kan ha vært en del av en kollektiv krigeridentitet.

6.3 Våpen i depoter og rituelle nedleggelser

Et stort antall våpenfunn har blitt gjort i en kontekst som ikke kan knyttes til bosetning eller begravelser. Dette er gjenstander som har blitt funnet i nærheten av store steiner, steinformasjoner, bekker, myrer eller innsjøer. Wrigglesworth (2011) mener at det er to kategorier av depoter og rituelle nedleggelser. Den ene er relatert til stein: for eksempel naturlige steinformasjoner eller kampesteiner. Den andre er relatert til vann: myrer, våtmarker eller lignende. I det arkeologiske materialet fra Sør-Norge er den største handelsdepotet med spydspissene fra Svenes, og disse ble funnet under en stor stein. Det er også gjort funn tilknyttet til vann, blant annet fire spyd av Bagterptypen som har blitt funnet i myrer i Telemark og Oppland.

Wrigglesworth (2011) hevder at depoter fra eldre bronsealder kan knyttes til menn, ettersom våpen er en stor del av gjenstandsmaterialet i denne konteksten. Hun trekker frem fire dekorerte skafthulløkser har blitt funnet i vannkilder, tre (B10999, B10300a og B10300b) av de ble funnet i den samme vannkilden i Ølen. Disse øksene er datert til periode II av bronsealderen. Den siste dekorerte øksen (B7364) er fra Rimbareid i Fitjar, også denne er fra periode II av bronsealderen.

Det er funnet store antall våpen i rituelle depoter over hele nord og Sentral-Europa (Bradley 1990). Vandkilde (1996,2000) mener at denne prosessen involverte langt flere mennesker enn gravritualene. Nedleggelser av denne karakteren ble nok gjort av mange ulike grunner; for å minne fortiden, gave til gudene, som en del av overgangsriter eller det som kan ha vært en slags festival som skulle fremheve viktigheten av visse personer eller sosiale institusjoner eller bekreftelse av, sette spørsmål ved eller legitimere et maktforhold i samfunnet (Vandkilde

2006). Offergjenstander er altså gjenstander som blir ofret til overnaturlige krefter, og disse hellige gjenstandene blir ikke brukt igjen etter dette (Johansen 1993).

Deponering av gjenstander har en lang tradisjon i Sør-Norge. Det går tilbake til neolitikum (Anfinset *in pres.*). Våpen fra neolitikum er det Vandkilde (2006) karakteriserer som redskaper som også har potensiale utenfor krigføring. I bronsealderen derimot er våpenene mer spesialiserte (sverd, spyd), og dette gjør de kan knyttes opp mot krigføring. Randsborg (1995) mener at ettersom man kjenner til våpen som helt klart kan sees i kontekst med krigføring, er det en mulighet for at man også kan ha hatt en rituell nedleggelse av krigsbytte i bronsealderen slike man er enige om var en praksis i jernalderen. Vandkilde (2006) mener at rituelle nedleggelser av våpen kan være en metonymisk handling for at krigføringen er over og at man har gått seirende ut av konflikten. Hun hevder også at det kan være en metaforisk handling for krigføring at man legger ned våpen. Gjenstandene kan også ha blitt nedlagt med en hensikt om at de skulle bli hentet opp fra depoet. Denne mener jeg at særlig Svenesfunnet kan ha vært, og at man kan sette i kontekst med handel og overskuddsøkonomi, fremfor at det har blitt nedlagt som en gave til gudene.

6.3.1 Svenesdepotet – peker i retning av krigere med overskuddsøkonomi

Både handelsdeponering og offernedleggelse viser at personene som står bak denne handlingen, har en overskudd til enten; (1) tilegne seg et stor antall spyd av bronse eller (2) «avse» 30 spydspisser for å sikre seg hell og lykke fra kosmologiske krefter. Dette viser at den sørnoske bronsealderkulturen, som la ned handelsdepoter og votivoffer, hadde en overskuddsøkonomi.

Av disse to mulighetene for tolkning av Svenesdepotet peker begge i retning av krigere, men jeg ser handelsdepotet som det mest sannsynlige forklaringen for dette depotet. Dette mener jeg på bakgrunn av at spydene ble funnet på land, under en stein. Denne plasseringen viser at der har vært muligheter for å hente spydene opp igjen fra bakken, i motsetning til de gjenstandene som er plassert i våtmark eller i innsjøer. Dette virker logisk i forhold til at spydene var en del av et handelsnettverk og en økonomi. En annen indikasjon mener jeg er at dette har vært en samling på så mange som tretti spyd, og som Johansen (1993) har pekt ut er dette noe som taler for et handelsdepot. Det faktum at depotet er lokalisert i det man kan karakterisere som en naturlig «flaskehals» (Earle 2002; avsnitt 3.4.2), mener jeg indikerer at

dette området har vært en del av et handelsnettverk. Spydene kom trolig fra Danmark, dette underbygger nettverksteorien angående Svenes og at dette har vært viktig for handel i bronsealderen. Jeg mener at dette støtter at det har vært krigere med en overskuddsøkonomi i deler av Sør-Norge under bronsealderen.

6.4 Oppsummering – graver og depoter

I likhet med kontinentet er det rimelig å anta at det i våpengravene i Sør-Norge, med særlig konsentrasjon på Vestlandet, er gravlagt krigere med høy status i samfunnet. Det er særlig sverdene i graver som tyder på dette. Sverdet har vært det viktigste symbolet på krigere, og i et samfunn der sverdet er viktig som symbol skulle en også regne med at krigføring har vært en viktig del av hverdagen.

Sverdene har trolig hatt en metonymisk betydning, de symboliserer at det ligger en kriger i graven. I norsk sammenheng er funnkonsentrasjonen av sverd og dolker på Sør-Vestlandet særlig høy, disse er datert til eldre bronsealder. Dette indikerer at det i denne perioden har vært en gruppe mennesker som har hatt ressurser og innflytelse nok til å kunne oppføre disse monumentene. Til tross for at det kan være snakk om gravlegninger i et lengre tidsperspektiv, er likevel tallet på graver innenfor et forholdsvis lite område høyt nok til at det muligens er snakk om flere enn ett enkelt individ i samfunnet som har hatt den høyeste sosiale status. Når disse personene i tillegg er gravlagt med våpen, mener jeg dette er en indikator på et krigeraristokrati.

En våpennedleggelse i en grav representerer noe helt annet enn en våpennedleggelse i form av offer eller depot. I graven fungerer våpenet som nevnt som en forlengelse av menneskekroppen til den avdøde. Det symboliserer noe av identiteten til individet det ble lagt sammen med, og er et redskap den avdøde skulle ta med seg inn i etterlivet. Et depotfunn er derimot ofte resultat av en kollektiv hendelse, og har ikke noe personlig over seg på samme måte som en gjenstand i en grav. Et depot eller en offernedleggelse er en gave til guder, og gjenspeiler de religiøse og ideologiske aspekter som var gjeldende i et samfunn. Mens et fredelig og egalitært samfunn gjerne la ned fruktbarhetsoffer, ville et samfunn som ofret og deponerte våpen være preget av uroligheter og krig. Det sistnevnte kan man si var gjeldende for den sørøst-norske bronsealderen, der det i stor grad var snakk om våpennedleggelser, hvor de fleste våpenfunnene stammer fra depoter, og heller få fra graver. Når disse i tillegg ofte

befinner seg i områder som kan sees i sammenheng med ferdselsårer (Mjøsa og Telemark), kan dette indikere at det har levd mennesker her som har hatt kontroll og innflytelse over større områder. Dette kan depotet fra Svenes i Nord-Aurdal underbygget, da det må ha vært en gruppe en kontroll, innflytelse og økonomi til å tilegne seg disse spydene. Det er også grunnlag for å anta at spydspissene som er funnet her ikke var de eneste gjenstandene som ble byttet bort og tilegnet seg gjennom det nettverket som Svenes har vært en del av.

Det arkeologiske materialet indikerer at våpenet har hatt en annen symbolsk funksjon på Østlandet enn på Vestlandet. Det arkeologiske materialet tyder på at det både i øst og vest har vært en form for krigerelite, men dette er symbolisert på ulike måter. Mens en på Vestlandet har en stor overvekt av monumentale krigergraver, har en på Østlandet en overvekt av våpen nedlagt som offer til gudene. Dette indikerer at det på Vestlandet har vært den enkelte kriger som har vært opphøyet, mens det kan hende på Østlandet var kriger gudene en prisest høyest. Det er likevel viktig å påpeke at det også finnes mange depotfunn fra Vestlandet og gravfunn med våpen fra Østlandet, så bildet er langt i fra svart hvitt. Det arkeologiske materialet viser at det over store deler av Sør-Norge har vært samfunn preget av krigerideologi. Videre er det sannsynlig snakk om en elite med overskudd, da «kostbare» gjenstander både har fulgt med avdøde i graver, har blitt gitt til guder i form av offer og er nedlagt i handelsdepoter for handel i kontaktnettverk.

6.5 En elite med økonomisk og politisk makt?

I mine problemstillinger har jeg også satt fokus på det økonomiske aspektet av samfunnet og om dette var kontrollert av et krigeraristokrati. Jeg ønsker derfor å knytte det arkeologiske materialet fra Sør-Norge opp mot teorier som omhandler politisk økonomi. Ved å knytte bronsegjenstandene til en politisk økonomi håper jeg å kunne danne et bilde av hvordan samfunnstrukturen har sett ut i Sør-Norge under bronsealderen.

6.5.1 Profithandel i bronsealderen?

I arkeologi brukes gjerne beskrivelsen vareutveksling fremfor handel. Dette er nok i stor grad fordi handel bærer med seg en forståelse om at det er snakk om en profitsøkenende og kommersiell handel. Mauss (1954) skiller mellom gavebytte som han mener er et grunnlag for sosiale relasjoner, og den kommersielle handelen som han ser på som et grunnlag for

profithandel som fører til en oppløsning av den sosiale strukturen. Er det ikke sistnevnte som kan ha skjedd om det etablerte seg et krigeraristokrati i Sør-Norge under bronsealderen?

Et aristokrati som gjennom nettverk for vareutveksling, ideologier og allianser gjorde at denne gruppen satt med et overskudd som de brukte til å legitimere og manifestere sin posisjon i samfunnet. Dette ser vi blant annet igjen i det store handelsdepotet funnet på Svenes, som uten tvil må ha skaffet seg det store antallet spydspisser gjennom handel og alliansenettverk. Grunnlaget for profithandel for aristokratiet i bronsealderen vil ha vært ferdighetene til å skaffe seg kontroll over ressursene som fantes lokalt og bruke disse til å tilegne seg venner over store avstander og gjenstander av prestisje.

Et langt mer komplekst økonomisk system vokste frem med krigeraristokratiet i bronsealderen. Dette økonomiske systemet hadde store krav, og man klarte nok ikke dekke alle kravene lokalt, som kravet om prestisjegjenstander for å markere sin status i samfunnet. Dette kan ha ledet til nettverk mellom lokale, regionale og interregionale områder.

Bergkunsten fra Rogaland med avbildninger av båter mener jeg foreslår at det maritime har vært et viktig aspekt av samfunnet i dette området og de trolig har vært en del av et nettverk som gikk over sjøveien. På denne måten kan man også sette båtristningene i sammenheng med de økonomiske teoriene som omhandler kontakt og allianser over lange avstander (Earle 2002; Earle & Kristiansen 2010). I eldre bronsealder var det et senter på Thy i Nordvest-Jylland, bare en kort avstand med båt fra sørvestlandet. Jeg ser på det som sannsynlig at denne gruppen i Rogaland har vært en del av et nettverk med grupper på Jylland.

En annen forståelse som kommer sammen med begrepet handel, kommer også forståelsen av en "markedsøkonomi" hvor varer og ressurser blir styrt av etterspørsel og produksjon. Nå kan man ikke hevde at bronsealderøkonomien har vært av en slik avansert karakter som man ser i dagens vestlige verden, men det er mulig å finne aspekter av en slik karakter i bronsealderen. Om krigeraristokratiene hadde kontroll over ressursene lokalt, var det også de som kontrollerte handelen i sin region. Ved å kontrollere det Kristiansen og Earle (2010) beskriver som flaskehalser, har de styrt hva som blir tilbudt, og etterspørselen fra aristokratiet sin side har nok i stor grad vært metaller og bronsegjenstander. Handel med prestisjegjenstander ble stadig mer politisk viktig, ettersom det meste av våpen og objekter som ble brukt til personlig

fremvisning av status ble laget av metall og andre sjeldne materialer. Slik ble husholdninger og samfunn avhengige av handel fra utsiden (Earle 2002).

Handel har vært et hyppig tema i den arkeologiske forskningen. Dette kommer av at man har funnet store antall gjenstander som ikke har sin opprinnelse lokalt. Gjenstander av en slik karakter er lett å identifisere i det arkeologiske materialet. Det er viktig å ta med at selv om man kan identifisere opphavet til de ulike gjenstandene, er det likevel mange muligheter for hvordan disse gjenstandene har havnet i den konteksten.

Handel og økonomi har også vært en viktig del av studier som omhandler organisering av samfunnet. Dette har det vært ettersom økonomi spiller inn på hvordan samfunnsstrukturen ser ut. Et system hvor det er flyt av varer vil føre til nye former for erverv og ervervsfordeling. I en slik prosess får man spesialister innen et ervervsfelt. Dette har Earle (2002) tatt for seg og han mener at mye tyder på at bronsealderøkonomien i Danmark har hatt spesialister som har jobbet under det herskende aristokratiet. Teknologiens fremvekst gjorde det mulig for de store endringene i det økonomiske aspektet av samfunnet. Om man mestret eller kontrollerte teknologien var man trolig en del av de individene som dannet aristokratiet i samfunnet.

Metallet forandret samfunnet i bronsealderen, etableringen av nettverk bestående av dominante høvdingar som kontrollerte distribusjonen. Handel i bronsealderen synes å ha fulgt etablerte ruter, særlig langs elver og veier hvor krigereliten kan med letthet ha beskyttet varene. Med handelens endrete natur gjennom bronsealderen var det nok noen lokale ledere som mistet sin makt til de lederne som hadde større ferdigheter og ambisjoner til å etablere nettverk med ideologier og allianser. Et eksempel Earle (2002) bruker på dette er fra det sydlige Jylland hvor det vokste frem ganske mektige høvdingar under bronsealderen. Han argumenterer for dette gjennom sporene etter store langhus og det arkeologiske materialet som har blitt funnet her. Et landskap hvor de mektigste høvdingene har fungert som en mellomstasjon for de varene og ressursene som skulle fra nord til Europa gjorde at de kunne kontrollere og ta overskudd fra disse varene.

Eksempelet Earle kommer med kan man også se i et mindre perspektiv i Sør-Norge. Det er naturlig å tro at Rogaland har vært en slags ”mellomstasjon” for handelsvarer. Dette blir gjenspeilet av det arkeologiske materialet hvor det forekommer mange importerte prestisjegjenstander i form av sverd og andre bronsegjenstander. Det er videre også funnet en

del hals- og armringer i Rogaland som viser at det ikke bare var de praktiske bruksgjenstandene som våpen en kostet på seg. Ellers er depotfunnene på Svenes og ved Mjøsa indikasjoner på at samfunnene her hadde overskudd nok til å handle til seg viktige og kostbare importvarer som de mange spydspissene som er funnet i disse områdene.

6.5.2 Resiprositet og redistribusjon?

Resiprositet vil si handel hvor gjenstander eller tjenester blir forflyttet gjennom et krav om at gaven blir svart med en gave av samme eller høyere verdi. En økonomi av en slik karakter har Polanyi (1957; 2001) beskrevet som gaveutveksling. Rollen til bytting av prestisjegjenstander vil alltid være knyttet til det styrende sjiktet av samfunnet under bronsealderen (Earle 2002). Bytting av varer under bronsealderen var i stor grad politisk motivert. Aristokratiet kunne bruke disse gjenstandene til å belønne sine politiske tilhengere og politiske medspillere og til å bevæpne krigere. Aristokratiets evne til å fremskaffe metall hjalp medlemmene til å utvide sine nettverk med allierte og medspillere. For å ha tilgang til metallene, måtte eliten styre flyten av metallet i sin region.

Redistribusjon er basert på innsamlingen av ressurser til en sentral plass, person eller gruppe i samfunnet. Resdistributiv økonomi inneholder som oftest en form for «skatt», i bronsealderen har nok denne «skatten» vært lokalt tilgjengelige produkter. Earle har brukt Thy i Danmark som eksempel på en bronsealderøkonomi og her kom aristokratiet til styret gjennom å (1) skaffe seg eieskap til de rike og produktive områdene lokalt og (2) monopolisere eksporten av rav og sekundærprodukter fra dyr. En redistributiv økonomi eksisterer ofte parallelt med resiprositet (Poliny 1957:256; Dark 1995). Et viktig kjennetegn for en økonomi med redistribusjon er en sentralisert organisering, og dette kan man hevde at et krigeraristokrati har vært (*ibid.*).

I Sør-Norge har trolig sekundærprodukter fra både husdyr og vilt vært viktige varer som var attraktive for samfunnene lengre sør. Gravene på Vestlandet indikerer at det har vært en sentralisert organisering i form av et krigeraristokratisk samfunn som har byttet vekk disse sekundærproduktene og skaffet til seg bronse og andre prestisjegjenstander fra sør. Ferdselsårene på Østlandet indikerer også at det må ha vært en lokal organisering av handel i form av kontroll over knutepunkter langs fjorder, elver og fjelloverganger.

6.6 Resultatet av handel og krig

Gjennom bytte og redistribusjon har aristokratiet tilegnet seg bronzen, men med slike systemer er de som fører handelen avhengig av overskudd i den lokale økonomien. Med overskudd har man varer som er interessante nok til å bytte med de som sitter på kildene til bronse. Det er klart at bronse var et metall med stor verdi både økonomisk og symbolsk. Så med dette i bakhodet kan man tenke seg at det å eie store mengder bronse, være i stand til å distribuere det og plassere det i graver og depoter ville ha gitt aristokratiet en høy status i samfunnet.

Ettersom bronzen var et så viktig kommunikativt redskap i bronsealderssamfunnet, var man nok villig til å gå langt for å sikre seg ressursene. Harding (2000) og Kristiansen (1987) foreslår at eliten hadde et «profesjonelt militært system» i et samfunn tuftet på krigerideologier. Det faktum at man fikk mer «profesjonelle» krigere, viser at det var mer konkurranse over ressursene. Om man fikk krigere som hadde dette som sitt eneste erverv under bronsealderen, er det stor grunn til å tro at samfunnene var tuftet på ideologier som omhandler vold og krigføring. Dette viser hvor langt man var villige til å gå for å få kontroll over ressursene, distribueringen, kunnskapen og overskuddet.

Prestisjegenstander og ressurser har vært en grunn til krigføring gjentatte ganger oppgjennom historien. Kriegergruppen vil ha vært respektert for sin egenskap til å sikre flyt av bronse, beskyttelse av ideologiene til samfunnet og menneskene i samfunnet. I et slikt scenario vil krigerne ha hatt som funksjon å tilegne bronse til samfunner direkte fra kilden eller for å sikre flyt av bronse ved å vedlikeholde allianser og sikre handelsruter. På denne måten kan man hevde at krigerne også dannet et aristokrati, da det var de som styrte handelen, tilegnet seg bronse gjennom en overskuddsøkonomi og hadde nettverk som gikk over store landområder.

6.7 Hvorfor krigere? – tolkning av krigeraristokratiet

Ut i fra det arkeologiske materialet mener jeg at de mange store funnene fra Rogaland og resten av Vestlandet i eldre bronsealder, og gravene og deponeringen fra Østlandet i yngre bronsealder, kan sees som uttrykk for at den herskende eliten i samfunnet behersker og kontrollerer bronzen. På denne måten legitimerer og bekrefter de sin makt i samfunnet. Det kan være på grunnlag av sin kontroll over bronzen, som igjen ga aristokratiet innflytelse og

overskuddsøkonomi, at man skapte en samfunnsstruktur som bygde på verdier som var bygget på krigføring og krigeridentitet (Gilman 1989:68, Thompson 1990:73).

Dette kan man se på som årsaken til at krigføring og krigeridentitet ble viktig for de som hadde en ledene status i den norske bronsealderen. Dette fordi lederne trolig måtte opprettholde sin posisjon og beskytte sine interesser i en tid da stor konkurranse om ressurser preget samfunnet. Krigeren er i seg selv et symbol på makt og er et individ som har ferdigheter innenfor vold og krigføring. Krigerne i bronsealderen kan sees i sammenheng med elitene i samfunnet. Både en person som har en krigerideologi eller en person som faktisk er en kriger, kan være en del av en slik elite. Krigerne bringer med seg assosiasjoner til (1) makt, (2) dominans og (3) vold. Disse tre assosiasjonene gjorde at man gjennom sine ideologier skapte seg en posisjon i samfunnet. Selv om det ikke nødvendigvis har vært en bronsealder med kontinuerlig krig i Sør-Norge, mener jeg at våpnene forteller oss at det har rådet en slik ideologi i deler av dette området.

Det arkeologiske materialet fra Sør-Norge viser tegn til at det er mennesker som har delt tanker om hvilke ideologier samfunnet skulle være tuftet på. Tanken om at det å være klar for krig, er en av de beste måtene å opprettholde fred på, kan ha vært ideologien i deler av det geografiske området i bronsealderen. Man tok til seg krigeridentiteten og ideologiene som en ringvirkning av økt konkurranse om ressurser og landområder, økt kontakt med Sør-Skandinavia og behovet for å tilegne seg bronse til overskuddsøkonomien. For å holde på denne statusen, kan krigeridentiteten ha blitt et «verktøy» for å opprettholde sin status og posisjon i samfunnet. Gjennom krigeridentiteten og våpnene de bar, legitimerte og manifesterte de sin posisjon i samfunnet.

En sosial identitet er produsert og reproduert av menneskelige handlinger og interaksjoner. Kroppen er mediet hvor identiteten blir kunngjort og formidlet. Jeg mener at for å kunne identifisere en krigeridentitet må man også ta med gjenstander i denne ligningen. En kriger kan ikke vise og formidle sin identitet uten gjenstander som symboliserer denne identiteten, som våpen. På bakgrunn av dette mener jeg at «sverdgravene» fra EBA II og III er svært viktige i forhold til å få svar på mine problemstillinger. Det er grunnlag for å hevde at sverdet i bronsealderen var et sterkt symbol for krigeren og krigføring. Funnkonteksten sverdene er funnet i underbygger dette.

6.7.1 Bronsen og eliten

Det har vært mange diskusjoner om hvilke konsekvenser introduksjonen av metall hadde for samfunn og individer i bronsealderssamfunnet. Disse diskusjonene går ofte ut på hvordan tilgangen til metallet har vært, nye identiteter og sosiale institusjoner som man kan knytte opp mot en bronseteknologi og utveksling, konsumering og bruk av metallet (Sherratt 1994:256; Vandkilde 1996:306; Sørensen 1997; Harding 2000:411; Kristiansen & Larsson 2005:141).

Hvilken påvirkning religion, ideologier og sosiale relasjoner fungerer som strukturerende verktøy er også et fokus i bronsealderforskningen (Anfinset 1996:211; Prescott:2000:220; Warburton 2006:50; Bossen 2006:89-102). Engedal (2009) argumenterer for at den vesentlige forskjellen på metall og steinredskaper ikke har blitt forsket på en tilfredsstillende måte. Engedal (*ibid.*) foreslår at noe av forklaringen på hvorfor bronse fikk en så stor innflytelse på samfunnet var bronsen i seg selv, da den stod for noe helt nytt i forhistorien.

Måten mennesker forstår og erfarer på er tuftet på enten en koblende eller metaforisk vinkling. På denne måten forstår mennesker alltid noe i lys av noe annet. Ut i fra det det arkeologiske materialet man kjenner fra Skandinavia og Europa er det sannsynlig at utviklingen av bronsemetallurgi har spilt en viktig rolle i krigeraristokratiets etablering i bronsealderen. Det var med denne nye teknologien at man fikk spesialiserte våpen og at krigereliter vokste fram i Europa rundt 2000 BC (Harding 2004:162; Kristiansen 2004:176-177). Ettersom dette var et materiale som var vanskeligere å skaffe enn flint og andre steintyper, ble det færre individer i samfunnet som hadde ressurser til å tilegne seg bronse og bronsegjenstander. Som et resultat av dette kunne disse få menneskene skaffe seg en posisjon i samfunnet, fra denne posisjonen kunne de kontrollere bronsen som kom inn og lage seg prestisjevarer til å legitimere sin makt i samfunnet i større grad enn tidligere krigergrupper kunne.

Bronse var et langt mer kostbart materiale enn stein og det kunne brukes til å lage langt bedre våpen. Dette gjorde at de som hadde mulighet til å skaffe seg dette, ble overlegne i væpnede konflikter, og ettersom bronse må ha vært så kostbar var det bare et fåtall som kunne bruke den til å lage våpen. Dette er eksempel på den overskuddsøkonomien som et aristokrati bygger seg, hvor det lar seg underholde av overskuddet i økonomien i form av våpen av bronse.

6.7.2 Rogaland et maktsenter i eldre bronsealder

Jeg ser på sverdgravene fra Rogaland som et uttrykk for en kollektiv identitet som knytter de avdøde sammen. Det forekommer i tillegg til gravene hvor avdøde er begravet med sverd, graver med andre type våpen som dolker og spyd. Det er 34 graver i Rogaland med våpen, med enten sverd, spyd eller dolk. Disse gravene kan også plasseres i den eldre bronsealderen periode II og III.

I de omliggende områdene til Rogaland er det også graver med våpen fra de samme periodene (EBA II og EBA III). Det er en sverdgrav fra Lista i Vest-Agder og tre graver med dolker i Sunnhordaland. Dette gjør at det i alt er 38 våpengraver i et relativt lite geografisk område med nordligste utstrekning til Sunnhordaland og sørligste utstrekning til grensen mellom Rogaland og Vest-Agder. I dette området er det også 11 våpen som har blitt funnet i en kontekst som tilsier nedleggelse (enkeltfunn). Det er i tillegg gjort funn av 9 våpen (tre sverd, fire dolker og to spydspisser) som har en usikker funnkontekst, da det ikke er funnet *in situ*, men de er fra samme periode og område som våpengravene. Disse våpnene med en usikker funnkontekst har sannsynligvis også tilhørt denne eliten i Rogaland i eldre bronsealder.

Dette gjør at det er til sammen 58 våpen i ulike funnkontekster i dette området. Jeg mener at det med disse tallene tatt i betraktning, er grunnlag for å hevde at det har vært en kontinuerlig kollektiv identitet blant menneskene som har dannet eliten i dette geografiske området. På grunnlag av det arkeologiske materialet og konteksten et stort antall av de er funnet i mener jeg at det er rimelig å anta at denne kollektive identiteten var tuftet på krigerideologi.

I tillegg til gjenstandene av bronse er bergkunsten interessant for tolkning av eliten i samfunnet. Bildet fra Rogaland og Vestlandet mener jeg kan underbygge påstanden om at det er en elitegruppe i dette området med en nordlig avgrensning til Sunnhordaland. I følge Wigglesworth (2011:) er det kun et fåtall avbildninger av mennesker i dette området og nord for Sunnhordaland er det ikke-eksisterende. Det er noen avbildninger av skip fra bronsealderen i dette området (Wigglesworth 2011:123). I Rogaland derimot er det store felt med bergkunst fra eldre bronsealder periode II og III. Jeg mener at dette viser at det har vært en elite i Rogalandsområdet med en nordlig utstrekning til Sunnhordaland, de mange våpengravene, våpen i depoter og løsfunn, og bergkunstfeltene med båter viser at dette har vært en gruppe mennesker som har vært en del av et større nettverk og hatt innflytelse i dette geografiske området. I teorikapittelet (3.3.3.2) gikk jeg gjennom bergkunst med avbildninger

av skip og så at man kan sette disse i kontekst med sosial differensiering, ledere i samfunnet og det «militære» (Randsborg 1995, Kaul 1998, Ling 2012).

6.7.2 Øst-Norge i yngre bronsealder

I Østfold er situasjonen lik den vi ser i Bohuslän (3.3.2.2), og er det stedet i Sør-Norge der det er størst konsentrasjon av bergkunst. I overgangen fra eldre bronsealder til yngre bronsealderen er det en geografisk forskyvning av sentre og handelsruter fra vest til øst. Dette er tatt opp av Earl (2002), Kristiansen & Rowlands (1998:98-97) og Ling (2012:483). Denne forskyvningen kan man se igjen i det arkeologiske materialet til en viss grad. Det er i yngre bronsealder flere våpenfunn fra Øst-Norge enn hva tilfellet er med Rogaland. Fra det arkeologiske materialet i denne avhandlingen kan man se at greptunge og greppissverdene som er datert til yngre bronsealder, har en funnkonsentrasjon i Øst-Norge. Det er lokalisert syv greptungesverd rundt Oslofjordsområdet (kart - 5.1.2.2) og fire greppissverd i samme område (kart – 5.1.4.2). Dette er i nærheten av de mange avbildningene av skip fra yngre bronsealder. Det faktum at dette området ikke er langt unna de mange ristningene fra Bohuslän, og ettersom bronsealdermenneskene ikke kjente de samme landegrensene som vi gjør i dag, er det sannsynlig at disse har vært en del av det samme nettverket som ble forskyvet til Sjælland og Vest-Sverige i yngre bronsealder. Ling (2012) mener at denne forskyvningen kan ha utløst fiendtlige situasjoner i dette området under den yngre bronsealderen. Han mener at dette kan ha blitt uttrykt for i bergkunsten. Et eksempel på dette er skipet fra Bjørnstand (3.3.2.2) hvor det er avbildet to store figurer med våpen eller fra Skjeberg hvor det er avbildet et stort skip omkranset av flere små båter. Denne typen avbildninger har Ling (2012) knyttet til krigføring og antagonisme i samfunnet. Jeg mener også at de elleve sverdene som er funnet rundt Oslofjorden er indikatorer på at krigeridentiten også har vært tilstede i yngre bronsealder.

Dette er ikke et like tydelig funnmateriale som det er i Rogaland fra den eldre bronsealderen, men jeg mener at det er aspekter i det arkeologiske materialet fra Oslofjordsområdet som kan knyttes opp mot en elite i samfunnet.

6.8 Oppsummering: Hva forteller det arkeologiske materiale fra Sør-Norge oss?

Jeg vil i denne avsluttende delen av avhandlingen oppsummere og konkludere det jeg har kommet fram til i de foregående kapitlene. Jeg vil starte med de fire underordnete problemstillingene jeg presenterte i kapittel 1 (1.2) og til slutt vil jeg ta for meg den overordnete problemstillingen (1.2) for denne avhandlingen.

6.8.1 De underordnete problemstillingene

- 1 Kan man se om det er regionale forskjeller ut i fra det arkeologiske materialet? Er det regionale aristokratier, eller er dette en ideologi som er unison for hele Sør-Norge?*

Den geografiske plasseringen av materialet viser at det er både regionale og tidsmessige ulikheter i det arkeologiske materialet fra Sør-Norge. I eldre bronsealder, særlig periodene II og III ser det ut til at et større område med en nordlig avgrensing i Sunnhordaland og en sørlig grense i Vest-Agde ved Lista har en forholdsvis stor funnkonsentrasjon, da særlig i Rogaland. I yngre bronsealder er det på Østlandet, i området rundt Oslofjorden, man kan se konsentrasjoner av det arkeologiske materialet jeg har valgt ut for denne oppgaven.

Med det arkeologiske materialet tatt i betraktning mener jeg at det er grunnlag for å konkludere med at det er regionale forskjeller i det avgrensede området. Dette kunne man kanskje forvente, men jeg mener likevel at det var en viktig problemstilling å få svar på. Ettersom man ut i fra de regionale forskjellene (tidsmessig og geografisk plassering av gjenstandene) kan hevde at krigerideologien synes å være særlig i utbredt på sørvestlandet i eldre bronsealder. Det er i denne perioden denne ideologien i mine øyne er mest fremtredende i det arkeologiske materialet, i form av våpengraver. Når det kommer til den yngre bronsealderen er det vanskeligere da det arkeologiske materialet er mindre enn hva tilfellet er i eldre bronsealder, konsentrasjonene har også flyttet seg fra vest til øst. Det er tenkelig at krigerideologien var mer innplantet i samfunnet og at man ikke lenger hadde like stort behov for gjenstander som symboliserte krigeren. Om dette er tilfellet er det en kontinuerlig krigerideologi som er mer symbolsk i eldre bronsealder, og i yngre bronsealder er mer en del av dagliglivet.

- 2 Kan det arkeologiske materialet som er funnet i graver fortelle oss om identiteten den avdøde har hatt i bronsealderen?*

Ut i fra teorier som omhandler det arkeologiske materialet og tolkningen jeg har kommet med vil jeg konkludere med at gravene med våpen er en klar indikasjon på hvilken identitet avdøde har hatt i det levde liv. Det som er vanskelig er å si om personen har vært en kriger metonymisk eller metaforisk, altså om våpenet har vært en forlengelse av kroppen, eller om det har fungert som en symbolsk identitet uten at den som ligger i graven nødvendigvis har vært en kriger.

Sverdet ser ut til å ha vært særlig viktig for krigeren i bronsealderen både symbolsk og praktisk. Jeg mener også at massegraven fra Sund og graver fra andre steder i Skandinavia som viser at det har vært en krigføring i bronsealderen. Jeg ser på det som sannynlig at graven fra Sund ikke representerer en isolert hendelse fra bronsealderen, og at dette også er forhold som har eksistert i det avgrensede området for denne avhandlingen. Dette mener jeg er indikasjon på det har vært mennesker som har hatt «kontroll» over volden i samfunnet (les: North *et al.* 2009), og som en følge av denne kontrollen har man utviklet en krigeridentitet. Dette betyr at det har vært konflikter hvor våpenene vi kjenner fra det arkeologiske materialet har vært i bruk i krigføring og strid. Jeg mener at med dette tatt i betraktning peker det arkeologiske materialet mot et samfunn med individer som har sett på seg selv som krigere og gjennom «kontrollen» over volden, også blitt sett på som krigere av de andre medlemene i samfunnet (les: Vandkilde 2007). Men det er også gjenstander som viser til en metaforisk bruk av våpen. Her peker særlig grepplatedolkene som i all hovedsak var gravlagt sammen med kvinner. Dette vitner om en kollektiv tankegang knyttet til samfunnsideologi myntet på krig og vold.

3 Kan konteksten til det arkeologiske materialet belyse samfunnsforholdene i Sør-Norge under bronsealderen? Kan det arkeologiske materialet i seg selv belyse samfunnsforholdene?

Jeg mener at de monumentale gravene er en indikasjon om at det er snakk mennesker som har hatt innflytelse, ressurser og en ideologi som gjør at de kan bygge slike monumenter. Dette er også en akseptert teori i arkeologien generelt at gravhauger er en klar indikasjon på en elite i samfunnet. Dette mener jeg underbygger at det har vært et aristokrati i deler av Sør-Norge i bronsealderen. Når det i tillegg er en konsentrasjon i et relativt lite geografisk område i eldre bronsealder (sørvestlandet), mener jeg at gravkonteksten forteller oss at det har vært et aristokrati i dette området.

Bergkunsten kan også belyse samfunnstrukturen, som jeg diskuterte i teorikapitlet, kan «mannskapsstrekene» på de mange båtene som er risset inn i steinene vise til en sosial differensiering i bronsealderssamfunnet som Ling (2012), Randsborg (1995) og Kaul (1997) har diskutert tidligere. Jeg mener at dette kan underbygges ved at det er konsentrasjoner av bergkunst i områder det også er funn av det andre arkeologiske materialet for denne avhandlingen.

Depoter og rituelle nedleggelser mener jeg også i likhet med graver og bergkunst belyser samfunnstrukturer. Jeg mener at disse konteksten er uttrykk for en elite i samfunnet med et overskudd som har gjort det mulig å avse kostbare gjenstander, og er videre et indirekte bevis på at det har vært krigere og krigføring i forhistorien da det var våpen som ble nedlagt.

4 Kan ved hjelp av teorier som omhandler politisk økonomi knytte det arkeologiske materialet opp mot et samfunn med overskuddsøkonomi?

Jeg mener at de teoriene jeg har brukt i denne avhandlingen gjør at man kan konkludere med at det er noen områder i Norge hvor det har vært samfunn med en overskuddsøkonomi hvor handel og ressurser har blitt styrt av en elite. Denne eliten har distribuert og tilegnet seg gjenstander over store avstander gjennom kontaktnettverk. Svenesdepotet, som jeg i likhet med Johansen (1993), har tolket som et handelsdepot, er en klar indikasjon på at handel i stor skala har vært organisert gjennom «økonomiske flaskehalser» i landskapet. Det er også funn rundt Mjøsa, som også kan karakteriseres som et «flaskehalsområdet», som jeg mener underbygger at det har vært handel av våpen og andre prestisjegjenstander over store avstander. Jeg ser på det som usannsynlig at denne handelen ikke har vært styrt «sentralt» av et aristokrati. Dette mener jeg da man er avhengig av en overskuddsøkonomi for å tilegne seg slike gjenstander.

Samfunnet i Rogaland i eldre bronsealder må også ha vært en del av et nettverk og hatt en overskuddsøkonomi. Jeg ser på bergkunsten med skipene fra dette området som en indikasjon på at man her har brukt sjøveien for å tilegne seg bronzen, og da synes Jylland å være en naturlig del av dette nettverket. Dette gir også mening, da vi vet at det i eldre bronsealder at Jylland var et senter.

Jeg vil hevde at alle funnene av våpen viser at det har vært individer med ressurser og kontakter til å tilegne seg prestisjegjenstander, men det er særlig Rogaland i eldre bronsealder, Svenesdepotet fra eldre bronsealder og Oslofjordsområdet i yngre bronsealder med konsentrasjoner av funn som peker i retning av politisk økonomi.

6.8.2 Den overordnede problemstillingen

- *Kan man ut i fra det arkeologiske materialet se om det har vært et krigeraristokrati i Sør-Norge?*

Det arkeologiske materialet fra Sør-Norge viser at det må ha vært en elite som har styrt flyten og tilgangen til kostbare gjenstander av bronse. At det har vært snakk om en elite blir særlig underbygd av de monumentale krigergravene med bronsesverd som man særlig finner i Rogaland. De rike depotfunnene må være et resultat av handel over store områder som en elite må ha hatt kontroll over. Både våpen og kontroll over ressurser må ha blitt ivarettatt av en væpnet styrke. Det store depotfunnet på Svenes ser jeg på som sterk indikator på en gruppe krigere, og disse krigerne må ha hatt overskudd nok til at de kunne tilegne seg et så stort antall spyd. Dette mener jeg kan sees som en kontroll og innflytelse over det religiøse og økonomiske aspektet av samfunnet.

Det faktum at det er relativt tett med funn av våpen i Rogaland i monumentale graver og andre funnkontekster, er en klar indikator på at dette var et samfunn hvor man hadde en økonomi og ressurser til å bygge graver av en slik karakter, tilegne seg prestisjegjenstander som fullgrepsverd og sverd av andre typer. For å ha kontroll over ressursene må de også ha hatt kontroll over relativt store geografiske områder, som Rogaland kan sies å være. Det faktum at det er våpen som blir nedlagt som offer og depoter flere steder i Sør-Norge, mener jeg forteller oss at det her er snakk om mennesker som har hatt en ideologi som kan knyttes opp mot krigføring, krigere og vold. Wrigglesworth (2011) hevder også at depoter fra eldre bronsealder er knyttet til menn med sverd, spyd og økser som gjenstandsmaterialet.

En indikator på kontroll over landområder er monumentale graver som er plassert langs ferdselsårer som har vært viktige for å tilegne seg prestisjegjenstandene (Earle 2002; Kristiansen 2005, 2007). Dette er tilfellet med graver fra den norske bronsealderen, hvor det

er anlagt graver langs kysten fra Aust-Agder til Rogaland (appendix). Et annet aspekt hvor en slik gruppe må ha hatt innflytelse er gjennom nettverk som har gått over og på tvers av dagens landeområder. Dette er trolig nettverk som har gått helt til Danmark og Nord-Tyskland.

En gruppe mennesker som kontrollerer og har innflytelse over så mange aspekter av samfunnet, kan sies å være et aristokrati. Er man i graven utstyrt med våpen, mener jeg at det er sannsynlig at den avdøde har vært en kriger enten denne statusen er symbolsk og ideologisk, eller at avdøde faktisk har vært en kriger under bronsealderen. Med dette tatt i betraktning mener jeg at det er grunnlag for å hevde at det er snakk om et krigeraristokrati, da spesielt på grunnlag av de mange gravfunnene med sverd i Rogaland. Våpnene i gravene mener jeg forteller oss at «eierne» av disse redskapene og gravene har hatt en ideologi som synes å være tuftet på krigføring og krigeridentitet.

Jeg mener at det arkeologiske materialet og funnkontekstene maler et bilde som gir grunnlag for å hevde at det i deler av Sør-Norge har vært samfunn som også synes å ha vært tuftet på en politisk økonomi styrt av et aristokrati som har bestått av krigere. Det har vært argumentert for at det ikke trenger å være gjenstander som indikerer en bronsealderkultur, men jeg mener at for å kunne indikere en krigerkultur må man ha et arkeologisk materiale med våpen som sverd, dolker, spyd og økser av bronse i den rette konteksten for å kunne argumentere for en slik kultur. Noe som absolutt finnes i deler av Sør-Norge.

Selv om det er funnet færre bronsegjenstander i Norge enn ellers i Sør-Skandinavia, mener jeg at det er aspekter i det arkeologiske materialet som absolutt kan settes i en kontekst med krigføring, krigere og et krigeraristokrati med en politisk økonomi.

Litteraturliste

- Aakvik, J. (2000) Med blikket vendt mot sør! : et materialstudie av eldre bronsealder på Vestlandet. Hovedoppgave i arkeologi - Universitetet i Bergen, Bergen.
- Abercrombie, N (et al). (1980) *The dominant ideology thesis*. Allen & Unwin, London.
- Aijmer, G. & Abbink, J. (2000) *Meanings of violence: a cross cultural perspective*. Berg, Oxford.
- Aner, E. & Kersten, K. (1978) *Südschleswig-Ost: die Kreise Schleswig-Flensburg und Rendsburg-Eckentörpe nördlich des Nord-Ostsee-Kanals*. Verlag Nationalmuseum, København.
- Anfinset, N. (in press) *Metal, institutions and economic structures in Southern Norway during the Early Bronze Age*. (artikkel tilsendt på mail).
- Anfinset, N. (2012) Social response or resistance to the introduction of metal? Western Norway at the edge of the “globalized world”. I: Anfinset, N & Wrigglesworth, M. (red.) *Local societies in Bronze Age Northern Europe*. Equinox, Sheffield. S. 232-250.
- Bakka, E. 1993. Kulturtilhøve og regionale skilnader i vestnorsk bronsealder. I Solberg, B. (red.) *Minneskrift Egil Bakka*. Arkeologiske skrifter Historisk Museum, Universitetet i Bergen, s. 90-117.
- Bakka, E. (1976) *Arktisk og nordisk i bronsealderen i Nordskandinavia = Nordic and arctic in the bronze age of Northern Scandinavia*. Museet, Trondheim.
- Bakka, E. (1971) *Scandinavian trade relations with the Continent and the British Isles in Pre-Viking times*.
- Binford, L. (1968) *New perspectives in archeology*. Aldine Pub. Co, Chicago.
- Bossen, C. (2006) War and Practice, power and Processor: A framework for the analysis of war and social structural change. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. (red.) *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. s.89-105.
- Bradley, R. (1993) *Archaeological Theory : Who Sets the Agenda?* (Red: Norman Yoffee, Andrew Sherratt). Cambridge University Press, Cambridge.
- Bradley, R. (1990) *The passage of arms: an archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Broholm, H.C.(1944) *Kultur og folk i den ældre bronzealder*. Nyt nordisk forlag, København.
- Brumfiel, E. (1994a) *The Economic anthropology of the state*. University Press of America, Lanham.

- Brumfiel, E. (1994b) *Factional competition and political development in the New World*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Brøgger, A.W. (1927) *Bronsealderen i Central-, Vest- og Nordeuropa i De Forhistoriske tider i Europa* / skildret af T. J. Arne ... [et al.] ; red: K. Friis Johansen. Koppel, København.
- Brøgger, A.W. (1925) *Det norske folk i oldtiden*. Aschehoug, Oslo.
- Brøndsted, J. (1958) *Danmarks oldtid – Bronzealderen*. Gyldendal, København.
- Brønsted, J.(1939) *Danmarks oldtid – Bronzealderen*. Gyldendal, København.
- Carman, J. & Harding, A. (1999) *Ancient warfare: archaeological perspectives*. Sutton, Stroud.
- Childe, G. (1930) *The Bronze Age*. University Press, Cambridge.
- Dark, K.R. (1995) *Theoretical archaeology*. Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Earle, T. (2002) *Bronze Age economics: the beginnings of political economies*. Westview Press, Boulder, Colorado.
- Earle, T. (1997) *How chiefs come to power: the political economy in prehistory*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Engedal, Ø. (2010) *The Bronze Age of Northwestern Scandinavia*. Universitetet I Bergen, Bergen.
- Engedal, Ø. (2009) Verdensbiletet i Smeltedigelen. I: Grønnesby, G. & Moe Henriksen, M. (red), *det 10. nordiske bronsealdersymposium*, 5-8. oktober 2006: 36-49. Vitark 6. Trondheim.
- Freedman, M. (1996) *Ideologies and political theory: a conceptual approach*. Clarendon Press, Oxford.
- Fyllingen, H. (2003) Ben och arkeologi: kommentarer og debattinnlegg til Claes Theliander. I: *Primitive tider*. Oslo.
- Fyllingen, H. (2002) The use of human osteology in the analysis of ritual and violence during the Early Bronze Age: a case study from Nord-Trøndelag. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Gilman, A. (1990) Trajectories towards social complexity in the later prehistory of the Mediterranean i Chiefdoms, Power, Economy and Ideology (red: Earle, T.). Cambridge University Press, Cambridge. s.146-168.
- Gilman, A. (1989) Marxism in American archaeology. I: Lamberg-Karlovsky, C.C. red. *Archaeological thought in America*. Cambridge University Press, Cambridge. s.63-73.
- Gjessing, G. (1951) Arkeologi og etnografi. *Viking* 15:115-136.

- Gjessing, G. (1944). Steinalder-bronsealder-steinbronsealder? i *Viking VIII*, 15-28. Oslo.
- Gustafson, G. (1906) *Norges Oldtid: Mindesmærker og Oldsager*. Cammermeyer, Christiania.
- Haas, M. (2012) *The clash of ideologies: Middle Eastern politics and American security*. Oxford University Press, New York.
- Haas, J. (1982) *The evolution of the prehistoric state*. Columbia University Press, New York.
- Hachmann, R. (1957) *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen: chronologische Untersuchungen*. Flemmings Verlag, Hamburg.
- Harrison, R. (2004) *Symbols and warriors: images of the European Bronze Age*. Western Academic & Specialist Press, Bristol.
- Harding, A.F. (2007) *Warriors and weapons in Bronze Age Europe*. Archaeolingua Alapítvány, Budapest
- Harding, A. (2006) What does the context of depositions and frequency of bronze age weaponry tell us about the function of weapons? I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. s.505-514.
- Haugland, H. (2012) Fellesskap og brorskap : en komparativ undersøkelse av gildenes sosiale, religiøse og rettslige rolle i et utvalg nordiske byer fra midten av 1200-tallet til reformasjonen. Avhandling (ph.d.) - Universitetet i Bergen, Bergen.
- Hagen, A. (1983) *Norges oldtid*. Cappelen, Oslo.
- Hagen, A. (1967) *Norges oldtid*. Cappelen, Oslo.
- Hagen, A. (1953) Studier i jernalderens gårdssamfunn, Universitetets oldsaksamlings skrifter. Universitetets oldsaksamling, Oslo.
- Helliksen, W. (1996) Evolusjonisme i norsk arkeologi: diskutert med utgangspunkt i A.W. Brøggers hovedverk 1909-25. I: *Varia*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo
- Helskog, K. (1988) *Helleristninger i Alta. Spor etter ritualer og dagligliv i Finnmarks historie*. Alta Museum, Alta.
- Hicks, A. (1994) *The comparative political economy of the welfare state*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Horden, P. & Purcell, N. (2000) *The corrupting sea: a study of Mediterranean history*. Blackwell, Oxford.

- Horve, I. (2009) Gård og samfunn: økonomi og sosial struktur med utgangspunkt i bronsealderens langhus i Rogaland, Sørvest-Norge. Masteroppgave i arkeologi - Universitetet i Bergen, Bergen.
- Jacob-Friesen. (1967) *Bronzezeitliche Lanzenspitzen Norddeutschlands und Scandinaviens*. August Lax, Hildesheim.
- Jensen, J. (2001) *Danmarks oldtid – Bronzealderen*. Gyldendal, København.
- Jensen, J. (1982) *The prehistory of Denmark*. Methuen, London.
- Johansen, Ø. (1993) *Norske depotfunn fra bronsealderen*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Johansen, Ø. (1986) Tidlig metallkultur i Agder. I: *Universitetets oldsaksamlings skrifter*. Ny rekke. Oslo.
- Johansen, Ø. (1981) Metallfunnene i østnorsk bronsealder: kulturtilknytning og forutsetninger for en marginalekspansjon. I: *Universitetets oldsaksamlings skrifter*. Ny rekke. Oslo.
- Johansen, Ø. (1980) Festskrift til Sverre Marstrander på 70-årsdagen. Oslo.
- Johnson, A. & Earle, T. (1987) *The evolution of human societies: from foraging group to agrarian state*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Kaul, F. (2004) *Bronzealderens religion: studier af den nordiske bronzealders ikonografi*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.
- Kaul, F. (1998) Ships on Bronzes – A study in Bronze Age Religion and Iconography. Publications from the National Museum. Studies in Archaeology and History, Vol. 3. København.
- Keeley, L. (1996) *War before civilization*. Oxford University Press, New York.
- Kelly. (1993) *Constructing Inequality: The Fabrication of a Hierarchy virtue Among the Etero*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Kristiansen, K. & Earle, T. (2010) *Organizing Bronze Age Societies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kristiansen, K. & Larsson, T.B. (2005) *The rise of Bronze Age society: travels, transmissions and transformations*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kristiansen, K. (2002) The tale of the sword - Sword and swordfighters in the Bronze Age Europe. *Oxford Journal of Archaeology*, vol 21, nr. 4. 2002. S.319-332.
- Kristiansen, K. (1999) The emergence of Warrior Arisocracies in later European Prehistory. I: Carman, J & Harding, A. (red) *Ancient warfare: archaeological perspectives*. Sutton, Stroud. S.175-189

- Kristiansen, K. & Rowlands, M. (1998) *Social transformations in archaeology: global and local perspectives*. Routledge, London.
- Kristinsson, A. (2010) *Expansions: competition and conquest in Europe since the Bronze Age*. Reykjavík Akademían, Reykjavík.
- Larsen, C. (1996) Haugene fra eldre bronsealder på Jæren : en religionsarkeologisk analyse. Hovedoppgave, Universitetet i Berge, Bergen.
- Lasswell, H. D. (1968) the future of the Comparative Method. *Comparative Politics*, vol. 1, nr. 1, s.3-18.
- Lillehammer, G. (1996) *Død og grav: gravskikk på Kvassheimfeltet, Hå i Rogaland, Sør-Vest Norge*. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Ling, J. (2012) War canoes or social units? Human Representation in Rock-Art Ships. *European Journal of Archaeology*, Vol 15, Nr.3. S.465-485. European Association of Archaeologists, London.
- Ling, J. & Cornell, P. (2010) Rock art as Secondary Agent? Society and Agency in Bohuslän. *Norwegian Archaeological Review*, Vol 43, Nr. 1. s. 26-43. Oslo.
- Lomborg, E. (1969) *Den tidlige bronzealders kronologi : et forsøg på at fastlægge grænsen mellem perioderne I og II*.
- Malinowski, B. (1941) An Anthropological Analysis of War. *American Journal of Sociology*. Vol. 46, Nr. 4. S.521-550.
- Malmer, M.P. (1989) Bergkonstens mening og innehåll. Jansson, S.; Lundeborg, E.B. & Bertilsson, U (red.). *Hällristningar och hällmålningar i Sverige*. Forum, Stockholm. S.9-28.
- Mann, M. (2012) *A history of power from the beginning to A.D. 1760, The sources of social power*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Marstrander, S. (1950) *Fortidsminner: registrering og fredning*, Fosen historielag, Fosen.
- Marx, K. & Engels, F. (1848) *Manifest der kommunistischen Partei*. Dietz Verlag, Berlin.
- Mauss, M. (1954) *The gift: forms and functions of exchange in archaic societies*. Cohen & West, London.
- Melheim, A.L. (2012) Recycling ideas bronze age metal production in southern Norway. Avhandling (ph.d.) - Universitetet i Oslo, Oslo.
- Melheim, A.L. (2001) Gjennom ild og vann : graver og depoter som kilde til kosmologi i bronsealderen i Øst-Norge. Hovedfagsoppgave, Universitetet I Oslo, Oslo.
- Montelius, O. (1917) *Minnen från vår forntid*. Norstedt, Stockholm.

Myhre, B. (1980) Gårdsanlegget på Ullandhaug. 1 : Gårdshus i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Norge. *AmS-skrifter*. Arkeologisk museum, Stavanger.

Müller, S. (1921) *Bronzealderens kunst i Danmark*. C.A. Reitzel, København.

Müller, S. (1909) *Bronzealderens Begyndelse og ældre Udvikling i Danmark, efter de nyeste Fund*. Nordisk Forlag, København.

Müller, S. (1897) *Vor Oldtid : Danmarks forhistoriske Archæologi*. Det Nordiske Forag, København.

Møllerop, O. (1963) *Fra Rogalands eldre bronsealder* i Årbok (Stavanger museum). Museet, Stavanger.

Nordenborg Myhre, L. (1998) *Historier fra en annen virkelighet - fortellinger om bronsealderen ved Karmsundet*. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

North, D. et al. (2009) *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge University Press, Cambridge.

Oldeberg, A. (1974) *Die ältere Metallzeit in Schweden*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Olsen, B. (1997) *Fra ting til tekst: teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget, Oslo.

Ortner, S. (1984) *Theory in anthropology since the Sixties*. Cambridge University Press, Cambridge.

Ortner, D. (1983) *How humans adapt: a biocultural odyssey*. Smithsonian Institution Press, Washington, D.C.

Otterbein, K. (1985) *The evolution of war: a cross-cultural study*. HRAF Press, New Haven.

Otto, T. (2006) Conceptions of warfare in Western thought and Research: an introduction. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. S.23-29

Peregrine, P.N. (2004) Cross-Cultural Approaches in Archaeology: comparative Ethnology, comparative Archaeology and Archaeoethnology. *Journal of Archaeological Research*. Vol. 12, Nr. 3 September, s.281-309.

Polanyi, K. (2001) *The great transformation: the political and economic origins of our time*. Beacon Press, Boston.

Polanyi, K. (1957) Trade and market in the early empires: economies in history and theory (red: Polanyi, K., Conrad, M., og Pearson, H.W.). Free Press, New York.

Prescott, C. (2012) *Becoming European : the transformation of third millennium Northern and Western Europe* (red: Cristopher Prescott and Håkon Glørstad). Oxbow books, Oxford.

Prescott, C. (2009) Neolithisation as if history mattered : processes of Neolithisation in North-Western Europe (red: Håkon Glørstad & Christopher Prescott). Bricoleur Press, Lindome.

Prescott, C. (2006) Myter og religion i bronsealderen : studier med utgangspunkt i helleristninger, graver og depoter i Sør-Norge og Bohuslän. Unipub, Oslo.

Prescott, C. (1996) Was there really a Neolithic in Norway? I: *Antiquity*. Antiquity Publications at Oxford University Press, Oxford.

Prescott, C. (1994) Paradigm Gained-Paradigm Lost? 150 years of Norwegian Bronze Age Research. *Norwegian Archeological Review.*, vol. 27, No.2, 1994.

Prescott, C. (1993) Omkring den tidlige pastoralisme i Sogn i Innlegg ved det norske arkeologmøtet i Tromsø 1992 (redigert av Kjersti Schanche). Universitetet i Tromsø. Institutt for museumsvirksomhet, Tromsø.

Randsborg, K. (1995) *Hjortspring : warfare and sacrifice in early Europe*. Aarhus University Press, Aarhus.

Renfrew, C. & Bahn, P. (2004) *Archaeology: theories, methods and practice*. Thames & Hudson, London.

Ringstad, B. (1986) Vestlandets største gravminner: et forsøk på lokalisering av forhistoriske maktsentra. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen, Bergen.

Rygh, O. (1885) *Norske oldsager*. Cammermeyer, Christiania.

Sahlins, M. (2004) *Stone Age economics*. Routledge, London.

Schröder, I. & Schmidt, B. 2001. *Anthropology of violence and conflict*. Routledge, London.

Service, E. (1975) *Origins of the State and Civilization*. Norton, New York.

Service, E. (1964) *Profiles in ethnology*. Harper & Row, New York.

Solberg, B. (1994) Exchange and the Role of Import to Western Norway in the Late Neolithic and Early Bronze Age. *Norwegian Archaeological Review*. 1994 ;Vol,27, Nr. 2. s. 111-126.

Solberg, B. (1993) Western Norway in the Late Neolithic and Early Bronze Age. Can loose finds contribute to our understanding of demography and social stratification?. *Arkeologiske Skrifter* 1993 ;Vol. 7. s.118-138.

Sherratt, A. (1997) *Economy and society in prehistoric Europe : changing perspectives*. Edinburgh University Press, Edinburgh.

Shetelig, H. (1930) *Fra oldtiden til omkring 1000 e.Kr*. Aschehoug, Oslo.

Shetelig, H. (1925) *Norges forhistorie : problemer og resultater i norsk arkæologi*. Aschehoug, Oslo.

- Shetelig, H. (1922) *Primitive tider i Norge : en oversigt over stenaldren*. Grieg, Bergen.
- Shetelig, H. (1907) *Færgeningen - spor av en græsk gravskik i Norge*. Christiania.
- Steuer, H. (2006) Warriorband, war lords and the birth of tribes and states in the First Millenium AD in Middle Europe. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. S.227-236.
- Steuer, H. (2001) Kriegswesen, III Kultgeschichtliches und Archäologisches. I: Hoops Reallexikon der Germanischen Alterkunde, Vol XVII. Berlin og New York, Walter de Gruyter, s.347 – 377.
- Stig-Sørensen, M.L. (1984) The transition from Bronze Age to Iron Age in Scandinavia: a study of the changes reflected by the bronzes from period V and VI in Scandinavia. (Ph.D.) - University of Cambridge, Cambridge.
- Tainter, J. (1988) *The collapse of complex societies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Thrane, H. (2006). Swords and other weapons in the Nordic Bronze Age: Technology, Treatment and context. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. S.491 – 504.
- Thompson, J.B. (1990) *Ideology and modern culture – critical social theory in the era of mass communication*. Polity Press, Cambridge.
- Thorpe, N. (2006) Fighting and feuding in Neolithic and Bronze Age Britain and Ireland. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. S.141-166.
- Tilley, C. (1999) *Metaphor and material culture*. Blackwell, Oxford.
- Tilley, C. & Shanks, M. (1987) *Social theory and archaeology*. Polity Press, Cambridge.
- Toreld, A. (2012) Svärd och mord – nyupptäckta hällristningsmotiv ved Medbo i Brastad socken, Bohuslän i *Fornvännen*. 2012-4, s. 241-252. Stockholm.
- Trigger, B. (1989) *A history of archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vandkilde, H. (2007) *Culture and change in central European prehistory: 6th to 1st millennium BC*. Aarhus University Press, Aarhus.
- Vandkilde, H. (2006a) Archaeology and war: Presentations of Warriors and Peasants in Archaeological Interpretations. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives* Aarhus University Press, Aarhus. s.57-74.

- Vandkilde, H. (2006b) Warfare and pre-state Societies: An introduction. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. s.105-112.
- Vandkilde, H. (2006c) Warriors and Warrior institutions in Copper Age Europe. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. s.393-422.
- Vandkilde, H. (2006d) Warfare, Weaponry and Material Culture: An introduction. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. s.483-490.
- Vandkilde, H. (2006e) Warfare and Gender According to Homer: An archaeology of an aristocratic warrior culture. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. s.515-528.
- Vandkilde, H. (2000) *Form, function & context - material culture studies in Scandinavian archaeology*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Vandkilde, H. (1996) From stone to bronze : the metalwork of the Late Neolithic and earliest Bronze Age in Denmark. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter. Aarhus University Press, Aarhus.
- Worsaae, J.J.A. (1843) *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*. Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, København.
- Warburton, D. (2006) Aspects of war and warfare in Western Philosophy and History. I: Otto, T., Vandkilde, H. & Thrane, H. red. *Warfare and society: archaeological and social anthropological perspectives*. Aarhus University Press, Aarhus. s.37-56.
- Wrigglesworth, M. (2011) Finding your place: rock art and local identity in West Norway : a study of Bronze Age rock art in Hardanger and Sunnhordland. Avhandling (ph.d.) - Universitetet i Bergen, Bergen.
- Whitley, J. (2002) Objects with Attitude: Biographical Facts and Fallacies in the Study of Late Bronze Age and Early Iron Age Warrior Graves. *Cambridge Archaeological Journals*, vol 12, nr 2. s.217-232
- Østerdal, A. (1999) Tid, rom og sted : bronsealderens i Hordaland . Hovedoppgave, Universitetet i Berge, Bergen.
- Østmo, E. (2011) *Kriggergraver - en dokumentarisk studie av senneolittiske hellekister i Norge*. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Østmo, E. (2005) Over Skagerak i steinalderen. Noen refleksjoner om oppfinnelsen av havgående fartøyer i Norden. *Viking* 2005:55-82.

Appendix – katalog over det arkeologiske materialet

Fullgrepssverd

Nr.1 B11599 – Blindheim, Ålesund, Møre og Romsdal. *Eldre bronsealder.*

Dette er et fullgrepssverd med en halvmåneformet «grepbaser». På denne grepbasen har det vært to bronsenagler som har vært festet i denne overgangen mellom hjaltet og bladet. Det er også fire «buler» som etterligner nagler på grepbasen, disse har nok bare fungert som ornamentikk. Dette sverdet er fra eldre bronsealder.

Nr.2 C27790a – Meberg, Vest-Agder. *Eldre bronsealder.*

Fullgrepssverd, med helstøpt blad og hjalt. På enden av hjaltet har det vært festet en bronseknapp, denne har hatt en spissoval form. På bladet er det linjer som går parallelt med midtryggen, dette er en vanlig karakteristikk for fullgrepsverdene fra eldre bronsealder. Grepbasen er halvmåneformet, med en nesten sirkulær detalj på midten av denne halvmånen som går litt ned på bladet, ved midtryggen. Funnet i en grav.

Nr.3 B2558 – Tu, Klepp, Rogaland. *Eldre bronsealder*

Hjaltet, har til blitt konstruert slik at det er riller som må ha blitt fylt med organisk materiale. I dette sverdet sitt tilfelle har rillene vært fylt med harpiks. Selv om det ikke har en helstøpt hjalt av bronse, er dette et sverd som faller inn under kategorien fullgrepssverd. Bronseknappen på enden av hjaltet har vært oval. Funnet i en grav.

Nr.4 B5046 – Karmøy, Rogaland. *Eldre bronsealder.*

Dette er et fullgrepssverd av typen hvor grepet har hatt riller som har vært fylt med organisk materiale, som harpiks. Bronseknappen på enden av hjaltet er ovalrombisk. Funnet i en gravhaug.

Nr.5 S1022 – Klepp, Rogaland. *Eldre bronsealder.*

Fullgrepssverd, med helstøpt blad og hjalt. I likhet med fullgrepsverdet fra Meberg (C27790a) har det en halvmåneformet grepbaser og linjer som går parallelt med midtryggen. Dette sverdet er fra eldre bronsealder. Funnet i en grav.

Nr.6 S6660 – Sokndal, Rogaland.

Dette er et fullgrepssverd med helstøpt blad og hjalt. Knappen på enden av hjaltet har en oval form og det er en halvmåneformet grepbasen. Sverdet skiller seg dog litt ut ved at

grepbasen går skrått ut fra bladet. Denne typen sverd på kontinentet er datert til eldre bronsealder og er likt figur 111 hos Müller (:225) (Aner & Kersten 1973, Thrane 2006). Sverdet ble funnet i nærheten av en fjellformasjon, dette kan man se på som en depotkontekst (Wrigglesworth 2011).

Nr.7 S7425a/C1045 – Sola, Rogaland. *Eldre bronsealder periode III.*

Dette sverdet er likt som fullgrepsverdet fra Meberg (C27790a). Sverdet ble funnet i en gravkontekst.

Nr. 8 S7020/S7620 – Klepp, Rogaland. *Eldre bronsealder periode II.*

Dette er et fullgrepsverd, men det er mulig at hjaltet har vært hulstøpt. Det vil si at den omslutter et organisk materiale. Et slikt konisk hjalt har også Blindheimsverdet (B11599). Det ble funnet i en grav.

Nr.9 S7034 - Klepp, Rogaland. *Eldre bronsealder periode II.*

Hjalt av bronse og grepbase med to naglehull. Bronseknappen er rund og har spiralornamentikk. Selve grepet har ingen ornamentikk, i alle fall ingen synlig ornamentikk. Usikker funnkontekst.

Nr. 10 S3410 – Hå, Rogaland. *Eldre bronsealder periode II.*

Helstøpt hjalt med ornamentikk både på grepet og den runde bronseknappen. Overgangen mellom hjaltet og bladet er lik figur 908 i Montelius (1917:60), da det ikke har en halvmåneformet grepbase. Funnet i en gravkontekst (Engedal 2010:416).

Nr.11 S1631 – Revheim, Stavanger, Rogaland. *Eldre bronsealder periode II.*

Fullgrepsverd, med helstøpt hjalt og blad. Funnet i en grav. Den deler karakteristikken til fullgrepsverdene med å ha parallelle linjer langs med midtryggen.

Nr.12 B1007- Madla, Stavanger, Rogaland. *Eldre bronsealder periode II.*

Dette er et fullgrepsverd som har hatt to nagler ved grepbasen. Ornamentikken på dette sverdet er identisk med *figur 1b* hos Thrane (2006) hentet fra Aner & Kersten (1973). Det er snakk om sirkelornamentikk og linjeornamentikk.

Nr. 13 B1009 – Sola, Rogaland. *Eldre bronsealder periode III.*

Dette sverdet er vanskelig å klassifisere, men det har egenskaper som en opphøyer rygg med linjer som går langs denne opphøyning. Dette gjør at jeg plasser de i kategorien fullgrepsverd. Dette har også Aakvik (2000:35-36) og Engedal(2010:81) gjort i sine klassifiseringer av bronsealdersverd. Funnet i en gravkontekst.

Greptungesverd

Nr. 14 B5765c – Karmøy, Rogaland. *Eldre bronsealder periode III.*

Dette er et greptungesverd. Greptungen er knekt. Dette sverdet er fra eldre bronsealder. Ble funnet i «Resahaugen» på Storesund (Ringstad 1986:157).

Nr. 15 C8482 – Fjuk, Akershus.

Det som er funnet av dette sverdet er en del av greptangen, denne tangen har hatt minst to naglehull. Funnet i en grav.

Nr. 16 S2969 – Høyland, Rogaland. *Eldre bronsealder periode III.*

Dette greptungesverdet er identisk med *figur 1h* fra Thrane (2006:497). Det har fire naglehull på greptungen som har to «horn» på enden. Grepbasen har også fire naglehull. Dette sverdet ble funnet i Høilandsvatnet, og er en kontekst som kan knyttes til depot (Wrigglesworth 2011).

Nr.17 C21311b – Lunner, Oppland. *Eldre bronsealder.*

Greptungesverd, som har fire naglehull i tungen og fire naglehull ved grepbasen. Formen til sverdet kan minne om Montelius 1196, 1197 og 1199 (1917:78). Depotkontekst.

Nr. 18 B4954 – Sørvoll, Bømlo, Hordaland. *Eldre bronsealder.*

Dette er en bronseklinge, hvor grepet mangler. Med tanke på hvordan bladet ser ut til å ha endt ved basen av der hvor grepet ville ha vært vil jeg si at dette kan klassifiseres som et greptungesverd. Sverdet har et bredt blad, med en kraftig opphøyet midtrygg.

Nr. 19 C26910 – Sande, Vestfold. *Yngre bronsealder periode V.*

Greptungen til dette sverdet har opphøyde kanter og ligner på Montelius 1196,1197,1198 (1917:). Dette sverdet har hatt 8 bronsenagler ved basen. Dette sverdet har også hatt to hakk ved basen som går inn mot eggene på sverdbladet. Dette sverdet ble ikke funnet *in situ* og har en usikker funnkontekst.

Nr. 20 C5606 – Sandefjord, Vestfold.

Greptungesverd. Funnet på et fjell, depot.

Nr. 21 C15573 – Halden, Østfold. *Yngre bronsealder.*

Bladet har en midtrygg som er opphøyet og fremstår som det man kan beskrive som avrundet. Tangen har opphøyde kanter som er et kjennetegn for greptungesverd. Basen er halvmåneformet. Kan sammenlignes med Montelius 1073,1074 og 1077. Funnet i en myr, som kan beskrives som enn depotkontekst.

Nr. 22 C26788 – Porsgrunn, Telemark. *Yngre bronsealder.*

Greptungen har opphøyde kanter slik som Montelius 1073 og 1077. Eggene til sverdbladet er også svakt buet slik som også er tilfellet med 1073 og 1077 (Montelius 1917).

Nr. 23 C36437 – Lillesand, Aust-Agder. *Yngre bronsealder*.

Greptungesverd med dekor som man vanligvis ser på fullgrepssverd. Bronseknappen er rundt med en skålformet opphøyning.

Grepplatesverd

Nr. 24 S3967 – Klepp, Rogaland. *Eldre bronsealder*.

Dette sverdet har tidligere blitt klassifisert som et fullgrepssverd av Aakvik (2000:35), jeg mener dog at det hører hjemme under kategorien grepplatesverd. Dette sverdet har et avrundet øvre parti av bladet som er typisk for grepplatesverdene. Ved denne avrundningen har det vært festet et hjalt av organisk materiale ved hjelp av nagler. Dette sverdet viser riktignok ikke noen tegn til nagler, men jeg mener likevel at bladets form, men avrundning er et tegn på at dette er et grepplatesverd.

Nr. 25 B1452 – Madla, Rogaland. *Eldre bronsealder periode II*.

Det er bare gjort funn av den øvre delen av sverdbladet, ettersom det ikke er funnet et hjalt er det naturlig å tro at det ikke er snakk om et fullgrepssverd. Jeg mener at det er sannsynlig at det er snakk om et grepplatesverd da sverdbladet blir bredere ved «basen». Trolig vært et pånaglet hjalt. Sverdet ble funnet i en gravkontekst.

Nr. 26 S1457 – Anda, Klepp, Rogaland. *Eldre bronsealder periode II*.

Grepet har vært festet av fire nagler ved grepbasen. Sverdet har en avrundet ende hvor naglene har vært festet. Selve bladet har en kraftig opphøyet midtrygg. Dette sverdet har av Aakvik (2000:35) blitt klassifisert som et fullgrepssverd, jeg mener altså at det hører under kategorien grepplatesverd.

Nr. 27 C2342 – Hole, Buskerud. *Eldre bronsealder*.

Jeg har plassert dette sverdet under kategorien grepplate sverd, ettersom sverdet har tegn på fire naglehull som har festet grepet til sverdbladet. Kan sammenlignes med *figur 1d og e* hos Thrane (2006:496-97).

Nr. 28 B5469 – Farsund, Vest-Agder. *Eldre bronsealder*.

Grepplatesverd hvor fire nagler har festet grepet til bladet. Funnet i en depotkontekst.

Nr. 29 C26442 – Løten, Hedmark. *Eldre bronsealder*.

Grepplatesverd hvor fire nagler har festet et grep til bladet. Dette er samme type sverd som B5469 fra Farsund (Johansen 1986). Funnet i en myr, depotkontekst.

Nr. 30 S1700 – Haugesund, Rogaland. *Eldre bronsealder periode I*.

Sverd med pånaglet grep, denne beskrivelsen og dateringen til periode I gjør at jeg mener sverdet passer godt i kontekst med Montelius 827/829. Sverdet har en uvisst funnkontekst.

Grepspissverd

Nr. 31 C28718d – Frogn, Akershus. *Yngre bronsealder periode IV.*

Grepspissverd som er likt Montelius 1079 (1917). Funnet i en depotkontekst.

Nr. 32 C23348 – Sørums, Akershus. *Yngre bronsealder periode V.*

Sverdblade av bronse, mangler hjalt. På bakgrunn av hvordan bladet ser ut kan man plassere dette sverdet under grepspissverd. Bladet har likheter med Montelius 1207 (1917). Ble funnet ved Glomma, i depotkontekst.

Nr. 33 C14525 – Grimstad, Aust-Agder. *Yngre bronsealder periode V.*

Dette sverdet er godt bevart, og har en grepspiss som går opp fra sverdblade.

Nr. 34 C21311a – Lunner, Oppland. *Yngre bronsealder periode IV.*

Funnet i en depotkontekst.

Nr. 35 S3817 – Suldal, Rogaland. *Yngre bronsealder.*

Depotkontekst.

Nr. 36 B1010 – Klepp, Rogaland.

Grav.

Nr. 37 B1011 – Skeie, Vindafjord, Rogaland.

Grav.

Nr. 38 C566 – Nedre Hauge, Karmøy, Rogaland

Morfologisk er sverdet likt B1011 fra Vindafjord. På enden av hvor det organiske grepet har vært er det en stor bronseknapp med sirkelornamentikk. Funnet i en gravhaug som Ringstad (1986) har datert til å være fra eldre bronsealder periode III.

Miniatyrsverd

Nr 39 C6098a. Miniatyrsverd fra Sandefjord i Vestfold. Sverdet ble funnet i kammeret på en gravrøys på gården Østre Hystad/Vestre Hystad sammen med C6098b og er et symbolsk sverd.

Nr 40. C6098b. Miniatyr sverd fra Sandefjord i Vestfold. Sverdet ble funnet i kammeret på en gravrøys på gården Østre Hystad/Vestre Hystad sammen med C6098a og er et symbolsk sverd.

Fullgrepsdolker

Nr.40 C31813. Dolk fra Vestby i Akershus. Dolken ble funnet i et steinbygd gravkammer i en gravrøys på Petersminde på gården Ørebekk. Dolken har en lengde på 34 cm og håndtaket som i sin tid var laget av organisk materiale er borte.

Nr. 41 S6400. Dolk fra Time i Rogaland. Dolk av bronse datert til eldre bronsealder. Funnet i en røys/grav på gården Hognestad. Knappen er av type som i Montelius' Minnen 904 b. Bladet på dolken synes derimot nærmere som Rygh. 106. Dolkes lengde er på 19,1 cm.

Nr. 42 B5000. Dolk fra Time i Rogaland. Dolk av bronse datert til eldre bronsealder. Funnet i en grav på gården Holen.

Nr. 43 B4299. Dolk fra Nordhuglo, Stord, Hordaland. Dolken er helstløpt, hantaket er støpt sammen med bladet. Dolken ble funnet i et gravkammer. Datert til eldre bronsealder.

Grepplatedolker

Det er funnet 18 grepplatedolker i Sør-Norge.

Nr. 44 B4716. Dolk fra Klepp i Rogaland. Dolk av bronse datert til den eldre bronsealder. Funnet i en haug på gården Hodne. Dolken har en samlet lengde på 26 cm. Håndtaket til denne dolken har vært laget av tre og det ble funnet organiske rester av dette.

Nr. 45 S1268. Dolk fra Sola i Rogaland. Dolk av bronse datert til den eldre bronsealder. Funnet i en grav på gården Rægje. Dolken er lik Montelius' Minnen 826. Lengden på dolken er 11,2 cm.

Nr. 46 S400. Dolk fra Stavanger i Rogaland. Dolk av bronse datert til eldre bronsealder. Funnet i en røys/grav på gården Nordre Sunde. Dolken har likhetstrekk med Montelius 168 a (Montelius 1872). Dolkens lengde er på 12,1 cm.

Nr. 47 S2849. Dolk fra Etne i Hordaland. Dolken er fra en grav og den ble funnet i situ i et kammer hvor det også var brente bein. Funnet på gården Sørheim. Dolken har en lengde på 12,8 cm.

Nr. 48 S2059. Dolk fra Hå i Rogaland. Dolk av bronse som er datert til eldre bronsealder. Stammer trolig fra en grav på gården Nærland.

Nr. 49 C4927. Dolk fra Klepp i Rogaland. Dolk av bronse funnet på gården Anda som en del av et gravfunn. Dolken er 23 cm lang.

Nr. 50 B8088. Ullensvang i Hordaland. Dolken er 17,6 cm langt. Den ble funnet en gravrøys.

Nr. 51 B909. Karmøy i Rogaland. Funnet i grav.

Nr. 52 B907. Sola i Rogaland.

Nr. 53 B5310. Karmøy i Rogaland. I nærheten av Gunnarshaug.

Nr. 54 B2059. Hå i Rogaland. Usikker kontekst.

Nr. 55 B5952a. Karmøy i Rogaland. Funnet i nærheten av Gunnarshaug. Dolken består i dag av tre bruddstykker. Den har trolig vært 22 cm lang når den var hel.

Nr. 56 B5002. Time i Rogaland. Bladet på dolken er 18 cm langt, dolken er dårlig bevart og det er bare bruddstykker igjen. Funnet i en gravhaug.

Nr. 57 C25632. Dolk fra Halden i Østfold. Dolk av bronse datert til bronsealder. Funnet i et gravkammer på gården Søndre Nordby. Dolkens lengde er på 16,7 cm.

Nr. 59 C6143. Dolk fra Søgne i Aust-Agder. Dolk av bronse datert til bronsealder. Funnet i et gravkammer i en haug på gården Lunde. Dolken har en lengde på 10,7 cm. Lik form som Worsaae no. 143.

Nr. 60 B6082. Herøy i Møre & Romsdal

Nr. 61 B5212. Lærdal i Sogn & Fjordane. 22,3 cm langt.

Nr. 62 S1630. Dolk fra Finnøy i Rogaland. Lik Montelius Minnen 897.

Grepssisdolk

Nr. 63 C34057. Dolk fra Lesja i Oppland. Dolken har en lengde på 22,6 cm, hvorav bladets lengde er 18 cm. Gjenstanden er fra yngre bronsealder.

Nr. 64 C30928. Dolk fra Vågå i Oppland. Odden er svært ødelagt. Dolken har en lengde på 13,2 cm.

Nr. 65 C1359. Dolk fra Rygge i Østfold. Dolk av bronse datert til bronsealder. Funnet i et gravkammer på gården Ror Mellem.

Nr. 66 C30496. Dolk fra Grimstad i Aust-Agder. Dolken ble funnet i en gravhaug fra bronsealderen. Det er bare oddepartiet som er bevart, men det synes å ha vært en dolk.

Nr. 67 C27994. Dolk fra Lillesand i Aust-Agder. Dolken ble funnet på gården Olmland/Ålmland og har likhetstrekk med Ryghs bronsedolk, nr. 108.

Nr. 68 S4563. Dolk fra Klepp i Rogaland. Dolk av bronse datert til den eldre bronsealderen. Har likheter med Montelius' Minnen 1006. Funnet på gården Bore i et elveleie.

Nr 69 S1771 Dolk fra Haugesund i Rogaland. Dolk av bronse som er datert til eldre bronsealder. Dolkens lengde er på 14, 3 cm. Uviss funnkontekst.

Nr. 70 C4927. Anda i Rogaland. Gravfunn fra YBA.

Nr. 71 B4716. Hodne i Rogaland. Gravfunn fra EBA.

Nr. 72 S2620. Dolk fra Time i Rogaland. Dolk av bronse datert til bronsealder. Funnet på gården Undheim. Konteksten ellers er uviss. Dolkens lengde er 7,1 cm.

Dolk, ubestembartype

Nr. 73 C6422. Dolk fra Ringerike i Buskerud. Funnet på gården Skøien og datert til bronsealderen.

Ullerslevspyd

Nr. 74 C10556. Spyd fra Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes. Lengden på spissen er 33 cm.

Nr. 75 C105567. Spyd fra Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes. Lengden på spisser er 28,3 cm.

Nr. 76 C22107a. Spyd fra Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes som en del av et større depotfunn.

Nr. 77 C22107b. Spyd for Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes som en del av et større depotfunn.

Nr. 78 C22107c. Spyd fra Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes som en del av et større depotfunn.

Nr. 79 C323. Spyd fra Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes. Funnet under en stein, depotfunn. Lengden på spissen er 25,4 cm. Depotfunn.

Nr. 80 C352. Spyd fra Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes. Depotfunn. Lengden på spissen er 30 cm. Formen er lik som C323. Depotfunn.

Nr. 81 C356. Spyd fra Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes. Lengden på spissen er 25,4 cm. Formen er lik som C323. Depotfunn.

Nr. 82 C372. Spyd fra Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes. Lengden er 25,4 cm. Formen er lik som C232, C352 og C356. Depotfunn.

Nr. 83 C894. Spyd fra Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes. Lengden er 23 cm. Formen er lik som C232. Depotfunn.

Nr. 84 C895. Spyd fra Nord-Aurdal i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes. Lengden er 25, 4 cm. Formen er lik som C232. Depotfunn.

Nr. 85 C490. Spyd fra Nord-Fron i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Svenes. Formen er lik som de foregående og C323.

Nr. 86 B999. Spyd fra Karmøy i Rogaland. Funnet i en grav på Blodheien. Spydspissen er 25 cm lang.

Nr. 87 T3930. Spyd fra Molde i Møre og Romsdal. Funnet i en grav, gravkammer. Spydspissen er 25 cm lang.

Nr. 88 S6100. Spyd fra Klepp i Rogaland. Denne spydspissen har en usikker funnkontekst. Spydspissen er 32 cm lang.

Smørumovrespyd

Nr. 89 B8888. Spyd fra Voss i Hordaland. Spissen er 13 cm lang. Spydet ble funnet i en skråning i fjellet.

Nr. 90 S427. Spyd fra Fosse i Rogaland. Spissen er 12 cm lang

Nr. 91 S428. Spyd fra Sømme i Rogaland. Deler av denne spissen mangler, og det er derfor vanskelig å si hvor lang den har vært. Sannsynligvis har den hatt samme lengde som de andre spydene av denne typen; 12-13 cm.

Nr. 92 S4387. Spyd fra Hå i Rogaland. Spissen er 12 cm lang. Har også ornamentikk, denne ornamentikken kan beskrives som en «pyramidebord».

Nr. 93 S4975. Spyd fra Rennesøy i Rogaland. Spissen er 13 cm lang. Funnet i en grav.

Bagterpspyd

Nr. 94 C24120. Spyd fra Vestre Toten i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Lerud. Formen er lik Montelius' Minnen 1221. Lengde 13,5 cm, funnet i en myr. Depotfunn.

Nr. 95 C28545. Spyd fra Østre-Toten i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på gården Tømmerhol. Formen er lik Rygh 112.

Nr. 96 C20881. Spyd fra Østre-Toten i Oppland. Spydspiss av bronse funnet på Østre-Toten prestegård. Formen er lik figur 1221 (Montelius 1917).

Nr. 97 C12297. Spyd fra Sauherad i Telemark. Funnet på gården Aase .

Nr. 98 C12298. Spyd fra Sauherad i Telemark. Funnet på gården Aase.

Nr. 99 C24359. Spyd fra Tønsberg i Vestfold. Minnen 820

Hulterstadspyd

Nr. 100 C10300. Spydspiss fra Hurum i Buskerud. Spydspiss av bronse. Funnet på gården Liltvedt.

Nr. 101 C22609. Spyd fra Farsund i Vest-Agder.

Nr. 102 B6759. Spyd fra Fitjar i Hordaland. Spydet er 13 cm langt. Funnet i en myr.

Nr. 103 T4012. Spyd fra Aukra i Møre og Romsdal. Spydet er 13 cm langt. Ble funnet i en haug under utgravning.

Nr. 104 S3885. Spyd fra Klepp i Rogaland. 19 cm langt.

Nr. 105 B12196. Spyd fra Vindafjord.

Valsømaglespyd

Nr. 106. C24570. Spydspiss fra Stange i Hedmark. Spydspiss av bronse, datert til eldre bronsealder. Spissens nåværende lengde er på 20,7 cm.

Spyd, ubestembartype

Nr. 107. C18884. Spydspiss fra Hurum i Buskerud. Spydspiss av bronse. Funnet på gården Hov. Spydspissen er forholdsvis liten, 12,1 cm. Lang.

Økser

Nr. 108 B2684. Stridsøks fra Hauge i Rogaland.

Nr. 109 B6019. Stridsøks fra Hove i Rogaland.

Nr. 110 B5469b. Stridsøks fra Lista i Vest-Agder.

Jeg har også tatt med de fire øksene jeg brukte som eksempler for religiøs motivert deponering av gjenstander, i denne katalogen over det arkeologiske materialet fra Sør-Norge.

Nr. 111 Rimbareid i Hordaland.

Nr. 112 Ølen i Hordaland.

Nr. 113 Ølen i Hordaland.

Nr.114 Ølen i Hordaland.

